I. Coteanu

ROMÎNA LITERARĂ

ȘI PROBLEMELE EI PRINCIPALE

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

ROMÎNA LITERARĂ
ȘI
PROBLEMELE EI PRINCIPALE

I. COTEANU

ROMÎNA LITERARĂ
ȘI
PROBLEMELE EI PRINCIPALE

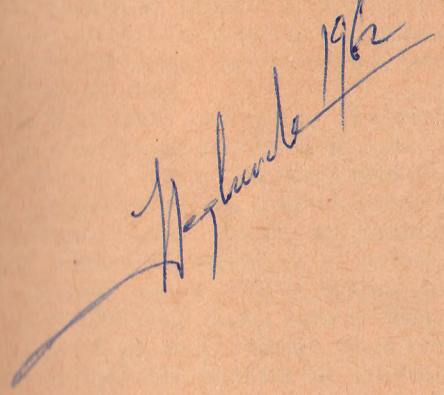

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București — 1961

I. INTRODUCERE

Primul lucru de care se izbeşte un cercetător cînd vrea să stabilească principalele păreri asupra limbii romîne literare este varietatea poziţiilor adoptate pînă acum în această problemă. Nu este vorba totdeauna, cum vom vedea, de păreri ireductibile, deşi între teza că limba romînă literară datează în formele ei iniţiale încă de la Coresi şi teza că numai de la Unire încoace se constituie o limbă literară în adevăratul înţeles al cuvîntului, s-ar putea crede că este o distanţă enormă.

De fapt toate concepţiile mai vechi, reluate de curînd sub diverse forme şi cărora le vom spune de aici înainte „tradiţionale", au un element comun: toate pornesc de la ideea că, pentru a avea o limbă literară, trebuie mai întîi să existe texte scrise. Uneori se consideră suficientă apariţia cîtorva lucrări, indiferent de ce natură, manuscrise ori tipărite, cel mai adesea însă se susţine că atîta nu ajunge, că mai este nevoie ca limba care a început să fie scrisă să fie şi prelucrată un timp oarecare şi să înceapă să arate în înfăţişarea ei generală tendinţe de unificare sau chiar să fie pe deplin unitară. Prin urmare, în ciuda faptului că după unii momentul acesta este secolul al XVI-lea, iar după alţii de-abia a doua jumătate a secolului al XIX-lea, deosebirile constau, la drept vorbind, numai în perioada care trebuie să treacă, după susţinătorii tezelor tradiţionale, între momentul cînd începe scrierea curentă într-o limbă oarecare şi momentul cînd acea limbă a suferit un număr mai mare sau mai mic de transformări în sensul unificării ei evidente.

Există din acest punct de vedere două poziţii principale:

a) Prima — cea mai răspîndită — a apărut în secolul trecut, fiind reluată în diverse feluri pînă în zilele noastre. Ea se găseşte încă la Hasdeu, care spusese într-unul din

studiile sale că în secolul al XVI-lea romînii aveau o „brumă" de limbă literară. Într-un fel sau altul așa credeau și I. Bianu, N. Iorga, N. Cartojan și așa susțin și astăzi Al. Rosetti, J. Byck, D. Macrea, B. Cazacu și alții pentru care secolul al XVI-lea reprezintă data cînd apar bazele limbii romîne literare în tipăriturile lui Coresi [1].

b) După cealaltă părere, formulată întîi de A. Philippide, de abia din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ar exista romîna literară dar, cum spune Philippide, încă nu destul de bine fixată, nu destul de unitară ca să-și merite cu adevărat numele [2]. Teza lui a fost întărită de G. Ibrăileanu prin teoria acestuia despre existența dialectelor literare ale limbii romîne vechi [3], iar acum în urmă de Iorgu Iordan prin precizarea că numai după formarea unui stat romîn centralizat s-au creat condițiile de unificare a limbii scrise și, prin urmare, limba romînă literară propriu-zisă nu apare decît — în cel mai bun caz — pe la 1859, mai bine zis după această dată [4].

În treacăt, J. Byck a afirmat că romîna literară este deja constituită în secolul al XVIII-lea, fiindcă în unele scrisori particulare autorul acestei păreri a găsit respectate suficiente reguli de limbă literară. J. Byck nu a părăsit însă teza potrivit căreia bazele limbii literare au fost puse în secolul al XVI-lea în tipăriturile lui Coresi [5].

Oscilațiile în legătură cu data cînd se concretizează acel minim de reguli lingvistice care să ne dea dreptul de a caracteriza exprimarea drept literară (este vorba de exprimarea

---

[1] O expunere mai clară asupra detaliilor se poate găsi la Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iași, 1947, p. 39 și urm., la G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii romîne literare*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (seria nouă), secț. III (științe sociale), t. III, fasc. 1—2, 1957, p. 90 și urm., iar acum în urmă în prezentarea lui D. Macrea, *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în „Cercetări de lingvistică", an. III (1958), Cluj, p. 17 și urm.

[2] Vezi A. Philippide, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, p. 9 (vezi citatul și în lucrarea de față la p. 28).

[3] Vezi discuția pe care o facem în lucrarea de față în capitolul III: *A avut limba romînă dialecte literare*?

[4] Vezi Iorgu Iordan, *Limba literară, Privire generală*, în „Limba romînă", an. III (1954), nr. 6, p. 52—77.

[5] Vezi articolele semnate de J. Byck în „Gazeta literară", nr. 19 și 24, 1956: *Despre limbă noastră literară* și *În legătură cu dezbaterile privitoare la limba literară*.

în scris) sînt normale pentru adepții teoriilor tradiționale care afirmă că numai bazele limbii romîne literare există din secolul al XVI-lea, ceea ce înseamnă că limba literară propriu-zisă se formează mai tîrziu, după consolidarea ei prin scrieri mai mult ori mai puțin numeroase. Din acest punct de vedere merită relevat aici faptul că Philippide, care, după cum am văzut, se îndoia de existența unei adevărate limbi literare chiar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, nu-și închipuia însă că tot ce s-a scris pînă la acea dată ar fi, ca să spunem așa, „neliterar". În pasajul din *Principii de istoria limbii* la care ne-am referit și mai înainte, el afirmă foarte lămurit că „fixarea limbii literare începe cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din secolul al XVII-lea", atîta numai că din cauza prea multor regionalisme nu se poate spune că în Romînia ar exista o limbă literară (el îi spune comună) ca cea franceză, italiană sau germană.

Această concepție deosebește limba scrisă de limba literară, punîndu-i celei din urmă mai multe condiții. Am avea deci, în cazul de față, o succesiune de stadii: limba vorbită — limba scrisă — limba literară. Pe lîngă necesitatea absolută ca limba literară să fie precedată de cea scrisă, toți partizanii tezelor tradiționale mai cer un lucru. Ei cer limbii literare să fie unitară, aceeași în toate regiunile, neadmițînd în general regionalismul. Pentru Iorgu Iordan, care a concretizat foarte clar această părere, „particularitățile regionale, de ordin mai cu seamă fonetic și lexical, . . . dispar aproape complet în limba literară, cînd aceasta capătă aspect scris" [1]. Deși autorul se gîndește la starea actuală a limbii literare, totuși din felul cum pune problema se vede că scrisul este considerat un mijloc de constrîngere, datorită căruia se întărește caracterul unitar al limbii literare și se asigură perfecționarea ei. Ideea trebuie reținută pentru că exprimă lămurit de ce se consideră atît de important ca o limbă să fie întîi scrisă spre a deveni literară și mai ales pentru că scoate foarte bine în evidență raportul dintre scriere și unitatea cerută limbii literare, care apare astfel, după părerea autorului, ca o consecință a scrierii. Ea duce la unificare și numai cînd unificarea atinge un anumit grad, limba consemnată prin scris poate fi denumită literară.

---

[1] Iorgu Iordan, în *loc. cit.*, p. 56.

Precum se vede, teoriile care condiționează limba literară de pregătirea ei prealabilă prin scriere, o condiționează de fapt de unitate, fiindcă scrisul ca atare nu reprezintă decît mijlocul cel mai evident de manifestare a acestei unități. Dacă s-ar dovedi că unitatea există anterior scrierii în aspectul vorbit, nu am sta la îndoială să dăm acestuia denumirea de limbă literară fără nici o restricție. Observația din urmă este foarte importantă pentru că unii cercetători pretind ca limba literară să aibă în plus și calități estetice, să conțină valori artistice în ea însăși. De această părere a fost O. Densusianu. Spunînd în prefața volumului al II-lea al lucrării sale *Histoire de la langue roumaine* că „mai ales cărțile lui Coresi au avut cea mai mare importanță și au contribuit în largă măsură la dezvoltarea ulterioară a romînei literare“ [1], autorul nu înțelegea desigur prin aceasta că de atunci datează limba literară, pentru că limba acestor cărți era, după el, mult prea stîngace, rudimentară și necultivată. Din ea lipseau pînă și intențiile de compoziție literară, or, după lingvistul citat, limba literară este în mod obligatoriu o prelucrare artistică, așa cum a demonstrat în *Evoluția estetică a limbii romîne*, un curs universitar care trebuia să fie al treilea volum al operei sale *Istoria limbii romîne*. Dar, deși această dorință nu s-a realizat, autorul a arătat prin intențiile sale punctul de vedere după care se conducea, și nu este de loc nesemnificativ că, în prefața volumului al II-lea al *Istoriei limbii romîne*, el a anunțat *Evoluția estetică a limbii romîne* ca o continuare firească a volumelor anterioare.

O poziție cu totul diferită au luat în ultima vreme alți lingviști care au susținut că limba literară nu este legată în mod obligatoriu de apariția scrierii [2], cel puțin la început; într-un fel sau altul, limba literară a existat mai întîi în creațiile folclorice și apoi a fost prelucrată prin scriere, devenind limbă literară scrisă.

Am văzut că cei care condiționează apariția limbii literare de calitatea ei prealabilă de limbă scrisă ajung să considere ca esență a limbii literare caracterul ei unitar, căruia îi subordonează celelalte însușiri ale fenomenului. Adepții existenței limbii literare înainte de apariția scrisului pun preț pe caracterul îngrijit al limbii. Ei socotesc că acesta reprezintă esențialul, el fiind indicele sigur de trecere de la neliterar la literar. Prin urmare, caracterul unitar este un fapt de ordin secundar în faza incipientă a unei limbi literare, care apare de îndată ce se constată că un anumit fel de vorbire se diferențiază de limba conversației cotidiene. Opoziția dintre aspectul îngrijit și limba conversației este, după teoria de mai sus, factorul hotărîtor, elementul care ne spune cu siguranță dacă avem sau nu limbă literară. Deci nu unitatea geografică a limbii scrise este dovada existenței aspectului ei literar, ci creația literară populară în care își găsește totdeauna expresia o formă îngrijită a limbii unui popor. Nu se neagă însă prin aceasta, în sensul că nu se elimină din discuție și bineînțeles nici din limba literară evoluată, valabilitatea criteriului unității, dar acesta nu ar trebui considerat decisiv, pentru că procesul formării limbii literare nu începe, ci se sfîrșește cu el. Este deci necesar să facem totdeauna distincție între caracterul îngrijit al unei limbi și caracterul ei unitar, cu toate că de la un moment dat aspectul unitar implică și un caracter îngrijit pentru orice exprimare. Nu însă și invers. Într-adevăr, în spațiul geografic al unei limbi, se poate întîmpla să se constituie mai multe unități locale, toate îngrijite din punctul de vedere arătat mai înainte. Se înțelege că dacă am judeca lucrurile numai pe plan local, ar trebui să spunem că vorbirea și mai ales scrierea din acele regiuni este și unitară, fiindcă de ea se folosesc toți locuitorii regiunii în măsura în care dispun de posibilitatea de a citi sau de a se manifesta în vreun fel oarecare ca purtători ai acelui aspect îngrijit al limbii din regiunea lor. De la un asemenea punct de vedere pornesc și susținătorii dialectelor literare în limba romînă. Dezvoltînd o idee a lui G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan spune deslușit că, pînă la Unire, „fiecare dintre cele trei provincii istorice ale republicii noastre avea un grai sau un grup de graiuri propriu, mai mult ori mai puțin deosebit

---

[1] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 11.

[2] Vezi mai ales Al. Graur, *Limba poeziei populare este neliterară?* în „Gazeta literară“, nr. 35, 1956; vezi și articolele aceluiași autor: *Teoria și practica în studiul limbii literare*, în „Gazeta literară“, nr. 22, 1956, și *Cum se studiază limba literară*, în culegerea de studii „Limbă și literatură“, vol. III, București, 1957, p. 115 și urm., precum și *Studii de lingvistică generală*, Editura Academiei R.P.R., București, 1960, p. 329. Vezi și Ion Coteanu, *Există limbă literară nescrisă?* în „Gazeta literară“, nr. 47, 1955.

de la una la alta, dar care îndeplinea pentru fiecare dintre ele rolul de limbă a întregului popor. Aceste graiuri erau folosite atît în vorbire, cît şi în scris, cu diferenţe, relativ neînsemnate din punctul de vedere al corectitudinii, în avantajul aspectului lor scris“[1]. Prin urmare, fiecare dintre regiunile citate dispunea de o limbă literară sau de un dialect literar. Dar acest fel de a interpreta lucrările presupune numaidecît că „noţiunea de limbă a întregului popor“ se poate aplica şi atunci cînd ne referim la o parte a poporului şi cînd ne referim la totalitatea lui. Într-un singur caz este valabil acest procedeu: cînd prin limba întregului popor se înţelege mijlocul de comunicare între toate clasele sociale, făcîndu-se abstracţie de situaţia geografică. Aşadar, caracterul unitar al limbii literare, dacă prin aceasta se înţelege unitate geografică, trebuie să se manifeste sub o formă sau alta în toate regiunile în care se utilizează în mod obişnuit o limbă. În caz contrar, sîntem obligaţi să vorbim de mai multe limbi ale întregului popor, ceea ce, evident, este greu de admis[2]. În ansamblul unei limbi, prezenţa unor unităţi locale îngrijite este deci dovada că acea limbă nu are încă în forma ei literară unitatea dorită. Dacă acest fapt determină sau nu apariţia unor dialecte literare, aceasta este altă problemă.

Felul în care trebuie înţeleasă unitatea limbii literare depinde deci de punctul de vedere general adoptat. În cele ce urmează, prin „unitar“ vom înţelege „fără regionalisme“. În ce constă caracterul îngrijit am arătat: el constă în faptul că se află în opoziţie cu aspectul limbii de conversaţie. Vom înţelege deci prin „îngrijit“ orice exprimare controlată, lipsită de spontaneitate şi deci într-o oarecare măsură artificială.

Privită prin această prismă, limba romînă literară a trecut prin cel puţin trei faze mai importante. Ea a apărut întîi în creaţiile folclorice, după aceea a fost scrisă, mai mult ori mai puţin corect, mai mult ori mai puţin unitar, apoi, în ultima fază, s-a accentuat în permanenţă necesitatea unificării ei ca limbă literară pe plan naţional.

[1] Iorgu Iordan, în *loc. cit.*, p. 69.

[2] Totuşi, Gh. Ivănescu apără ideea mai multor limbi literare în *Problemele fundamentale ale limbii literare romîneşti* în „Iaşul literar“, nr. 1, 1956, p. 76, spunînd că „În definitiv, noi vorbim de limbi şi în cazul cînd avem mai multe graiuri populare (dialecte populare regionale) fără o limbă comună, literară, pe deasupra lor. Cred, deci, că putem vorbi de limbă şi în cazul dialectelor literare multiple ale unui popor care nu şi-a creat încă o limbă literară unitară . . . “.

II. CALITATEA DE CATEGORIE ISTORICĂ A LIMBII LITERARE

Neînţelegerile în legătură cu limba literară provin, pe lîngă cele arătate în introducere, şi din confundarea limbii literare cu limba comună. Iată de ce e bine să începem discuţia din acest capitol prin definirea termenilor.

Înainte de toate, ce este „limba comună“? Sensul acestui termen depinde de contextul de idei în care este întrebuinţat. Cînd ne referim la structura socială, prin limbă comună înţelegem singurul mijloc de comunicare lingvistică permanentă dintre membrii tuturor claselor sociale. Boierul care porunceşte argatului, încheie învoieli agricole cu iobagii sau vinde cereale negustorului de la oraş este obligat să întrebuinţeze aceeaşi limbă cu cei cu care are a face pentru a-şi putea atinge scopurile. Patronul care angajează un salariat are nevoie de o limbă comună cu aceea a salariatului pentru ca fiecare să priceapă ce spune celălalt ş.a.m.d.

În această relaţie se neglijează cu bună ştiinţă diferenţele regionale şi nu interesează nici dacă boierul porunceşte într-un dialect sau în limba literară, iar argatul răspunde în acelaşi fel, nici dacă patronul şi salariatul vorbesc sau nu absolut identic. Aici interesează numai faptul că se comunică prin aceeaşi limbă, chiar dacă interlocutorii o redau diferit. Făcînd abstracţie aşadar de detalii, se reţine numai funcţia instrumentului lingvistic, nu şi aspectele lui particulare.

În raport cu dialectele şi graiurile, limba comună este altceva: ea reprezintă totalitatea elementelor identice din dialectele şi graiurile aceleiaşi limbi. Şi de data aceasta se face abstracţie de aspectele particulare, dar nu ca mai înainte. De data aceasta, considerînd că funcţia de comunicare este clară, reţinem numai ceea ce uneşte toate dialectele şi graiurile, neglijînd particularităţile lor, indiferent din a cui vorbire provin. Limba comună este prin urmare ceva abstract, pentru

că niciodată nu o vom întîlni pe teren ca totalitate de elemente identice.

Modul cum am caracterizat aici limba comună nu corespunde cu modul cum o înțelegeau și o înțeleg încă unii lingviști romîni. Astfel, pentru A. Philippide „comună" e însăși limba literară: „Limba comună romînească — scrie el — a început să se fixeze cu cele dintîi tipărituri și mai ales cu cele din sec. XVII. Fiindcă tipăriturile cele dintîi și cele mai multe au fost din Transilvania și Muntenia, apoi dialectele transilvănean și muntean au tins de la început spre preponderență. Influiții [sic] transilvano-muntene, bazată pe mulțimea și întîietatea tipăriturilor s-a opus valoarea scriitorilor moldoveni, ceia ce a făcut că pînă la 1859 n-a putut exista o singură limbă comună pentru toată romînimea, căci în fiecare din provinciile Daciei era plină de provincialisme" [1].

De părerea că cei doi termeni sînt sinonimi este și Iorgu Iordan, care scrie: „Față de limba națională, varianta ei literară prezintă avantajul că este mai unitară și, în consecință, o putem numi limbă comună, în sensul că particularitățile regionale, de ordin mai cu seamă fonetic și lexical, care ne întîmpină chiar în vorbirea oamenilor culți, dispar aproape complet în limba literară, cînd aceasta capătă aspect scris" [2].

Autorul e deci înclinat să dea numele de c o m u n ă mai ales aspectului scris al limbii literare, dar, în orice caz, cele două noțiuni sînt aproape identice. Și Gh. Ivănescu are o poziție asemănătoare, numai că el include și stilul artistic în limba comună: „Limba literaturii artistice este în fond limba literară normată a unui popor, limbă literară care, după unele șovăiri, devine, la începutul epocii capitaliste, limba lui comună sau națională" [3].

La baza acestei concepții stă o părere asemănătoare cu aceea care ne-a dus mai înainte la concluzia că limba comună este o abstracțiune, condiția principală fiind atît pentru noi cît și pentru autorii citați absența oricărui element regional.

[1] A. P h i l i p p i d e, *op. cit.*, p. 9.

[2] I o r g u I o r d a n, *Limba literară, Privire generală* în *loc. cit.*, p. 56. Ceva asemănător susține și P. Miclău într-un studiu privind trecerea de la limba comună la cea națională. Vezi „Probleme de lingvistică generală", I, Editura Academici R.P.R., București, 1959, p. 74.

[3] Gh. I v ă n e s c u, *Limba poetică romînească*, în „Limbă și literatură" vol. II, 1956, p. 198.

Dar, dacă în această privință vedem lucrurile la fel, cînd este vorba despre existența concretă, materială, a limbii comune, deosebirea este radicală: de o parte, părerea citată mai înainte, că limba comună este concretă prin ea însăși, de altă parte, părerea noastră că limba comună este o abstracțiune care se concretizează fie sub aspect regional, ca dialect sau grai, fie sub aspect literar.

Înainte de a vedea ce raporturi sînt între limba comună și concretizările ei, cred că e nimerit să fac dovada că cele două fenomene sînt distincte. Lucrul mi se pare cu atît mai util cu cît noțiunile în discuție nu sînt întrebuințate totdeauna cu destulă băgare de seamă. Din această cauză, ele par simple sinonime, iar uneori și sînt tratate ca atare. Gh. Ivănescu, de pildă care, cum am văzut, identifică limba literaturii artistice de la începutul epocii capitaliste cu limba comună și cu cea națională, poate, în consecință, să considere și să propună o derogare de la principiul unității limbii literare. Limba romînă literară — spune el — nefiind perfect unitară pînă în secolul al XIX-lea, „toată discuția se va duce în privința faptului dacă limba literară romînească. . . a avut sau nu dialecte literare..." [1]

Am impresia că Gh. Ivănescu a fost pe punctul de a descoperi raportul real dintre limba comună și cea literară, căci propunerea sa de a se admite o limbă romînă literară veche fără unitate absolută, dar al cărei caracter comun se manifesta totuși în orice dialect sau grai, înseamnă a admite că în această limbă literară existau elemente comune pentru toți cei care o utilizau. Autorul presupune că aceste elemente se datoresc influenței maramureșene „asupra oamenilor culți din diferitele părți ale Daciei" [2]. În realitate, avem a face cu limba comună în sensul definit de noi mai sus.

Deosebirea dintre limba comună și cea literară explică de ce ultima nu poate fi niciodată perfect unitară, mai exact perfect omogenă, ci rămîne totdeauna un loc pentru apropieri sau îndepărtări, mai mult ori mai puțin vizibile, față de cea dintîi. Astfel, vocabularul literar depășește în mod simțitor vocabularul limbii comune, care — ca fond principal — nu întrece numărul de 2 000 de cuvinte, ceea ce este și natural, pentru că limba literară trebuie să răspundă la necesitățile

[1] Gh. I v ă n e s c u, *Problemele fundamentale ale limbii literare romînești*, în „Iașul literar", nr. 1, 1956, p. 77.

[2] Gh. I v ă n e s c u în *loc. cit.*

imediate ale culturii. Între cele două aspecte ale limbii sînt însă şi deosebiri de pronunţare, de forme gramaticale, de construcţii. Vocalele *e* şi *o*, de exemplu, au la începutul cuvîntului sau al silabei valoarea unor diftongi (*ie* şi *uo*: *ierou*, *uoperă* etc.) în limba comună, pe cînd în cea literară sînt vocale simple. Există şi diferenţe de natură morfologică, mai puţine, dar nu nesemnificative pentru ceea ce ne interesează acum. Imperfectul, de pildă, are o singură formă la singularul şi pluralul persoanei a III-a în limba comună (el, ei *cînta*, *bea* etc.), dar două în limba literară (el *cînta*, *bea* etc., ei *cîntau*, *beau* etc.).

În sensul în care am definit-o la începutul capitolului de faţă, limba comună constituie e s e n ţ a unei limbi. Între ea şi aspectele particulare în care se concretizează sînt multe deosebiri şi contradicţii, ca între orice fenomen sau fenomene şi esenţa lor, pentru că fenomenele au şi laturi accidentale care lipsesc din esenţă.

Ca esenţă, limba comună se concretizează pe de o parte în dialecte şi graiuri, adică în nişte aspecte regionale particulare, iar pe de altă parte într-un aspect îngrijit, acela căruia îi spunem în mod curent limbă literară. Cu toate că dialectele se deosebesc în practică de limba comună, aceasta este totdeauna cuprinsă într-un fel sau altul în varietăţile ei regionale. Mai mult, ea trebuie să apară în orice subdiviziune teritorială. Cum s-ar fi putut, de exemplu, ca esenţa limbii romîne să fi fost absentă vreodată din dialectul moldovean, bănăţean sau crişean? Dacă lucrul acesta s-ar fi întîmplat, dialectele amintite ar fi ieşit din limba romînă. De altminteri, condiţia ca esenţa limbii să fie prezentă în orice subdiviziune teritorială a ei este implicată în însăşi definiţia limbii comune ca totalitate a elementelor lingvistice identice din dialecte şi graiuri. Aceste elemente sînt numeroase. Să luăm pentru exemplificare desinenţele pluralului. În toate regiunile în care se vorbeşte limba romînă ele apar în mod obligatoriu, chiar dacă într-o parte se aude, să zicem, *hotară*, iar într-alta *hotare*, chiar dacă într-un loc se spune *bărbaţ*, iar în altul *bărbaţi*, chiar dacă ele se ataşează într-un loc la unele teme nominale, iar într-altul la altele, de exemplu dacă undeva apare *-uri*, faţă de *-e* sau de *-i* din alte părţi, ca în cazul pluralelor *brîuri* faţă de *brîe*, *biciuri* faţă de *bice*, *pădururi* faţă de *păduri* etc. Sistemul de formare a pluralului şi elementele sale constitutive sînt însă aceleaşi şi nu găsim nicăieri o desinenţă care să nu

fie şi în limba comună sau să nu se explice ca variantă fonetică din limba comună. Desinenţele şi sistemul de formare a pluralului reprezintă în situaţia de faţă elementul identic, o parte a esenţei, iar realizările lor locale nu sînt decît fenomene particulare prin care se concretizează esenţa [1].

Cînd un dialect oarecare, ajutat de împrejurări favorabile începe să-şi extindă aria de întrebuinţare, între el şi celelalte unităţi regionale se ivesc multe şi variate contradicţii. Indiferent deocamdată de modul cum se rezolvă ele, esenţa limbii nu este atinsă din această cauză. În general, dialectul mai puternic, adică mai favorizat de o serie de împrejurări fără nici o legătură cu structura lui lingvistică, îşi impune particularităţile lui. Lupta dintre el şi celelalte dialecte depinde înainte de orice de factori nelingvistici. Dacă regiunea în care se vorbeşte acel dialect are o superioritate incontestabilă din toate punctele de vedere, rezistenţa locală este mică şi foarte mică, dar dacă această superioritate nu este evidentă, rezistenţa la particularităţile unui dialect care are „pretenţia" de a se impune tuturor este foarte puternică. Ea nu slăbeşte decît în raport direct cu dezvoltarea regiunii ceva mai ridicate, dar care nu a avut de la început o superioritate netă şi evidentă. Regula aceasta se poate ilustra cu două cazuri binecunoscute. Franceza literară, reprezentînd la origine dialectul din Île de France, nu a devenit limbă oficial recunoscută ca literară decît după ce veleităţile feudalilor locali au fost învinse şi s-a creat un stat centralizat. Acolo însă unde centralizarea politică a întîrziat, acolo unde diversele regiuni de aceeaşi limbă au dus mai multă vreme o viaţă autonomă, dialectul care urma să devină limbă literară scrisă a întîmpinat o rezistenţă mai mare. Aşa s-au petrecut lucrurile cu dialectul din Muntenia în cursul extinderii lui în diversele regiuni ale ţării.

În procesul adoptării unui dialect ca limbă literară au importanţă şi alţi factori. Unul dintre ei este, indiscutabil, gradul de asemănare dintre diferitele graiuri locale. În măsura în care acestea seamănă mai bine unele cu altele, dînd vorbitorilor posibilitatea de a se înţelege fără mari greutăţi, deşi fiecare foloseşte graiul său, extinderea limbii literare se produce

[1] Vezi în această privinţă observaţiile lui Em. V a s i l i u, *Cîteva probleme de lingvistică în lumina leninismului*, în „Limba romînă", an IX (1960), nr. 2, precum şi I. C o t e a n u, *Note despre esenţa limbii*, în „Studii şi cercetări lingvistice", an XI (1960), p. 455 şi urm.

imediate ale culturii. Între cele două aspecte ale limbii sînt însă şi deosebiri de pronunţare, de forme gramaticale, de construcţii. Vocalele *e* şi *o*, de exemplu, au la începutul cuvîntului sau al silabei valoarea unor diftongi (*ie* şi *uo*: *ierou*, *uoperă* etc.) în limba comună, pe cînd în cea literară sînt vocale simple. Există şi diferenţe de natură morfologică, mai puţine, dar nu nesemnificative pentru ceea ce ne interesează acum. Imperfectul, de pildă, are o singură formă la singularul şi pluralul persoanei a III-a în limba comună (el, ei *cînta*, *bea* etc.), dar două în limba literară (el *cînta*, *bea* etc., ei *cîntau*, *beau* etc.).

În sensul în care am definit-o la începutul capitolului de faţă, limba comună constituie e s e n ţ a unei limbi. Între ea şi aspectele particulare în care se concretizează sînt multe deosebiri şi contradicţii, ca între orice fenomen sau fenomene şi esenţa lor, pentru că fenomenele au şi laturi accidentale care lipsesc din esenţă.

Ca esenţă, limba comună se concretizează pe de o parte în dialecte şi graiuri, adică în nişte aspecte regionale particulare, iar pe de altă parte într-un aspect îngrijit, acela căruia îi spunem în mod curent limbă literară. Cu toate că dialectele se deosebesc în practică de limba comună, aceasta este totdeauna cuprinsă într-un fel sau altul în varietăţile ei regionale. Mai mult, ea trebuie să apară în orice subdiviziune teritorială. Cum s-ar fi putut, de exemplu, ca esenţa limbii romîne să fi fost absentă vreodată din dialectul moldovean, bănăţean sau crişean? Dacă lucrul acesta s-ar fi întîmplat, dialectele amintite ar fi ieşit din limba romînă. De altminteri, condiţia ca esenţa limbii să fie prezentă în orice subdiviziune teritorială a ei este implicată în însăşi definiţia limbii comune ca totalitate a elementelor lingvistice identice din dialecte şi graiuri. Aceste elemente sînt numeroase. Să luăm pentru exemplificare desinenţele pluralului. În toate regiunile în care se vorbeşte limba romînă ele apar în mod obligatoriu, chiar dacă într-o parte se aude, să zicem, *hotară*, iar într-alta *hotare*, chiar dacă într-un loc se spune *bărbaţ*, iar în altul *bărbaţi*, chiar dacă ele se ataşează într-un loc la unele teme nominale, iar într-altul la altele, de exemplu dacă undeva apare *-uri*, faţă de *-e* sau de *-i* din alte părţi, ca în cazul pluralelor *brîuri* faţă de *brîe*, *biciuri* faţă de *bice*, *pădururi* faţă de *păduri* etc. Sistemul de formare a pluralului şi elementele sale constitutive sînt însă aceleaşi şi nu găsim nicăieri o desinenţă care să nu

fie şi în limba comună sau să nu se explice ca variantă fonetică din limba comună. Desinenţele şi sistemul de formare a pluralului reprezintă în situaţia de faţă elementul identic, o parte a esenţei, iar realizările lor locale nu sînt decît fenomene particulare prin care se concretizează esenţa [1].

Cînd un dialect oarecare, ajutat de împrejurări favorabile începe să-şi extindă aria de întrebuinţare, între el şi celelalte unităţi regionale se ivesc multe şi variate contradicţii. Indiferent deocamdată de modul cum se rezolvă ele, esenţa limbii nu este atinsă din această cauză. În general, dialectul mai puternic, adică mai favorizat de o serie de împrejurări fără nici o legătură cu structura lui lingvistică, îşi impune particularităţile lui. Lupta dintre el şi celelalte dialecte depinde înainte de orice de factori nelingvistici. Dacă regiunea în care se vorbeşte acel dialect are o superioritate incontestabilă din toate punctele de vedere, rezistenţa locală este mică şi foarte mică, dar dacă această superioritate nu este evidentă, rezistenţa la particularităţile unui dialect care are „pretenţia" de a se impune tuturor este foarte puternică. Ea nu slăbeşte decît în raport direct cu dezvoltarea regiunii ceva mai ridicate, dar care nu a avut de la început o superioritate netă şi evidentă. Regula aceasta se poate ilustra cu două cazuri binecunoscute. Franceza literară, reprezentînd la origine dialectul din Île de France, nu a devenit limbă oficial recunoscută ca literară decît după ce veleităţile feudalilor locali au fost învinse şi s-a creat un stat centralizat. Acolo însă unde centralizarea politică a întîrziat, acolo unde diversele regiuni de aceeaşi limbă au dus mai multă vreme o viaţă autonomă, dialectul care urma să devină limbă literară scrisă a întîmpinat o rezistenţă mai mare. Aşa s-au petrecut lucrurile cu dialectul din Muntenia în cursul extinderii lui în diversele regiuni ale ţării.

În procesul adoptării unui dialect ca limbă literară au importanţă şi alţi factori. Unul dintre ei este, indiscutabil, gradul de asemănare dintre diferitele graiuri locale. În măsura în care acestea seamănă mai bine unele cu altele, dînd vorbitorilor posibilitatea de a se înţelege fără mari greutăţi, deşi fiecare foloseşte graiul său, extinderea limbii literare se produce

[1] Vezi în această privinţă observaţiile lui Em. V a s i l i u, *Cîteva probleme de lingvistică în lumina leninismului*, în „Limba romînă", an IX (1960), nr. 2, precum şi I. C o t e a n u, *Note despre esenţa limbii*, în „Studii şi cercetări lingvistice", an XI (1960), p. 455 şi urm.

foarte greu și invers. Lucrul acesta pare paradoxal, dar el se explică ușor. Oamenii fac apel la un instrument general de înțelegere cu o anumită înfățișare numai în măsura în care au nevoie de el. Cîtă vreme pot vorbi în graiuri locale, fără să se încurce, ei se mulțumesc cu atît. Adoptarea limbii literare nu se face din plăcere, ci din obligație, din necesitate, ca urmare a unor schimbări variate care privesc toate aspectele vieții sociale. Prin urmare, limba literară nu se extinde atît de simplu cum s-ar putea crede. Ea duce o luptă. Această luptă este determinată de factorii principali analizați mai înainte, de variata lor combinare după timp și loc.

După ce am stabilit conținutul noțiunilor „limbă comună" și „limbă literară", schițînd totodată raporturile dintre fenomenele care le corespund, să analizăm situația limbii scrise. Din capul locului e bine să notăm că adepții actuali ai teoriei tradiționale acceptă toți că există o limbă literară vorbită și, mai important, că nu orice este scris pe hîrtie este prin aceasta limbă literară. Ei sînt obligați să ia această poziție pentru că nu identifică limba scrisă cu cea literară, ci o condiționează pe aceasta din urmă de cea dintîi. Chestiunea scrisului și a raporturilor lui cu limba literară este însă foarte complicată. În primul rînd, ideea, exactă de altminteri, că nu orice se așterne pe hîrtie este din această cauză limbă literară, ar avea nevoie de unele amendamente. Dacă prin această afirmație se înțelege ceva absolut, este evident că așa stau lucrurile. Dacă însă ne referim la situația concretă, observăm altceva; observăm că scrisul, act totdeauna solemn, implică în practică o atitudine „literară" din partea aceluia care recurge la el ca mijloc de comunicare cu semenii săi. Ni se va spune că prăvăliașul care compunea odinioară un afiș comercial agramat nu putea să folosească limba literară, căci puțin îi păsa de ea. Argumentul este falacios, căci nu dovedește că pentru ignorantul în chestiune scrisul nu era un eveniment tot atît de solemn ca pentru un mare savant, poate chiar mai solemn datorită rarității lui. În majoritatea zdrobitoare a cazurilor, scrisul este însoțit de dorința celui care îl practică de a-și îngriji exprimarea, ceea ce implică totdeauna intenția de utilizare a unui aspect mai îngrijit al limbii comune. Așadar, actul scrierii este prin însăși natura lui o manifestare a limbii literare, cu condiția, bineînțeles, să nu-i cerem perfecțiunea din primul moment. Are deci dreptate B. Cazacu susținînd că „de la apariția tipăriturilor lui Coresi începe acel proces îndelungat al constituirii normei supradialectale unice, proces care se va accentua în epoca formării națiunii și care continuă să se desăvîrșească în zilele noastre", pentru că autorul subliniază în felul acesta rolul important al scrierii și caracterul de proces al formării limbii literare [1].

Limba scrisă este așadar foarte strîns legată de cea literară. În fond, o limbă literară care să nu ajungă să fie și scrisă ar reprezenta o raritate excepțională. Obiecția lui D. Macrea „dacă limba folclorului este literară, mai poate exista vreo limbă care să nu fie literară?" [2] obiecție pe care acesta o aduce tezei noastre impresionează la prima vedere, dar își pierde valoarea dacă ținem seama de faptul că limbile în care s-a dezvoltat o cultură populară cît de cît importantă nu pot pînă în cele din urmă să nu fie consemnate prin scris.

Deși este mai puțin supusă fluctuațiilor regionale, limba scrisă nu are prin ea însăși caracter de fenomen cu desăvîrșire unitar, nefiind deci de la început chiar limba literară a vremurilor noastre. Ea devine din ce în ce mai omogenă, în urma constituirii acelei norme supradialectale unice, despre care vorbesc mulți dintre adepții tezelor tradiționale, numind-o astfel sau numai subînțelegînd-o cînd se referă la caracterul unitar al limbii literare. Din nou, precum se vede, discuția revine în jurul caracterului de uniformitate sau omogenitate a limbii literare, iar neînțelegerile nu se referă decît în aparență la raportul dintre limba scrisă și cea nescrisă, ele privind în fond condiția existenței sau inexistenței normelor unice. Vorbind despre procesul de constituire a normei supradialectale unice care continuă să se desăvîrșească și privind înapoi spre originile limbii literare, B. Cazacu spune: „conținutul limbii literare... se dezvoltă ca o consecință a faptului că limba literară... se consacră, se consolidează prin scris" [3]. Desigur că înainte de a se consacra și, mai ales, de a se c o n s o l i d a prin scriere, ea nu putea să fie decît limbă literară orală. De aceea sînt surprinzătoare obiecțiile aduse de același autor tezei după care limba literară a existat mai întîi în

[1] Vezi B. C a z a c u, *Studii de limbă literară, probleme actuale ale cercetării ei*, E.S.P.L.A., București, 1960, p. 24.

[2] D. M a c r e a, *Pe marginea discuțiilor despre limba literară*, în *loc. cit.*, p. 28.

[3] B. C a z a c u, *op. cit.*

creaţiile folclorice. După părerea sa, limba folclorului nu poate fi literară fiindcă orice creaţie folclorică se realizează într-un dialect, pe cînd creaţia cultă se realizează pe baza limbii literare [1] şi, în al doilea rînd, în limba folclorului nu poate fi vorba de un stil individual [2].

Prima obiecţie este inatacabilă, dacă judecăm raportul dintre creaţia folclorică şi cea cultă după apariţia limbii literare scrise, dar, înainte de acest moment, creaţia folclorică se confundă cu cea cultă, formînd o unitate greu de distins. Pe noi ne interesează cînd vorbim despre limba romînă din creaţiile folclorice tocmai epoca anterioară scrierii în romîneşte, vremea cînd aproape întreaga cultură a poporului romîn era cuprinsă numai în proverbele, basmele, poeziile sale, căci n-am susţinut niciodată că nu există deosebire între creaţia cultă şi cea folclorică în momentul actual sau mult înainte de momentul actual de cînd se utilizează scrierea în romîneşte. Altminteri ar fi imposibil să se explice originea creaţiei culte. Dacă o asemenea creaţie nu se întemeiază la origine decît pe limba literară, de unde provine aceasta din urmă, cine a constituit-o? Ea nu putea să apară decît ca o manifestare a caracterului îngrijit al exprimării orale. Merită semnalată aici o părere a lui N. Iorga. El afirmă că limba literaturii artistice s-a născut din poezia populară, dar numai în apus, unde „începură a se scrie în veacul al XIII-lea abia, nouă veacuri după ce căzuse Roma, poeme în limbile vulgare, care cîntau despre eroii adevăraţi sau închipuiţi ai vechilor lupte cavalereşti. . . Cîntăreţi rătăcitori purtau aceste poveşti armonioase de la o poartă zăvorîtă de castel la alta". În răsărit — spune tot el mai departe — „se alcătuiesc numai cîntece de război, cîntece de dor şi cîntece de glumă pe care nu se gîndea să le scrie nimeni, fiindcă le ştiau toţi aceia care aveau interes să le cunoască şi găseau plăcere să le cînte" [3].

Autorul nu trage concluzia că limba acestor creaţii din urmă a fost literară, dar este evident că se apropie foarte mult de ideea unei limbi literare orale anterioare celei scrise.

Cît priveşte chestiunea a doua, după care o condiţie a existenţei limbii literare ar fi stilul individual, aici am impresia

[1] B. Cazacu, *op. cit.*
[2] *Ibidem.*
[3] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, vol. I, ediţia a II-a, Bucureşti, 1925, p. 88—89.

că se apasă din nou asupra limbii din literatura beletristică. În orice caz, stilul individual nu văd cum ar putea condiţiona existenţa unei limbi literare.

Prima condiţie a unei limbi spre a fi literară este aşadar caracterul îngrijit. Definiţia dată de şcoala lingvistică sovietică utilizează superlativul „cel mai îngrijit" pentru a indica prin el situaţia limbii literare la un moment dat. În fiecare moment, în fiecare stadiu de dezvoltare, limba literară trebuie să reprezinte aspectul cel mai îngrijit al limbii, dar în realitate aspectele cele mai recente sînt şi cele mai îngrijite, pentru că limba literară este perfectibilă. „Dacă socotim că limba literară este un aspect îngrijit, normat al limbii comune, atunci trebuie să ne întrebăm: în raport cu care alt aspect îl apreciem pe acesta, în raport cu un aspect anterior sau cu unul simultan al aceleiaşi limbi? Răspunsul nu poate fi decît unul: numim limbă literară un aspect al limbii considerat în raport cu alte aspecte simultane ale aceleiaşi limbi" [1].

Condiţia aceasta, formulată de Al. Graur, este indispensabilă pentru rezolvarea chestiunii, fiindcă dacă vom pune faţă în faţă limba literară actuală cu aceea de la 1800 — 1820, vom constata că la 1800 — 1820 se scria şi se vorbea mai puţin literar decît astăzi. Dacă vom face acelaşi lucru cu limba de la 1800 — 1820 şi cu aceea de la 1700, vom ajunge la aceeaşi concluzie. Vorbesc aici despre limba literară ca entitate, nu despre un stil şi în nici un caz despre stilul artistic. Restricţia este absolut necesară ca să ne înţelegem asupra valorilor cu care operăm, căci stilul artistic este artă.

Limba literară nu este un aspect fix al limbii întregului popor. Ea trece ca orice fenomen social de la o formă imperfectă spre forme din ce în ce mai perfecţionate.

Înseşi normele supradialectale unice se constituie treptat. Ele nu reies numai din evoluţia independentă a limbii, ci şi din acţiunea conştientă a vorbitorilor. Dezbaterile publice asupra valabilităţii sau nevalabilităţii unei reguli, asupra adoptării sau respingerii ei, sînt manifestări concrete ale elaborării acestui sistem; prin ele se caută de fapt normele limbii comune, care ar putea fi găsite uşor dacă ar fi imobile, dar

[1] Al. Graur, *Cum se studiază limba literară*, în „Limbă şi literatură", vol. III, 1957, p. 120.

cum apar mereu altele noi, și raporturile dintre cele vechi se mai schimbă, operația devine foarte grea. Ea este complicată și de apariția unor criterii subiective. Scriitorii recurg la fapte dialectale pentru a-și îmbogăți exprimarea artistică, în dezacord cu norma supradialectală unică. Pe ei uniformizarea limbii, chiar pe plan geografic, nu-i prea încîntă, cînd e atît de simplu — în cazul limbii romîne — să utilizezi o formă regională, pe care nimeni nu va avea greutăți s-o înțeleagă. De ce să nu se folosească *scrim*, cum face Tudor Arghezi, cînd această formă monosilabică poate salva un vers și aduce, în plus, atmosfera de care este nevoie într-o poezie? De ce să nu se poată spune și *a (mele)*, cum a făcut Eminescu nu o dată, cînd *a (le) mele* face același oficiu în poezie ca și *scrim*? ș.a.m.d.

Dificultatea impunerii normelor unice provine în limba romînă din cauza marii sale uniformități geografice, indiscutabil superioară celei care se constată la alte limbi, în special la cele romanice. Deosebirile de la o regiune la alta fiind la noi în genere mici sau foarte mici, variațiile nu sînt supărătoare, nu încurcă pe vorbitori, nu compromit comunicarea. Cînd însă — rareori — formele de limbă dintr-un dialect sînt puternic diferențiate, există mai multă constrîngere. Introducerea condiționalului bănățean *reaș face* în limba literară actuală, de exemplu, îmi pare imposibilă oricîte justificări i s-ar aduce din punct de vedere artistic. El se află prea departe de celelalte tipuri regionale ale aceluiași timp; este deci aberant. Din același motiv nu pătrund nici participiile în *-ă* din Crișana, deși ele au aproape totdeauna o silabă în plus, ceea ce interesează pe poeți. Cu rotacismul s-a întîmplat la fel după secolul al XVI-lea și chiar în cursul acelui secol, tot pentru că devenise aberant.

Constituirea unui sistem unic de norme literare, în calitatea lor de norme supradialectale, este așadar rezultatul combinării a doi factori, dintre care unul reprezintă evoluția limbii comune și a formei sale mai alese, limba literară, iar celălalt este adoptarea conștientă, deliberată, a unor reguli pe care vorbitorii se angajează să le respecte. Dar, pentru a se ajunge aici, pentru a se ști care este norma, trebuie să se plece de la o cantitate de reguli considerate bune pentru toată lumea, chiar dacă ele nu sînt astfel. Trebuie deci o bază. Baza este dialectul care a obținut o cît de mică superioritate

față de celelalte. Valabilitatea normelor se judecă în funcție de el. Indiferent ce dialect îndeplinește această funcție, în el există în mod necesar un număr de norme unice, pentru că, după cum am mai spus, în el intră parțial și limba comună, potrivit cu raportul de la particular la general dintre cele două fenomene. Numărul de reguli unice, comune, e cu atît mai mare cu cît asemănările dintre dialectul de bază și celelalte sînt și ele mai mari. Elaborarea sistemului de norme începe așadar de la acest număr de reguli unice, care urmează a fi lărgit mereu prin contribuția celorlalte dialecte.

Formele concrete ale acestui proces sînt foarte variate, depinzînd și de elemente exterioare limbii. Astfel, cînd un dialect ca cel toscan se impune ca limbă literară italiană pentru că, pe de o parte Florența avea superioritate economică, pe de altă parte în acest dialect au scris întîi Dante și apoi Petrarca, o serie de particularități toscane sînt adoptate și de alți scriitori italieni care se înclină în fața celor două mari autorități literare. Cînd însă limba literară are la bază un dialect în care, la început, se face numai o timidă și stîngace transpunere lingvistică a unor manuscrise redactate greoi și confuz ca cele maramureșene, situația se schimbă. Dialectul muntean, despre care e vorba, contribuie comparativ cu mai puține particularități specifice la limba literară, iar chestiunea normelor unice este mult mai disputată din această cauză.

Avînd însă în vedere că nu se stabilesc dintr-o dată toate regulile limbii literare, ne putem întreba de cîte este nevoie, care este minimul necesar pentru a avea limbă literară? Nu este oare de ajuns că s-a scris prima dată într-un dialect? Aceasta și este problema fundamentală cînd vorbim despre limba literară ca despre o categorie istorică. Va trebui să se găsească deci faptul sau faptele care conferă o calitate nouă, superioară, unei limbi în curs de a deveni literară.

A cere ca toate normele să fie elaborate pentru a putea spune că avem limbă literară înseamnă a contrazice realitatea care arată că înainte de acest fapt, una dintre formele limbii este considerată „cea mai îngrijită" de vorbitori și, în consecință, servește de model. Cartea are în momentele de mari prefaceri culturale o importanță excepțională, reprezentînd, orice s-ar spune, modelul de care nu te poți lipsi. Cu o condiție însă, cu condiția ca acest model să nu fie o apariție sporadică, ci să se înnoiască mereu. Dialectul muntean nu s-ar fi impus

ca bază a limbii romîne literare scrise dacă activitatea lui Coresi s-ar fi rezumat la o tipăritură, două, și dacă n-ar fi fost urmată, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, de alte lucrări pregătite în Muntenia.

Din acest punct de vedere este semnificativ, de exemplu, faptul că în timp ce cronicile moldovenești (Ureche, Miron Costin) nu sînt editate decît tîrziu, în țările romînești circulau între anii 1733 și 1830 o mulțime de calendare, care ofereau cititorilor de la informații astrologice pînă la mici anecdote istorice sau literare, paralel cu fel de fel de sfaturi gospodărești: cum să se facă sirop, lichioruri, — „vudcile cu mirodenii și cu zăharu" — „doftorii pentru cai și pentru alte dobitoace" ș.a.m.d. [1] După tabloul întocmit de autorul lucrării din care am citat [2], s-au tipărit — între 1733 și 1830 — pentru Ardeal și Muntenia, fie în tipografiile din aceste două provincii, fie la Buda, unde se duceau în special ardelenii, peste 40 de calendare, în timp ce în Moldova, inclusiv Bucovina, au apărut numai 10—13. Nu am socotit aici nici edițiile de cărți populare, nici tipăriturile de vază ca Biblia lui Șerban Cantacuzino, fiindcă am vrut să dau numai un exemplu din care să reiasă consecvența cu care s-a continuat opera începută de Coresi.

Din acest exemplu reiese însă faptul că operele beletristice originale și culte nu asigură la început — cel puțin la noi — dezvoltarea limbii literare și a normelor ei, căci vreme de aproape trei sute de ani de la apariția primelor tipărituri romînești, literatura artistică — cea cultă — este cenușăreasa tiparniței, care preferă calendarele și cărțile populare fiindcă se vînd și aduc venituri. O operă ca *Țiganiada* nu-și putea găsi loc lîngă naivele descrieri de scamatorii și rețete de „vudci cu mirodenii și cu zăharu". Probabil că și autorului i s-ar fi părut ceva neobișnuit să i se solicite poemul pentru publicare.

Alături de prestigiul cărții și adesea chiar înaintea lui, contează prestigiul economic sau cel social-economic, amîndouă laolaltă sau separat. Poporul romîn nu a avut putința să-și dezvolte limba sa literară în cele mai bune condiții, pentru că romînii au trăit despărțiți în mai multe state pînă

[1] Mircea Tomescu, *Calendarele romînești* (1733—1830), Editura de stat Didactică și Pedagogică, București, 1957, p. 102.
[2] *Ibidem*, p. 127—128.

în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Dialectul în care s-a tipărit prima dată nu a avut în favoarea sa prestigiul social-politic decît după Unire. Pînă atunci, el se bucura numai de avantajele care decurgeau din faptul că Brașovul, Sibiul și Tîrgoviștea, centre tipografice, aveau totodată renumele unor tîrguri mari și importante, în special primele două, pentru toate ținuturile locuite de romîni.

Scurta analiză din capitolul de față arată că precizarea și definitivarea normelor unice ale limbii literare reprezintă un proces complex care, prin natura lucrurilor, durează mai mult sau mai puțin, iar a condiționa calitatea de literară a unei limbi de sfîrșitul acestui proces înseamnă a renunța la ideea că limba literară este perfectibilă, fiind o categorie istorică. Unii lingviști străini pretind chiar că romînii nu au nici astăzi limbă literară, fiindcă limba lor de cultură nu este destul de stabilă, permițînd existența prea multor dublete lexicale, fonetice și morfologice [1]. Eroarea este clară. Se ia drept criteriu numai uniformitatea geografică a limbii literare și se neglijează total perfectibilitatea acestei categorii istorice, valoarea ei de model etc.

* * *

Unul dintre cele mai interesante aspecte ale limbii romîne literare este modernizarea ei. Fenomenul s-a produs atît de repede în prima jumătate a secolului al XIX-lea, încît dă impresia că romîna literară nu trece printr-o perioadă de dezvoltare, ci că se naște în acele momente.

Această impresie provine din considerarea numai a limbii scrise sau vorbite de oamenii culți din acea vreme ca limbă literară. În raport cu ea, limba literară veche este atît de stîngace, de rudimentară și de greoaie încît nu merită numele de literară.

Dar e bună această metodă de interpretare a lucrurilor? Nevalabilitatea i s-ar putea dovedi prin ea însăși, adică prin schimbarea punctului de plecare. Procedînd în același fel, Al. Lambrior scria în 1873 că limba romînă din secolul al XVIII-lea a fost atît de bine formată încît „poate sluji de

[1] Alf Lombard a expus un asemenea punct de vedere, deși nu atît de clar formulat, în 1957, într-o conferință despre limba literară, ținută la Facultatea de filologie din București.

pilduire acelor care vor să mai vorbească şi să scrie limba romînească şi nu ţintesc la dărăpănarea ei desăvîrşită, fără nici un temei, poreclită propăşire“ [1]. Indiferent din ce motive propunea Lambrior drept model limba din secolul al XVIII-lea şi nu pe aceea a vremii sale, un lucru reiese clar şi anume că metoda lasă prea mult loc pentru aprecierile subiective.

Modernizarea romînei literare coincide, după părerea majorităţii celor care s-au ocupat de această problemă, cu pătrunderea în limba scrisă a numeroaselor cuvinte străine, îndeosebi din franţuzeşte. Acestea au eliminat repede mare parte din fondul mai vechi neogrecesc şi turcesc, prea puternic colorat de ultimele momente ale feudalismului de la noi [2]. În acelaşi timp, ele au scos din circulaţie o parte dintre regionalisme. Astfel modificat, vocabularul literar a devenit un factor de unificare lingvistică, ilustrînd totodată vitalitatea limbii romîne, căci, fără a-şi schimba specificul, ea a înglobat şi a adaptat în scurt timp mii de termeni noi, pentru a exprima diverse aspecte ale vieţii moderne.

Cu excepţia şcolii ardelene, care recurgea deseori la formarea cuvintelor noi prin mijloacele interne ale limbii romîne, combinîndu-le însă, şi nu totdeauna în mod fericit, cu cele ale limbii latine, intelectualitatea romînească s-a adresat cu precădere limbilor străine, fiind împinsă spre această soluţie de rapiditatea schimbărilor din viaţa ţărilor romîneşti la începutul secolului al XIX-lea. Mişcarea socială, politică şi culturală din prima jumătate a secolului trecut a fost atît de vie încît limba nu putea s-o urmeze în acelaşi ritm. Înnoirea lexicului prin împrumuturi era deci atunci un fapt obiectiv şi necesar, iar considerarea lui ca una dintre dovezile importante de trecere a limbii noastre literare în altă fază de evoluţie apare ca un lucru bine întemeiat. Dificultatea nu constă în stabilirea valabilităţii acestui fenomen, ci în precizarea datei cînd s-a produs el şi în aşezarea lui cît mai corectă printre alte fenomene caracteristice pentru limba romînă literară din epoca la care ne referim.

---

[1] Al. Lambrior, citat de T u d o r V i a n u, *Din problemele limbii literare romîne a secolului al XIX-lea* în „Limba romînă“ an. III (1954), nr. 4, p. 46 după „Convorbiri literare“ (1873).

[2] Vezi T. V i a n u, *Din problemele limbii literare romîne a secolului al XIX-lea*, în *loc. cit.* p. 45 şi urm.

După unii cercetători, procesul de modernizare lingvistică a limbii romîne literare începe pe la 1780 şi durează pînă pe la 1880. În decursul acestei sute de ani s-a acumulat suficient material nou pentru ca, la 1880, în anii de maturitate ai lui Eminescu, limba literară să se înfăţişeze în forma ei modernă [1]. Teza aceasta dezvoltă de fapt ideea că limba romînă literară s-a constituit tîrziu.

În sfîrşit, alţii se pronunţă pentru anii din jurul lui 1840 [2].

Data discutată aici s-ar putea fixa mult mai uşor dacă am dispune de studii amănunţite asupra situaţiei lexicului romînesc din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi din primele decenii ale celui următor. Numai cînd se va şti cu siguranţă ce cuvinte au pătruns în limba romînă între 1780 şi 1790, între 1790 şi 1800 ş.a.m.d., numai atunci ne vom da seama de mişcarea reală a vocabularului limbii literare. Dar, afară de aceasta, mai trebuie să se ştie dacă împrumuturile lexicale au fost primite în diferitele variante ale stilurilor şi dacă au început să fie folosite curent, să se adapteze la regulile limbii etc. Prezenţa lor într-un text nu este totdeauna dovada că textul în chestiune este modern. Astfel, în *Manualul juridic al lui Andronachi Donici*, de la începutul secolului al XIX-lea, ca să dăm un exemplu, se găsesc relativ multe neologisme, dar limba şi stilul lucrării sînt arhaice:

„Nu iaste slobod *creditoriul* ca să facă cearere înaintea judecătorilor ca datornicul său mai întîi să se îndatorească a pune banii cerşuţi în *secvestru* şi apoi să se judece . . .“.

Manualul juridic al lui Andronachi Donici, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1959, p. 40.

„Judecata *arbitrilor* iaste ca o judecătorie carea nu să supune către altă judecătorie, nici către deosebită *apelaţie* de aleşi judecători . . .“ *Idem*, p. 36.

Cuvintele *creditor*, *arbitru*, *apelaţie*, *secvestru* nu ajung spre a ne face să spunem că, în contextele citate, limba literară e modernă. Pentru aceasta ar mai fi fost nevoie ca lui *slobod* să i se prefere *liber*, lui *îndatori* să-i ia locul *obliga*, *pune* să fie înlocuit cu *depune*, să se renunţe la *cerşul*, iar fraza însăşi să se construiască altfel. Desigur, cele două texte nu sînt decît nişte simple exemple, dar nu izolate. La începutul seco-

---

[1] Vezi Gh. I v ă n e s c u, în *loc. cit.*

[2] Vezi T. V i a n u, în *loc. cit.*; vezi şi articolele lui J. B y c k, în *loc. cit.* nr. 17, 19, 21—24, 28, 29 şi 31 (1956).

lului s-a scris vreme de cîteva decenii într-un chip asemănător, adică într-un amestec vizibil de elemente noi şi vechi. Dinicu Golescu, de pildă, întrebuinţează relativ multe neologisme în următorul pasaj cu înfăţişare lingvistică arhaică evidentă:

„Muierea cea proastă cu haine de zece *fiurini*, de stambă curată şi croită frumos; şi doamna cea din *noblețe* şi bogată cu rochie sau de *maldehi* sau de *croază*, sau de *percal*, curate şi croite pe trup frumos, făr-de a avea pe rochii cutia lui Bucur, cu toate feţele de panglice, care sînt de preţ de 50—60 de fiurini. Cine vor vedea pe acele de mai mare neam *dame* din *Viena** şi pe ale noastre, pe cele de al treilea mînă, vor socoti pe *vieneze* de sărace, şi pe aceste ale noastre, stăpînite de *lux*, *milioniste*".

Însemnare a călătoriei mele, E.S.P.L.A., Bucureşti, [1952] p. 67.

Prin urmare, spre a putea să apreciem cu mai multă exactitate de cînd începe faza modernă a limbii romîne literare, este necesar ca, pe lîngă îmbogăţirea şi transformarea vocabularului, să luăm în consideraţie şi structura frazei, care se dezvoltă în strînsă dependenţă de schimbarea vocabularului, căci cuvintele noi elimină perifrazele greoaie iar, ca urmare, sintaxa se simplifică şi devine mai suplă. Numai cu titlu de demonstraţie, transform unul dintre primele fragmente citate în stil modern:

„Creditorul nu poate cere instanţei să oblige pe debitor prin sechestru ca acesta să depună banii datoraţi înainte de a se fi luat o hotărîre judecătorească . . ."

Mai important, aşadar, decît precizarea numărului de cuvinte împrumutate este caracterul modern al scrisului, stilul în totalitatea lui, pentru că nu după cantitatea de neologisme considerăm că un text face parte din epoca modernă.

Prin urmare, fără a contesta valoarea pe care o are argumentul îmbogăţirii generale a lexicului, trebuie să ţinem seama şi de faptele legate direct sau indirect de această îmbogăţire, adică, întîi de eliminarea regionalismelor şi arhaismelor, după aceea de construcţia frazei. Cum însă aceste două aspecte se concretizează în structura de ansamblu a stilurilor moderne, apariţia acestora din urmă coincide cu momentul căutat.

Deosebirea fazei moderne a limbii romîne literare de faza veche a dezvoltării sale rezolvă numai o parte din problemă. Ce s-a întîmplat înainte de organizarea stilurilor moderne nu se poate afla cu aceeaşi metodă, pentru că atunci stilurile erau puţin diferenţiate între ele din punct de vedere lingvistic; mijloacele de exprimare a ideilor din diverse domenii de activitate nu formau încă unităţi atît de bine distincte ca în epoca modernă. Pentru acea vreme este deci mai potrivit să se pună faţă în faţă limba scrisă cu limba vorbită, deci aspectul îngrijit al limbii cu cel care nu avea această calitate. Totodată fiindcă producţiile populare au aspect îngrijit, trebuie introduse şi ele în discuţie.

* Numele vechi era *Beci*, *Viena* este împrumut recent.

III. A AVUT LIMBA ROMÎNĂ DIALECTE LITERARE?

Chestiunea dialectelor romîne literare a fost atinsă întîia oară de G. Ibrăileanu [1] în cursul său universitar de literatură, *Epoca Conachi*, ţinut la Iaşi în anul şcolar 1909—1910. Cunoscutul critic ieşean nu a legat în mod explicit această chestiune de ideea diferenţierii regionale a literaturii romîne, susţinută tot de el ceva mai tîrziu în *Spiritul critic în literatura romînă*, dar apropierea se impune, căci ambele păreri au la bază aceeaşi concepţie. Dezvoltarea separată a provinciilor romîneşti nu putea să nu aibă urmări asupra limbii şi literaturii noastre, căci, înainte de Unire, scriitorii din Moldova, Ardeal şi Muntenia au introdus — cum era şi de aşteptat — multe particularităţi lingvistice regionale în operele lor. Constatarea de mai sus, combinată cu unele date concrete din limbă, a dus pe autor la ipoteza existenţei dialectelor literare.

G. Ibrăileanu era împins însă spre această ipoteză şi de modul cum interpreta limba literară, cam în aceeaşi vreme, A. Philippide, care spusese încă din 1894, în *Principii de istoria limbii*, că „de-abia în zilele noastre [la 1894] a început să se fixeze ca limbă comună un compromis între dialectele diferitelor provincii romîneşti" şi susţinea că „lucrul nu e sfîrşit şi o limbă comună romînească, precum este cea franceză, italiană ori germană, este departe de a exista în Romînia". Aceasta

[1] Vezi Iorgu Iordan, *Preocupări lingvistice în opera lui G. Ibrăileanu* în „Viaţa romînească", an. XXVIII (1936), nr. 4—5, p. 45—55; Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, Iaşi, 1947, p. 54 şi urm.; G. Istrate, *Ibrăileanu despre limba literară*, în „Iaşul literar", nr. 9, 1956, p. 104—113; *idem*, *Originea şi dezvoltarea limbii romîne literare*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", p. 83, 89. Vezi şi articolele lui Gh. Ivănescu, în „Iaşul literar", nr. 1, 1956, p. 73—79, şi nr. 10, 1956, p. 86—104.

este într-un anumit fel poziţia întregii şcoli lingvistice ieşene, reluată în ultimul timp în lucrarea lui Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, şi în teza lui Iorgu Iordan despre naşterea limbii noastre literare în secolul al XIX-lea, după ce a fost precedată de dialecte literare.

Ipoteza lui A. Philippide convenea admirabil lui G. Ibrăileanu, pentru că îi întărea convingerea dezvoltării specifice a caracterului psihologic al diverselor grupuri de romîni pe care el îl întrezărea probabil încă de pe atunci şi în producţiile literare culte.

Ca să-şi demonstreze afirmaţiile, el a comparat textele şi documentele vechi romîneşti cu limba literară a vremii sale, pentru că — spunea el — cînd vrem să stabilim ce este corect, adică literar, de ceea ce nu este astfel, trebuie să ne întemeiem pe asemănările şi deosebirile între modul cum se scria şi se vorbea altă dată şi modul cum se scrie şi se vorbeşte astăzi [1]. Metoda este însă inadecvată, pentru că porneşte de la o apreciere făcută înaintea cercetării faptelor, de la convingerea autorului că numai limba actuală este cu adevărat corectă şi literară. El a înfăţişat limba scrisă în comparaţie cu vorbirea populară şi pe epoci, dar, stabilind mai întîi că totul depinde de etapa actuală, a fost nevoit să raporteze lucrurile mereu la starea limbii literare din vremea lui. Însuşi criteriul c o r e c t i t u d i n i i, pus la baza analizei sale, a depins de această perspectivă în care istoria limbii este privită de la sfîrşit spre început. În plus, în judecăţile sale lingvistice, G. Ibrăileanu a introdus ca şi O. Densusianu factorul estetic, explicînd prin neajunsurile limbii multe stîngăcii de exprimare din primele opere literare, în special din poezii.

Rezultatele cercetării sale se pot rezuma în următoarele trei concluzii:

1. Limba literară, ca limbă scrisă, a avut în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea o înfăţişare foarte unitară, pentru că între manuscrisele maramureşene şi limba tipăriturilor lui Coresi sînt deosebiri neînsemnate. Prin urmare, nu dialectul muntean stă la baza limbii literare romîne, ci limba comună, nediferenţiată a secolului al XVI-lea.

2. Începînd cu secolul al XVIII-lea, limba literară, tot în calitate de limbă scrisă, se împestriţează cu forme

[1] Vezi Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 54 şi urm.

incorecte, neliterare, adică regionale. Pînă atunci dialectul muntean şi cel moldovean semănau foarte bine între ele.

3. Pătrunderea regionalismelor în limba literară scrisă se datorește apropierii acesteia de limba populară vorbită în fiecare dintre provinciile istorice ale țării. G. Ibrăileanu credea că pentru înțelegerea formării limbii romîne literare trebuie să ținem seama în permanență de rolul diferit jucat de clasele sociale de la noi. După părerea lui, boierii din secolul al XVIII-lea redactau într-o limbă literară arhaică, asemănătoare cu aceea din veacurile anterioare, pe cînd oamenii din popor scriau, în măsura în care făceau acest lucru în documente sau corespondență, într-o limbă literară nouă, cu regionalisme şi elemente populare.

Rezultă aşadar că în timp ce limba literară scrisă fusese unitară într-o fază mai veche a evoluției sale, începînd din secolul al XVIII-lea ea se „regionalizează", dînd naştere dialectelor literare, adică, invers decît ne-am fi aşteptat, căci ar fi fost normal ca pe măsură ce ne apropiem de epoca noastră, să găsim mai multă unitate lingvistică între graiurile diferitelor provincii romînești. Dar această aparentă curiozitate ieşea din însăşi analiza limbii, căci particularități dialectale foarte obişnuite în vorbirea de astăzi în diversele regiuni ale țării nu se întîlnesc în scrierile din secolul al XVI-lea şi prea des nici în cele din secolul următor, în timp ce în cursul secolului al XVIII-lea, ele sînt din ce în ce mai frecvente. Palatalizarea labialelor, de exemplu, un fenomen atît de caracteristic pentru vorbirea moldovenească actuală, nu apare decît sporadic în secolul al XVI-lea, rareori la labiodentala *f*, cu toate că, în aceeaşi vreme, rotacismul e obişnuit în unele texte.

S. Puşcariu, unul dintre lingviştii romîni pentru care palatalizarea labialelor datează încă din epoca de comunitate a dacoromînei cu aromîna, a fost vădit incomodat de absența acestui fenomen în textele romînești din secolele la care ne referim, nu atît pentru că labialele palatalizate nu se găsesc în tipărituri, ci, mai ales, pentru că ele nu apar nici în documente sau scrisori în măsura aşteptată după teoria sa. S. Puşcariu judeca logic pînă la un punct observînd că „cel ce întrebuințează mai întîi o limbă în scopuri literare, fixează în scris, în mod firesc, graiul popular vorbit în regiunea

sa. Să ne închipuim că în regiunile din nordul Ardealului s-ar fi pronunțat în secolul al XV-lea, ca în cele mai multe părți romînești de azi, *chept* în loc de „piept", *ghine* în loc de „bine", *hier* sau *şer* în loc de „fier" ş. a. m. d. Cei dintîi tălmăcitori ar fi scris atunci *chept*, *ghine*, *hier* şi urmaşii lor ar fi continuat să scrie astfel, fixînd pentru totdeauna în limba noastră literară aceste forme. . . ." [1] El are dreptate afirmînd că prima dată scrierea trebuia să fie cît mai asemănătoare cu vorbirea, dar exagerează după aceea importanța textului scris, căci nu se înțelege ce ar fi determinat pe vorbitorii care nu aveau în graiul lor forme ca cele citate să le respecte totuşi, cînd însuşi Coresi a început prin mofidicarea faptelor dialectale din nordul țării. La începuturile sale, iimba literară nu este prea stabilă; cum ar fi putut ea să nu mai fi suferit schimbări? Este limpede că autorul s-a lăsat ispitit de conceptul imobilității textului scris. De aceea el şi dădea foarte mare importanță tipăriturilor lui Coresi, care „contribuie... în primul rînd la *stabilirea unei limbi literare romînești* înțelese pretutindeni" [2]. Aceasta este poate afirmația cea mai fără înconjur făcută de un lingvist de la noi asupra limbii literare dezvoltate din tipăriturile lui Coresi. Din ea reiese întreaga poziție a autorului şi a celor care l-au urmat pe aceeaşi cale, căci în fraza citată se cuprinde nu numai ideea că limba literară a fost stabilită prin contribuția lui Coresi, ci şi ideea că textele acestuia au dus la unificarea limbii literare.

În felul acesta părerea lui Puşcariu nu se poate susține. Dacă ar fi adevărat că forme ca cele citate (*chept*, *hier* etc.) s-ar fi fixat pentru totdeauna sub această înfățişare numai pentru că au fost scrise, ar fi trebuit ca şi cu *păre*, *măre*, *demăreață* în loc de „pîine, mîine, dimineață" să se fi petrecut acelaşi lucru, fiindcă şi ele apar în primele scrieri în romînește.

De aceea nu se poate accepta nici presupunerea că tipăriturile lui Coresi au oprit pătrunderea palatalizării labialelor în scrisul din Moldova, pentru că ea apare

---

[1] Sextil Puşcariu, *Istoria literaturii romîne — epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 78; *cf.* şi Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 65.
[2] Sextil Puşcariu, *op. cit.*

totuşi mai tîrziu în documente, deşi tradiţia scrisului este mai puternică.

Reluînd într-o formă diferită teza lui G. Ibrăileanu, Al. Procopovici a căutat explicaţia în deosebirea de clasă socială. El afirma că descălicătorii maramureşeni ai Moldovei au format o clasă stăpînitoare care a impus în limba scrisă formele cu labiale intacte, pentru că aşa vorbiseră ei în graiul lor de acasă. Salutînd această explicaţie, S. Puşcariu propunea să se interpreteze într-un mod asemănător şi lipsa labialelor palatalizate din Muntenia, unde „consolidarea principatului s-a făcut dinspre vest spre est“ [1], adică pornind dintr-o regiune cu labialele intacte. Soluţia este însă foarte şubredă. Eroarea ei constă în presupunerea că maramureşenii ar fi alcătuit în Moldova o aristocraţie dominantă. Pentru a ne convinge, ar fi trebuit mai întîi ca punctul de plecare să fi fost bine argumentat pe plan istoric.

Tot din cauză că s-au decis să apere ipoteza apariţiei palatalizării labialelor încă din romîna primitivă, unii dintre cercetătorii citaţi mai sus nu vor să admită ce spune Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, anume că: „femeile din Moldova au cu totul altă rostire decît bărbaţii, căci ele schimbă silabele *bi* şi *vi* în *ghi*, ca: bine, *ghine*; vie, *ghie*; *pi* în *chi*: pisma, *chizma*, piatra, *chiatra*; silaba începătoare *în* — în *ng*, pe care n-o poate lesne rosti altcineva. Şi, dacă un bărbat s-a obişnuit o dată cu această rostire, el n-o poate lepăda decît cu multă trudă şi se vădeşte singur, ca un pui de şoarece, că a stat prea mult în poala maică-si“ [2].

Lămuririle date de Dimitrie Cantemir sînt, desigur, la nivelul secolului al XVIII-lea, dar esenţa faptelor observate nu se poate nega. Dacă fenomenul palatalizării labialelor ar fi fost generalizat, Cantemir nu l-ar fi consemnat în modul arătat. El surprinde însă lucrurile în desfăşurarea lor şi chiar dacă asupra diferenţei de pronunţare dintre femei şi bărbaţi planează un semn de întrebare, asupra celorlalte fapte nu avem motive temeinice să ne îndoim. Neînregistrarea trecerii lui *f'* la *h'* „poate fi explicată prin faptul că fenomenul era curent, în Moldova, încă din secolul al XVII-lea... şi, prin

[1] „Dacoromania“ an. VIII (1934—1935), p. 310.
[2] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1956, p. 286—287.

urmare, nu mai atrăgea asupra lui atenţia cercetătorului, pe cînd celelalte fonetisme înregistrate de Cantemir apăreau ca o inovaţie, faţă de norma limbii comune“ [1].

Fenomenul palatalizării nu poate fi deci mai vechi decît secolul al XVII-lea. Dacă îl excludem dintre caracteristicile dialectale ale limbii romîne anterioare, atunci, în secolul al XVI-lea, dialectul moldovean seamănă mai bine cu cel muntean.

Dacă adăugăm şi faptul că rotacismul, în declin, nu se răspîndeşte în toată Moldova, rămîn ca particularităţi deosebitoare numai diferenţele dintre consoanele *ĝ* şi *j*, *dz* şi *z* şi *n-ń*. Trebuie să remarcăm aici că *j* în locul lui *ĝ* în Crişana este un fonetism relativ recent, poate din secolul al XVIII-lea, cum arată unul dintre cei care s-au ocupat de cronologizarea lui [2]; deci în cursul secolului al XVI-lea şi această regiune dialectală era mai apropiată de dialectul muntean decît este astăzi. Vorbirea bănăţeană nu cunoştea nici ea palatalizarea dentalelor, pentru că absenţa acestui fonetism din textele scrise în secolul al XVI-lea în Banat nu ar putea fi explicată altfel, cu atît mai mult cu cît, în timp ce *Palia* de la Orăştie (1582) nu prezintă dentale palatalizate, acestea apar un secol mai tîrziu în *Anonymus Caransebensiensis*. Mi se pare deci evident că cel puţin două mari unităţi dialectale romîneşti, dialectul moldovean şi cel bănăţean, se diferenţiază mai puternic de limba comună după secolul al XVI-lea, în cursul secolului al XVII-lea şi în special în cursul celui următor.

Deşi nu acceptă teza unităţii romînei din secolul al XVI-lea pe care se întemeia G. Ibrăileanu, Gh. Ivănescu, studiind particularităţile regionale ale limbii din această vreme, admite totuşi că cele cinci unităţi dialectale propuse de el se grupează de fapt în două unităţi mai bine distincte. Autorul pune dialectul rotacizant împreună cu cel moldovean pentru că rotacismul era atunci cunoscut şi în nordul Moldovei [3]. Prin urmare:

1. Limba romînă, care are astăzi patru dialecte, poate chiar cinci, după unii, avea în secolul al XVI-lea numai două, cel mult trei, dacă facem şi din aria rotacizantă un dialect.

[1] Al. Rosetti. *Limba romînă în secolele al XIII-lea — al XVI-lea*, Editura Academiei R. P. R., Bucureşti, 1956, p. 102.
[2] Vezi articolul lui I. Păţruţ, în „Romanoslavica“, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 36 şi urm.
[3] Gh. Ivănescu, *op. cit.*, p. 80 şi urm.

2. Dialectul moldovean şi cel bănăţean s-au îndepărtat de limba comună îndeosebi în cursul secolului al XVIII-lea.

3. Dialectul muntean a rămas mai aproape de limba comună, adică de acel ansamblu de trăsături identice între toate dialectele şi graiurile romîneşti şi care apăreau în mod concret în perioada la care ne referim numai în formele regionale ale limbii romîne, cu deosebire în Muntenia.

Constatarea că limba romînă a fost mai unitară în secolul al XVI-lea faţă de secolele următoare pare a contrazice principiul fărîmiţării dialectale a unei limbi în timpul evului mediu. În realitate, lucrurile nu stau astfel. Într-adevăr, din punct de vedere lingvistic, atît dialectul din Moldova cît şi cel din Muntenia nu reprezintă în forma lor actuală decît prelungiri ale unor graiuri ardeleneşti. În privinţa Moldovei, nu mai este de mult nici o îndoială că dialectul ei are la bază un asemenea grai. Ceea ce nu ştim însă sînt amănuntele. Nu ştim dacă este vorba numai de o largă şi rapidă răspîndire a graiului din Maramureş care îşi pierdea rotacismul sau dacă acest grai s-a suprapus peste altul deja existent, provenit, de exemplu, din regiunea centrală a Transilvaniei. Cît priveşte Muntenia, legăturile ei cu sud-estul ardelenesc spun foarte mult despre modul cum s-a contopit vorbirea dintre cele două regiuni.

Organizarea feudală a principatului muntean şi a celui moldovean datează, cum se ştie, din secolul al XIII-lea, respectiv al XIV-lea, adică numai cu două-trei sute de ani înaintea scrierii în romîneşte. În acest răstimp s-au produs desigur multe modificări în graiul celor două cnezate romîneşti, dar, date fiind legăturile incontestabil foarte strînse dintre populaţiile din Muntenia şi Moldova, de o parte, şi cele din Ardeal, de alta, unitatea limbii s-a menţinut, avînd loc necontenit un fel de osmoză între tendinţele noi care apăreau în ariile marginale, Muntenia-Moldova, şi graiurile ardeleneşti cu care se menţinea contactul. În măsura în care statele feudale din Muntenia şi Moldova se întăresc, ierarhia feudală se fixează, hotarele politice se delimitează mai bine, centrele politice ale fiecărui cnezat capătă importanţă şi prestigiu mai mare, în aceeaşi măsură se precizează şi diferenţele de limbă. Este semnificativ din acest punct de vedere că, pe cînd în secolul al XVI-lea tipăriturile munteneşti se fac în primul rînd la Braşov şi Sibiu, în secolele următoare, în special într-al XVIII-lea,

se dezvoltă centrele din Muntenia propriu-zisă, Dealu, Govora, Rîmnicul şi Bucureştii.

Evoluţia lingvistică reflectă starea aceasta nouă de lucruri şi cu toate că, începînd chiar din secolul al XVII-lea, creşte conştiinţa necesităţii unei limbi unice, particularităţile regionale se dezvoltă. Mă întreb chiar dacă celebrele cuvinte din prefaţa *Noului Testament*, tipărit de Simeon Ştefan la Bălgrad în 1648, nu reflectă simpla constatare că „rumînii" nu vorbesc în toate părţile la fel şi dacă nu ar trebui să vedem aici dovada că traducătorului i se părea curios că între graiurile romîneşti „există totuşi şi deosebiri", după cum cu foarte multă dreptate observă Iorgu Iordan [1]. Aşadar, teza accentuării particularităţilor dialectale în cursul evului mediu se aplică şi la limba romînă, dar în condiţiile specifice de dezvoltare a societăţii romîneşti între secolele al XVI-lea şi al XVIII-lea inclusiv.

Iată de ce cînd, în secolul al XIX-lea, intelectualitatea romînească înţelege că este necesar să unifice limba scrisă, ca limbă literară, în faţa ei nu era, pare-se, decît problema cît să primească din dialectul muntean şi la ce particularităţi regionale de diverse feluri să se renunţe. Apare atunci şi ideea că, cel puţin pentru textele traduse, e bine să se folosească o sinteză a limbii din toate provinciile romîneşti, cum spune Heliade Rădulescu, felicitînd pe Costache Negruzzi pentru că a ştiut să aranjeze într-un „amestec fericit" limba din Muntenia şi cea din Moldova în traducerea piesei *Maria Tudor* a lui Victor Hugo [2]. O spune şi mai clar atunci cînd afirmă: „Multe au bune moldovenii, multe au bune ungurenii, bănăţenii, bucovinenii, ... multe au bune muntenii; dar multe au toţi şi rele. Să lăpădăm ce e rău, să îmbrăţişăm ce e bun de la toţi şi între toţi" [3]. Ideea reapare şi la I. Brezoianu, „eu n-am scris în limba bucureşteanului, ci în limba romînească. Ce mi-a plăcut la oltean, bănăţean, moldav şi transilvănean, şi am văzut că nu e rătăcitură... şi că împacă... pe cea mai multă parte din romînii care vorbesc deosebite idiome, am

[1] Iorgu Iordan, *Limba literară, Privire generală* în *loc. cit.*, p. 52—77.

[2] Vezi M. Seche, *Cîteva păreri despre limba romînă literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Limba romînă", an. VIII (1959), nr. 1, p. 105.

[3] I. Heliade Rădulescu, în „Curierul-romînesc", an. X (1839), nr. 128, p. 445—446.

întrebuințat“ [1]. În acest moment, dialectul muntean avea atît de multe avantaje încît susținătorii dialectului moldovean nu mai puteau cere ca acesta să fie luat drept bază pentru limba literară.

Ce fapte îi dădeau preponderență? În primul rînd o oarecare superioritate extralingvistică apărută treptat din cauza numărului mai mare de tipărituri făcute în această provincie și în al doilea rînd chiar caracterul dialectului, care, fiind mai stabil, era mai legat de vechea cultură românească.

Încă din secolul al XVI-lea, în Moldova se formase, prin opera lui Varlaam, o tradiție literară. *Cazania* acestuia din 1643, carte cu excepționale calități de compoziție literară și de limbă, fusese alcătuită în acea perioadă în care labialele palatalizate nu se generalizaseră încă în dialectul moldovean. Circulația acestei cărți în toate provinciile românești a fost, cu siguranță, foarte mare. O dovedesc cele peste douăzeci de exemplare cunoscute astăzi și găsite în Maramureș și Ardeal. Dar pe lîngă marea ei răspîndire, *Cazania* a fost pusă la contribuție în majoritatea operelor de același fel, începînd cu *Cazania* de la Dealu, din 1644. Numai în secolul al XVIII-lea — care ne interesează aici în mod special — cartea lui Varlaam a fost de șase ori retipărită, de cele mai multe ori însă cu modificări de grai asupra caracterului cărora nu putem avea îndoieli pentru că, afară de *Chiriacodromionul* de la Bălgrad, din 1699, o simplă copie tipografică a *Cazaniei* lui Varlaam, retipăririle s-au făcut în Muntenia: trei la București în anii 1732, 1765 și 1768 și trei la Rîmnic în anii 1748, 1781 și 1792, într-o succesiune de ediții, în care nici una nu este despărțită de precedenta prin mai mult de douăzeci de ani [2]. Ea a ajuns astfel să aibă un aspect lingvistic deosebit de al originalului pe măsură ce numărul edițiilor se înmulțea, în sensul că se eliminau moldovenismele. Nu avem din păcate un studiu asupra problemei, pentru a întări cu date concrete afirmația aceasta, totuși ipoteza mi se pare că ar putea fi greu contrazisă. Prin urmare, pe cînd în Moldova distanța care separă limba vorbită de cea scrisă creștea, în Muntenia o operă moldovenească era

[1] I. Brezoianu, *Prințesa de Clermont de M-me de Genlis*, (prefața) București, Tip. Eliad., 1842.

[2] Vezi Floarea Mureșanu, *Cazania lui Varlaam*, Cluj, 1944, p. 128 și urm.

adusă mai aproape spre limba literară a vremii noi. În Moldova tendința de diversificare a limbii vorbite venea deci mai puternic în conflict cu limba scrisă după secolul al XVIII-lea decît în Muntenia. Nu o spune numai Dimitrie Cantemir în *Descrierea Moldovei*, nu o observă numai Simeon Ștefan încă din secolul al XVII-lea, ci o constatăm noi înșine printr-o serie de fapte cu caracter general.

G. Ibrăileanu avea deci dreptate într-un anumit fel, declarînd că Dosoftei a scris „neliterar“ pentru că a lăsat să pătrundă în cărțile lui particularități regionale din limba vorbită, dar neglijențele autorului *Psaltirii în versuri*, tipărită în ultimul deceniu al secolului al XVII-lea, trebuie încadrate în procesul complicat al creșterii diferențelor dintre limba vorbită și tradiția literară din Moldova.

Judecînd părerile la care ne-am oprit în capitolul de față, constatăm că ele conțin puncte pe care trebuie să le adoptăm. Ideea cea mai apropiată de adevăr este aceea susținută de G. Ibrăileanu, dar numai în partea în care criticul ieșean observă un început de diversificare în limba vorbită în provinciile românești din secolul al XVIII-lea. Dacă limba scrisă nu reproduce, mai exact ar fi să spunem nu mai reproduce acum pe cea vorbită, aceasta nu se datorește unei clase sociale, ci formării unei tradiții a scrisului, tradiție respectată cu strictețe mai mare sau mai mică în funcție de cultura celui care scrie. Dar însuși faptul că intelectualii români din secolul al XVIII-lea evită în scris particularitățile regionale, cînd pot și cînd le cunosc, arată că e exagerat să numim dialecte literare deosebirile dintre modul cum se scria în Moldova și modul cum se scria în Muntenia, căci ele nu sînt mult mai importante decît cele care apar chiar astăzi în operele beletristice. Așadar, limba română literară, în sens de limbă scrisă, nu a apucat să aibă dialecte literare, deși tendințele ei o duceau într-acolo. Fără îndoială că dacă procesul de diferențiere lingvistică nu s-ar fi accentuat de-abia în secolul al XVIII-lea, ci ar fi fost viu cu două-trei secole înainte, româna ar fi ajuns să aibă asemenea dialecte, dar cum tendința de diversificare din secolul al XVIII-lea venea în contradicție cu creșterea conștiinței că este necesară o limbă unitară, cum această tendință nu s-a dezvoltat decît timid în limba scrisă și a fost oprită de eforturile conștiente făcute încă de la începutul secolului al XIX-lea, ea nu a dus la despărțirea limbii în dialecte literare.

Mai puțin mobil în comparație cu dialectul din Moldova și cu cel din Banat, dialectul muntean a constituit pivotul în jurul căruia s-au adunat din punct de vedere lingvistic, încet dar sigur, toate scrierile în românește. Nu din cauza tipăriturilor lui Coresi, ci din cauza unei stabilități, însoțită de presiunea culturală exercitată prin numeroasele tipărituri cu caracter larg popular sau bisericesc din secolele al XVII-lea—al XVIII-lea, reușește acest dialect să se impună treptat tuturor celor care scriu românește. Trei dintre cele mai izbitoare fonetisme regionale, rotacismul, palatalizarea dentalelor și palatalizarea labialelor sînt respinse în marele număr de cărți tipărite în Muntenia și Ardeal. Rînd pe rînd sînt scoase din forma literară a limbii române și alte particularități regionale și, în același timp, mulțumită tradiției scrisului, din ce în ce mai închegate, chiar particularitățile dialectului muntean în calitatea lor de particularități specifice, regionale, sînt înlăturate. Rezultatul e o limbă literară care poate da impresia de „compromis" între toate dialectele românești[1], de fapt o limbă literară care a avut șansa excepțională de a fi fost scrisă într-un moment cînd deosebirile de la o regiune la alta nu erau prea mari. Ele existau însă. Eliminarea lor treptată va fi opera secolelor următoare.

[1] La acest punct de vedere se oprește și E. Petrovici în articolul său *Baza dialectală a limbii noastre naționale*, publicat în „Limba română", an. IX (1960), nr. 5, p. 60 și urm.

IV. BAZA LIMBII ROMÎNE LITERARE

În legătură cu baza limbii române literare s-au emis pînă astăzi trei teorii:

1. După O. Densusianu, urmat aproape de toți lingviștii români, cu excepțiile arătate mai jos, la baza românei literare stă dialectul din Muntenia. Vorbind despre textele din secolul al XVI-lea, O. Densusianu spune că cele tipărite de Coresi „ne dau un fonetism mai pur, adică mai literar, deoarece ele sînt scrise în dialectul muntean din care urma să se nască, în secolele următoare, limba literară..."[1].

2. După A. Philippide, G. Ibrăileanu, Iorgu Iordan, Gh. Ivănescu și G. Istrate, la baza limbii române literare stau toate dialectele românești, fie pentru că ele nu se deosebeau prea mult unele de altele înainte de 1800, cum susține Ibrăileanu, fie din alte cauze, cum susțin ceilalți, fiecare în felul său. Adepții acestui punct de vedere sînt totodată de părere că limba română literară există numai cu începere din secolul al XIX-lea.

3. După N. Iorga și, parțial, Sextil Pușcariu, limba română literară, formîndu-se întîi în Maramureș, are la bază graiul din această parte a țării, reluat și modificat de Coresi și colaboratorii săi munteni.

O poziție aparte ocupă între acești cercetători Gh. Ivănescu. El susține că limba română literară a avut la bază graiul maramureșean, dar numai pînă în secolul al XVIII-lea, cînd ea și-a schimbat baza, luînd-o pe cea din Muntenia[2].

E curios că nu s-a găsit o modalitate de înțelegere sau măcar de apropiere între cei care au atins chestiunea bazei dialectale a

[1] O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 11—12.

[2] Gh. Ivănescu, *Teorii eronate despre limba literară românească*, în „Iașul literar" nr. 10, 1956, p. 94.

limbii romîne literare, dar, la drept vorbind, posibilitatea de a se susține teze atît de variate trebuie să aibă o explicație, căci pe cînd părerile referitoare la data de apariție a limbii literare sînt mult mai clare, în privința bazei domnește oarecare confuzie. Se citează astfel printre susținătorii tezei a treia numele lui N. Drăganu, care și-ar fi expus punctul său de vedere în lucrarea *Două manuscripte vechi*, la pagina 7. În acel loc, N. Drăganu nu se ocupă însă de limba literară. El spune numai că „Limba cărților noastre vechi este așadară o contaminație a limbii bihorene cu cea maramureșeană. Călugărul romîn husit care ne-a dat cea dintîie traducere a cărților sfinte în romînește, a trebuit să fie de origine din Bihor, dar traducerea a făcut-o în vreo mînăstire din Maramureș, unde împrejurările l-au silit să se refugieze. El cunoștea bine atît graiul bihorean, cît și pe cel maramureșean și a ales din ele ce i se părea mai frumos...“ [1].

Nici N. Iorga nu se exprimă prea lămurit. Insistînd asupra legăturii dintre mișcarea husită din secolul al XV-lea, care, după el, a dat un puternic impuls vieții culturale de la noi, el scrie: „Ardealul de nord sau Maramureșul ni dădură astfel o dată cu cele dintăi cărți limba lor. Toscana noastră au fost acele sate de plugari și păstori din muntele de miază-noapte al largii țeri a romînilor“ [2]. Dar tot Iorga spusese cu cîteva rînduri mai înainte, în același loc, că marele merit al cărților lui Coresi este că, prin circulația lor largă, ele au întemeiat limba literară și arătase că între textele husite și cele coresiene au intervenit mici schimbări, căci „textele husite — pierduseră — sau poate unele își pierdură atunci, la tipar — , rotacismele: pe *u* întreg de la sfîrșit, pe *dz* și cîteva arhaisme mai puțin însemnate“ [3].

* * *

A stabili care este baza unei limbi literare nu înseamnă decît a demonstra că elementele specifice acelei limbi își au originea într-un dialect sau în mai multe, dacă așa stau lucrurile.

[1] G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii romîne literare*, în *loc. cit.*, p. 44, unde se dă și citatul de mai sus.
[2] N. Iorga, *op. cit.*, p. 193; și la Gh. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii romîne literare*, p. 54.
[3] N. Iorga, *op. cit.* p. 192—193.

Am văzut în altă parte că evoluția limbii romîne după secolul al XVII-lea se caracterizează printr-o serie de schimbări care se produc mai repede în regiunile periferice, în Moldova, Banat și Crișana, decît în regiunea centrală, alcătuită din sud-estul Transilvaniei și Muntenia sau cel puțin nordul acestei provincii, care prezintă tendințe clare de stabilitate lingvistică. Dat fiind că limba literară scrisă se transformă mai încet decît limba vorbită în genere, dialectul muntean seamănă astăzi cel mai bine cu limba literară scrisă. Dar el seamănă bine și cu limba literară scrisă dinainte de secolul al XVIII-lea, ceea ce arată că situația de astăzi nu rezultă din apropierile lui ulterioare de limba literară. Am văzut de asemenea că limba comună din secolul al XVI-lea nu poate fi pusă la baza celei literare pentru că, în calitate de limbă comună, ea trebuia să se concretizeze într-un dialect oarecare, ca să poată deveni baza propriei sale forme foarte îngrijite. Prin urmare, dacă în limba romînă literară nu a pătruns rotacismul, nu au pătruns pronunțările *dz* (dzece), *ĝ* (ĝoc) pentru *j* (joc) și *ń* (cuń), aceasta se datorește dialectului muntean care nu cunoștea formele amintite.

Observațiile de mai sus sînt suficiente spre a ne da dreptul să considerăm acest dialect drept bază a limbii literare. Dar mai apar și alte fapte în același sens, de exemplu modul de adaptare a cuvintelor străine împrumutate de limba romînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Nici unul dintre ele nu s-a fixat în formă moldovenească sau bănățenească, exceptînd firește pe acelea care au intrat mai întîi în dialectele amintite prin contact direct între populațiile romînești și cele de altă limbă, ca maghiarii și sașii sau șvabii. Astfel, fonemele asemănătoare cu *ĉ*, *ĝ*, *j* din cuvintele împrumutate se adaptează la limba literară după sistemul fonologic muntean, cu rare excepții, datorită faptului că acest dialect nu e totuna cu limba literară, fiind numai baza ei. De exemplu *j* este neutru în limba literară, dar înmuiat în dialectul muntean.

Analiza elementelor celor mai importante ale sistemului fonologic al limbii literare, în comparație cu aceleași elemente din dialecte, este poate cea mai concludentă parte a demonstrației pe care o urmărim. Astfel, limba literară are, ca și dialectul muntean, un sistem vocalic sărac, dar bine echilibrat, constituit din 7 vocale: două anterioare, *e* și *i*, două mediale, *ă* și *î*, două posterioare, *o* și *u* și o vocală medie de bază, *a*.

Dacă, după unele studii recente [1], introducem în acest sistem şi diftongii monofonematici *ea* şi *oa*, seria anterioară se îmbogăţeşte cu o unitate *(ea)*, iar seria posterioară cu altă unitate *(oa)*. Toate vocalele propriu-zise amintite au durată şi apertură medie.

Sistemul vocalic al oricăruia dintre celelalte dialecte este mai bogat. Dialectul moldovean are cel puţin două tipuri de *e* în plus în seria anterioară, un *e* deschis la finală (*zîśe* „zicea") şi un *e* închis foarte asemănător cu *i* în cuvinte ca *vede* „vedea" sau *vide*. Nu am luat în consideraţie nuanţele acestor doi *e*, ceea ce ar fi mărit numărul unităţilor cu încă două, cu un *e* foarte deschis şi cu un *i* de asemenea foarte deschis. Şi în seria vocalelor mediale, dialectul moldovean are o unitate în plus, pe *â*, sunet intermediar între *ă* şi *î*, care apare îndeosebi la finală: *lasâ* „lasă".

Datorită acestor unităţi mai mult ori mai puţin recente, sistemul fonologic al dialectului moldovean nu este prea stabil, căci *e* neaccentuat se închide în orice poziţie în *i* deci şi înainte şi după accent; *ă* final se modifică în *â*, iar cînd nu este final, se asimilează foarte uşor la *a*, dacă *a* se află în silaba de după *ă: barbat, macar, pacat* etc. şi, prin extinderea procedeului, *ă* devine *a* chiar cînd în silaba aşezată imediat după el nu mai este un *a*, ci altă vocală accentuată: *masline, platit, sacure*. Fenomenul se întîlneşte îndeosebi în Moldova şi numai sporadic în alte regiuni.

Sistemul vocalic al dialectului bănăţean este şi mai bogat decît cel moldovean, pentru că, pe lîngă un număr egal de vocale anterioare, în special de diverse feluri de *e*, pe lîngă prezenţa unui *ĭ*, vocală între *i* şi *î*, în seria medială, în acest dialect apar vocale ca *a* şi *ą* cu valoare aproximativă de *o* deschis. În linii mari, aceleaşi unităţi vocalice se găsesc şi în dialectul crişean, afară de *ĭ*.

Din această scurtă comparaţie, în care, repet, nu am luat în seamă amănuntele, fiindcă ele nu ar fi ajutat prea mult la înţelegerea problemei, rezultă mi se pare destul de lămurit că sistemul vocalic al limbii literare se apropie cel mai mult de sistemul vocalic muntean. Tendinţele dialectului muntean diferă însă în momentul de faţă de ceea ce constatăm în limba

[1] Mă refer la studiile lui E. Petrovici şi la discuţia deschisă, pentru care vezi culegerea *Les diphtongues* publicată de Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1960, sub redacţia lui Al. Rosetti.

literară. În bună parte din Muntenia, nu numai în regiunile limitrofe cu Moldova, ci şi în partea centrală, *e* se poate închide, dar în condiţii mai grele decît în celelalte dialecte, numai după accent şi, de obicei, cînd este urmat de articolul de plural *-le*, ca în *fetili*.

În domeniul consonantismului, raportul este asemănător cu ceea ce am constatat la vocalism. Dialectul muntean, ca şi limba literară, nu păstrează pe *ń*, preferă pe *z* lui *dz*, pe *j* lui *ĝ* în unele cazuri *(joc, jug, jugastru*, nu *ĝoc, ĝug, ĝugastru)* şi pe *ĝ* lui *j* în altele *(geam* nu *jam, fuge*, nu *fuje, lege*, nu *leje)*, nu palatalizează dentalele, nu palatalizează labialele. În schimb, limba literară nu admite pronunţarea totdeauna palatalizată a lui *ş* şi *j* ca în Muntenia, unde *ş* şi *j* apar astfel chiar înaintea unei vocale posterioare: *ş'osea, ş'urup, j'oardă, j'ug* etc. Ea nu admite însă nici pronunţarea lor dură înainte de vocale anterioare, ca în celelalte dialecte, unde se spune: *şi, şărvet, jîlav* etc. Pentru limba literară, cele două consoane sînt neutre, putînd deci fi urmate atît de o vocală anterioară cît şi de una posterioară, fără ca acestea să-şi schimbe timbrul. Tot consoane neutre se consideră în limba literară *s* şi *z*, neacceptîndu-se forme ca *să să facă*, în loc de „să se facă", nici *sîngur*, în loc de „singur", şi nici *zăśi, zăr, zamă* pentru „zece", „zer", „zeamă". Prin urmare, *s* şi *z* sînt tratate de limba literară altfel decît în unele părţi din Muntenia şi în celelalte dialecte. La fel stau lucrurile cu dentalele *d* şi *t*, al căror caracter dur face ca în Muntenia ele să transforme vocalele anterioare, *e* şi *i*, care le urmează, în *ă* şi respectiv în *î: dă, dă la, dă pă* etc. şi *dîn, dîntru* etc.

Aşadar, limba literară respinge următoarele fenomene dialectale provenite fie din dialectele care nu stau la baza limbii literare, fie din dialectul muntean:

1. *dz* pentru *z: zece*, nu *dzăśi* sau *dzăce;*
2. *ĝ* pentru *j: joc*, nu *ĝoc;*
3. *j* pentru *ĝ: fuge*, nu *fuje;*
4. *ń, cui*, nu *cuń;*
5. *ś* pentru *ĉ: ceapă*, nu *śapă;*
6. *ź* pentru *ĝ: ger*, nu *źer;*
7. dentalele palatalizate, fie în forma *ć, đ (dź)*, fie în forma *t', d';*
8. labialele palatalizate, în diversele lor forme;
9. consoanele *ş, j*, ca dure înaintea unei vocale anterioare;

10. consoanele *ș*, *j*, ca palatalizate înaintea unei vocale posterioare;
11. dentalele *d*, *t*, ca dure înaintea unei vocale anterioare.

Dintre aceste 11 particularități, 9 sînt nemunțenești și 2 (nr. 10 și 11) sînt muntenești. Este evident că limba literară respinge mai puține elemente caracteristice pentru Muntenia decît pentru celelalte regiuni. Nu am luat în considerație foneme ca *ǧ* (dur), *č* (dur) din Maramureș etc. care nu au nici o importanță pentru ceea ce discutăm aici [1].

Analizînd în același fel cîteva dintre faptele mai importante din domeniul morfologiei și sintaxei, constatăm că proporția de mai sus este în general respectată. Iată deci o serie de particularități morfologice și sintactice pe care limba literară le respinge:

1. articolul genitival și posesival proclitic invariabil: *a*;
2. articolul proclitic la nume comune, ca în: *lu mama*;
3. plurale de tip arhaic fie în *-ure*, fie în *-e*: *lampe*, *talpe*;
4. plurale foarte noi, ca: *limonăzi*, *cravăți*;
5. pronumele *aesta*, *ista*, *esta*;
6. repetarea pronumelor personale la formele verbale, ca: *m-am dusu-mă*;
7. perfectul simplu ca timp viu;
8. perfectul compus de tipul *au mîncatără*;
9. auxiliarul perfectului compus în forma *o* la persoana a III-a singular și *or* la a III-a plural;
10. identitatea între forma persoanei a III-a singular și plural la conjugările a II-a — și a IV-a: (el, ei) *vede*, *zice*, *dorește*;
11. identitatea dintre forma de persoana a III-a singular și plural a imperfectului: (el, ei) *cînta*, *vedea* etc.;
12. formele verbale de tip arhaic: *reaș faśe* „aș face" sau *vreai fi spus* „ai fi spus";
13. viitorul de tipul *o să văd* (respins numai din stilul științific și cel administrativ);
14. viitorul de tipul *a face*;
15. imperativul negativ arhaic: *nu zicereți*.

Dintre aceste particularități neadmise de limba literară, două, identitatea formelor de singular și plural ale persoanei a III-a a imperfectului și viitorul de tipul *o să văd*, au o situație întrucîtva specială, prima fiind introdusă pe cale savantă, a doua fiind respinsă numai în parte. Scoțîndu-le din calculele noastre, rămîn 9 particularități nemunțenești și 4 muntenești. Așadar, ca și în cazul sistemului fonologic, limba literară a respins mai multe particularități nemunțenești.

[1] Nu am luat în considerație nici iotacizarea verbelor cu tema în dentală, pentru că nu o întîlnim curent decît într-o parte a Munteniei.

Ar fi fost poate mai nimerit să urmărim nu ce particularități morfologice sînt respinse de limba literară, ci în ce măsură morfologia acesteia conține elemente specifice din dialecte. Dat fiind însă că deosebirile morfologice dintre dialectele limbii romîne sînt foarte mici, făcînd calculul prin alternativa negativă, arătînd în speță ce nu este primit de limba literară, am indicat de fapt că aceasta are la bază morfologia dialectului din Muntenia, de vreme ce limba literară a respins un număr mai mare de particularități provenite din alte regiuni decît Muntenia. Afară de aceasta, se observă că în limba literară au pătruns, mai ales în ultimul secol, inovații al căror loc de origine este Muntenia. Aici intră schimbarea de conjugare a unor verbe ca *pare*, *ține*, *rămîne*, *zace*, *apare* trecute de la conjugarea a II-a la a III-a, adoptarea formelor de plural *cîntaserăm*, *cîntaserăți*, *cîntaseră* de la mai mult ca perfect, forme noi născute în Muntenia, spre deosebire de (noi) *cîntasem*, (voi) *cîntaseți*, (ei) *cîntase* care erau unice pe întreg teritoriul limbii romîne. Este adevărat că unele modificări produse în limba vorbită din aceeași regiune, de exemplu schimbarea de conjugare a unor verbe ca *a bate*, *a face* atrase de la conjugarea a III-a la a II-a, nu au fost adoptate de limba literară, dar asemenea cazuri nu schimbă situația generală. Notez că nu am socotit aici pronumele *ăsta*, *asta*, *ăla*, *aia* care, cel puțin în stilul beletristic, se întîlnesc des, fiindcă le-am considerat elemente regionale folosite în scopuri artistice. Nici pe *aśela*, *aśeea* etc. din Moldova și mare parte a restului teritoriului lingvistic romînesc nu le-am numărat printre particularitățile morfologice, încadrîndu-le la fonologie, cum se și cuvine, dat fiind că nu este vorba de elemente de morfologie distincte de *acela*, *aceea*, ci numai de pronunțarea specifică a africatei *ĉ*.

Deosebirile de vocabular dintre limba literară de o parte și dialectele vorbite pe de alta nu sînt bineînțeles la fel de importante ca cele din domeniul fonetic, fonologic și morfologic, pentru că elementele vocabularului au o circulație mai vie decît formele fonetice și cele morfologice. Cu toate acestea, punînd laolaltă cuvintele cele mai cunoscute pentru specificul

lor dialectal și comparîndu-le, ne putem da seama de preferințele limbii literare. Astfel, din seriile sinonimice de mai jos, primul termen este muntenesc și totodată literar. În seria I am introdus cuvinte care, fiind în general cunoscute, nu au format obiectul unor cercetări dialectologice speciale, iar în seria a II-a au intrat termenii considerați de dialectologi ca fiind caracteristici prin aria lor dialectală (E. Petrovici, I. Pătruț, R. Todoran). Indicația regiunii în această serie este aproximativă.

I.

dovleac: bostan (Moldova) — lubeniță (vestul Munteniei);
mototoli: boți (Moldova);
nasture: bumb (Moldova);
soldat: cătană (Crișana, Maramureș);
cearceaf: prostire (Moldova) — lepedeu (Crișana, Maramureș);
ciorap: colțun (Moldova);
cizmă: ciubotă (Moldova);
coșciug: sicriu — raclă — ladă — copîrșeu (celelalte regiuni);
prună: perjă (Moldova, vestul Munteniei);
albie: balie — copaie (Moldova) — covată (Moldova) — troacă (Banat-Crișana);
pisică: mîță (Moldova și restul teritoriului);
pătură: cergă (Moldova și restul teritoriului);
gaură: bortă (Moldova);
puțin: o leacă (Moldova) — o țîră (graiurile ardelene);
praf: colb (Moldova) — pulbere etc.

II.

băiat: prunc (Crișana) — cocon (Maramureș);
burtă: pîntece (Moldova, Crișana „pîncete") — foale (Banat);
chel: pleșuv — chelbos (Moldova);
chelie: pleșuvie — chelbe (Moldova);
cimitir: țintirim (Moldova) — morminț (Banat) — temeteu (Crișana);
ciupi: pișca — pișcura, pițiga (Crișana);
doică: mamcă, mancă (Moldova);
ficat: mai (Moldova);
gresie: cute (Moldova);
năduşeală: (a)sudoare (Moldova);
os: ciolan (Moldova);
plapumă: oghial (Moldova) — iorgan (Banat) — poplon (Crișana);
pojar: cori (Moldova) — cozeci (Crișana);
porumb: popușoi (Moldova) — cucuruz (restul teritoriului);
porumbel: hulub (Moldova) — golumb (Banat);
scuipa: stupi (Moldova) — scopit „scuipat" (Crișana) — stopit (Maramureș);
unchi: moș (Moldova) — uică (Banat);
varză: curechi (Moldova și restul teritoriului);
zăpadă: omăt, nea (Moldova) — neauă (Banat) etc.

Am cercetat care dintre cuvintele de mai sus au fost integrate de Al. Graur în lista cea mai dezvoltată a fondului lexical principal al limbii romîne [1] și am constatat că, sub o formă sau alta, intră aici *albie, pisică, pătură, gaură, puțin, praf, pulbere, burtă, pîntece, ciupi, os, ciolan, porumb, scuipa, unchi, moș, varză, zăpadă*, adică 18 cuvinte. Dintre acestea, numai 3 (*pulbere, pîntece* și *ciolan*) provin dinafara dialectului muntean. Proporția este, cred, și de data aceasta sugestivă, fără să aibă, cum am spus, aceeași valoare ca celelalte argumente din domeniul foneticii și al morfologiei. Aș mai adăuga aici numai faptul că, după același autor, *ăl* și *ăst*, ambele caracteristice Munteniei, intră în lista cea mai restrînsă a fondului principal al limbii romîne [2], adică într-aceea în care criteriile de admitere a unui cuvînt au fost aplicate cu mare strictețe. În fine, ar mai trebui spus că unii termeni ca *ciolan, moș* se mențin în fondul principal datorită frecvenței speciale pe care le-o dau utilizarea culinară și expresivă a celui dintîi și înțelesul de grad de rudenie al celui de al doilea.

Dacă am lua însă în considerație toți cei 97 de termeni citați, raportul s-ar schimba în mod mult mai favorabil pentru dialectul muntean, căci din aceste 97 de cuvinte în discuție, intră în limba literară, în toate stilurile ei 37, și numai 3 *(ciolan, pîntece* și *pulbere)* nu provin din dialectul muntean.

Prin urmare, individualitatea lexicală a diverselor dialecte românești, exceptînd dialectul muntean, nu este decît foarte slab reprezentată în lexicul limbii literare, ceea ce constituie încă o dovadă că la baza limbii literare se află în mod indiscutabil acest dialect.

Cauzele care au creat această situație sînt poate și mai importante, căci arată că nu prin vreo superioritate internă a ajuns aici dialectul muntean, ci prin forța împrejurărilor istorice.

Doi factori mai de seamă au fost decisivi: *a)* Organizarea primelor tipografii românești în Muntenia și în Ardeal, la Sibiu, adică tot în teritoriul lingvistic muntean, și dezvoltarea artei tipografice în această parte a țării mai intens decît în Moldova, unde se tipărește în limba română de-abia în secolul al XVII-lea, cu o sută de ani mai tîrziu decît în Muntenia. În secolele

---

[1] Vezi Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal al limbii romîne*, Editura Academiei R.P.R., București, 1954, p. 48 și urm.

[2] Vezi Al. Graur, *op. cit.*

al XVII-lea și al XVIII-lea numărul tipografiilor din Muntenia crește și la cărțile imprimate aici se adaugă cele de la Buda de la Bălgrad, localități în care dialectul muntean are curs obișnuit, căci tipăriturile de la Budapesta sînt scrise în general într-o limbă literară foarte apropiată de dialectul muntean.

Cartea scrisă în acest dialect se impune, răspîndindu-se în toată țara. Calendarele și cărțile populare duc peste tot această limbă. Astfel, amintesc aici cazul atît de semnificativ al *Cazaniei* lui Varlaam, reeditată de șase ori în Muntenia în cursul secolului al XVIII-lea. Prin urmare, dialectul muntean se impune în primul rînd prin numărul tipăriturilor. Ele exercită o presiune constantă asupra limbii scrise în alte regiuni ale țării, nelăsînd-o să se îndepărteze prea mult de limba din Muntenia, ceea ce reiese din faptul că, deși după secolul al XVII-lea particularitățile locale ale diferitelor dialecte, înainte de toate ale celui din Moldova, se înmulțesc, ele nu pătrund încă decît cu mare timiditate în cărțile destinate tiparului.

Fără a subestima importanța acestui factor de ordin cultural, în care se reflectă fără îndoială și o anumită superioritate economică, fiindcă altminteri s-ar fi continuat opera de traducere începută în secolul al XVI-lea în Maramureș și nordul Moldovei, el este totuși secundar în raport cu dezvoltarea politică mai rapidă care se petrece în Muntenia de la începutul secolului al XIX-lea pînă la Unire. Acesta reprezintă al doilea factor datorită căruia dialectul muntean se impune și mai mult.

b) Două dintre cele mai mari evenimente politice din istoria țării în perioada dinainte de Unire, răscoala lui Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1848, se petrec în Muntenia sau, referindu-ne la revoluția de la 1848, se dezvoltă mai bine în această parte a țării. Răscoala lui Tudor, a acestui boiernaș oltean care nu a știut sau nu a putut să adune în jurul lui și pe romînii din celelalte regiuni, a dus totuși la slăbirea puterii turcești, la cîștigarea unor avantaje de ordin politic și mai ales economic. Mai puțin important, dar nu neglijabil, este și faptul că de aici înainte domnii nu se mai trimit de la Istanbul ca niște guvernatori ai imperiului turcesc, ci trebuie să fie pămînteni.

Revoluția de la 1848 a reușit în Muntenia. Aici steagul ei a fîlfîit cîtăva vreme pe clădirea în care își ținea ședințele guvernul provizoriu, aici s-a cerut prima dată de către. N. Bălcescu împroprietărirea țăranilor în termeni cu adevărat revoluționari, aici s-a produs acea galvanizare a maselor caracteristică revoluțiilor, în bătălia de la Dealul Spirii, aici s-a proclamat prima constituție romînească, aici, în sfîrșit, revoluția a mobilizat masele populare. Succesul ei temporar în Muntenia a arătat că ideea independenței naționale intră prin acest act în dorințele tuturor romînilor, chiar dacă independența va veni tîrziu din pricina trădării burgheziei romînești.

În Moldova, revoluția nu a izbutit. Ar fi desigur naiv să punem insuccesul numai pe seama stîngăciei conducătorilor ei moldoveni. Mișcarea generală, anterioară cu cîteva decenii lui 1848, fusese mai slabă în Moldova, semn al unei întîrzieri politice indiscutabile. Faptele acestea duceau, indiferent de cauzele evenimentelor politice, la creșterea prestigiului și influenței Munteniei și, evident, a dialectului muntean. Nici în Ardeal, din alte cauze decît cele din Moldova, revoluția nu a putut ajunge la stăpînirea puterii politice. După 1848, Muntenia și-a păstrat tot timpul inițiativa politică, fiindcă tot aici s-a trecut în practică la Unire prin alegerile de la 24 Ianuarie 1859, iar cînd Cuza s-a hotărît, la 1861, să aibă capitala la București, nu mai putea fi nici o îndoială că Muntenia și Bucureștii sînt acum centrul politic al țării.

Am înșirat în fugă aceste evenimente politice pentru a arăta că încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, toate faptele importante converg în direcția menținerii dialectului muntean ca punct central al limbii literare, adăugîndu-se la superioritatea pe care el o avea în mai mică măsură — ce-i drept — dar o avea încă din vremurile anterioare. În concluzie, la baza limbii noastre literare stă de mult și a fost tot timpul dialectul muntean.

Cu toate acestea, rolul dialectului muntean nu a fost tot timpul la fel de important, a influențat mai evident limba scrisă, în secolul al XVI-lea și în secolul al XIX-lea. De fiecare dată, limba literară a suferit cîte o muntenizare. În secolul al XVI-lea, manuscrisele maramureșene au intrat cu particularitățile lor în tipografia lui Coresi și au ieșit cu înfățișare muntenească; în secolul al XIX-lea, muntenizarea este și mai vizibilă căci apare în presă, în studii cu caracter de popularizare științifică, în traduceri, în literatura originală, în documentele oficiale etc.

Între prima și a doua muntenizare nu s-a produs o transformare radicală, dar prin secolul al XVII-lea influența mun-

tenească scade într-o oarecare măsură. Nu poate fi vorba aşadar de o schimbare a bazei limbii literare cum susţine Gh. Ivănescu, fiindcă existenţa unor forme maramureşene în cărţile tipărite de Coresi cred că nu poate constitui dovada că în secolul al XVI-lea romîna ar fi avut ca bază graiul maramureşean. Orice s-ar spune, Coresi nu a întărit influenţa acestor graiuri prin tipăriturile lui, pentru simplul motiv că el nu lucra în Maramureş, ci în Muntenia şi nu avea bineînţeles acribie de filolog ca să respecte litera manuscrisului. El a muntenizat fără vreo intenţie aparte, din simplă necesitate de a face textul cît mai pe înţeles; era deci cu neputinţă să întărească influenţa maramureşeană asupra limbii literare.

V. MODERNIZAREA ROMÎNEI LITERARE

Apariţia stilurilor moderne

Limba romînă literară veche era prin forţa lucrurilor un mod de exprimare rudimentar, destinat să facă faţă unei culturi puţin dezvoltate, în care cartea bisericească deţinea primul loc, iar ştiinţele sociale şi ale naturii erau considerate activităţi subordonate religiei, chiar dacă ele încercau uneori să-şi găsească un drum propriu. Datorită acestei situaţii, limba literară evoluează încet. Vocabularul ei este sărac, sintaxa stîngace şi confuză, iar morfologia plină de dublete şi triplete a căror funcţie nu se diferenţiase încă din punct de vedere expresiv. Trecerea de la această fază la cea modernă se produce paralel cu dezvoltarea ştiinţelor, cu pierderea supremaţiei teologiei, cu reorganizarea statului şi a vieţii sociale. Cea dintîi ramură a ştiinţei care a încercat să se elibereze de sub autoritatea teologiei a fost şi la noi, ca şi în alte părţi, ramura socială: istoria prin cronici, dreptul prin pravile şi într-o oarecare măsură filozofia. Multă vreme aceste domenii au stat sub semnul recunoaşterii superiorităţii religiei, dar, după ce se făceau cuvenitele plecăciuni, se cercetau fapte specifice, formulîndu-se treptat, cu toate greutăţile implicate de o asemenea operaţie, obiecte de cercetare diferită de cea teologică. Eliberarea ştiinţei de sub apăsarea teologiei nu a început însă să se producă cu adevărat decît cînd s-au dezvoltat ştiinţele naturii, care, nefiind atît de strîns legate de ideologie, nu aveau nevoie să recunoască la fiecare pas valabilitatea dogmelor religiei. În Romînia, aceste ştiinţe au pătruns din-afară, tîrziu, după ce ele părăsiseră scolastica medievală şi se înfăţişau într-o haină modernă. Introducerea lor fusese pregătită prin acele binecunoscute calendare, la importanţa cărora ne-am oprit în cursul lucrării de faţă. Prin ele se aflau curiozităţile ştiinţifice şi se dădeau mai ales sfaturi practice, astfel încît, la începutul secolului al XIX-lea, cînd se deschid

primele şcoli în limba naţională, opinia publică era întrucîtva pregătită, aşteptînd de la ele în special rezultate practice. Cînd lui Gh. Lazăr i s-a cerut să dovedească utilitatea acţiunii sale pedagogice, proba a fost, după cum se ştie, măsurarea unui lot de pămînt ale cărui dimensiuni erau dinainte cunoscute. Pentru boierii şi burghezii din acea vreme, şcoala trebuia să dea preoţi, funcţionari administrativi, jurişti, dar şi ingineri hotarnici. Treptat, se introduc şi alte discipline, cercul preocupărilor se lărgeşte, orizontul de asemenea.

Modernizarea vieţii publice nu începe cu literatura sau cu artele, ci cu ştiinţa, primele cărţi care nu mai au caracter religios fiind istorii, gramatici sau manuale juridice. Poezia şi proza artistică vin mai tîrziu, căci Dimitrie Cantemir nu a determinat, din păcate, o mişcare culturală, lucrările lui rămînînd izolate, aşa încît între ele şi cele de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea se face pauză.

Eforturile principale sînt îndreptate spre formarea unui mijloc de comunicare a ideilor ştiinţifice. La 1785, Ioan Molnar se scuză în prefaţa cărţii sale *Economia stupilor*, tipărită la Viena, pentru că a fost silit să împrumute cuvinte din alte limbi, dar „învăţătura aceasta nu o am putut scrie — spune el — în limba noastră cît să înţeleagă toţi în toate laturile... pentru lipsa şi scăderea cuvintelor în limba romînească“ [1].

Samuil Micu se ruga de cititor în *Propovedanie sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi*, Blaj, 1784, „să ierţi de te va zminti cumva curgerea graiului, că fiindcă acestea mai mult proşti decît învăţaţi auzitori vor avea, nu să cădea să fie cu măiestrie ritoricească... ci mai de jos şi mai prost, ca şi cei proşti să înţeleagă şi să se folosească“ [2]. Prin urmare, el s-a străduit să scrie simplu, semn că dispunea şi de o exprimare savantă. După 1800, domină în discuţii problema terminologiei ştiinţifice [3]. Multora li se pare cel mai important lucru

[1] *Către cetitoriu*, după materialele din *Bibliografia limbii romîne literare*, în pregătire la Institutul de lingvistică al Academiei R.P.R.

[2] *Către cetitoriu*, după materialele citate.

[3] Vezi în această privinţă şi dr. Werner Bahner, *Despre formarea limbii literare romîne moderne*, în „Limbă şi literatură“, vol. II, 1956, p. 35 şi urm., iar pentru situaţia terminologiei din secolul al XVIII-lea: J. Byck, *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în limba romînă din secolul al XVIII-lea*, în „Studii şi cercetări lingvistice“, an. V (1954), p. 31 şi urm.; vezi şi Gh. Ivănescu, *Formarea terminologiei filozofice româneşti moderne*, în „Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul

ca limba să fie „harnică de a o putea întrebuinţa ori la ce învăţătură şi sciinţe“ [1]. Preocuparea cea mai de seamă a vremii este îmbogăţirea limbii cu termenii necesari ştiinţei, găsirea mijloacelor de exprimare a unei culturi noi. În practică, aceasta corespunde restructurării modalităţilor generale de comunicare, adică restructurării stilurilor. Cele vechi nu mai satisfac, iar cele noi nu au încă individualitate. Se încearcă deci prin toate căile să se constituie stilurile moderne. De aceea problema modernizării limbii romîne literare este în primul rînd problema constituirii stilurilor ei actuale.

* * *

Precizarea înţelesului noţiunii de „stil al limbii“ este o noutate datorită şcolii lingvistice sovietice, pentru care stilul limbii nu se confundă cu cel individual, ci reprezintă o totalitate de procedee de limbă, destinate să exprime conţinutul de idei dintr-un domeniu oarecare de activitate omenească [2]. Din acest punct de vedere, orice stil al limbii este un bun de care se folosesc toţi vorbitorii cu o anumită profesiune sau cu interes pentru un anumit domeniu de activitate. El reprezintă în consecinţă o realitate obiectivă care se impune cu o forţă asemănătoare cu aceea a limbii, căci spre a comunica unui specialist cît mai repede şi mai exact fapte şi idei din specialitatea sa, este necesar să recurgem la un anumit limbaj.

Pentru orice medic, de pildă, o „tăietură“ se cheamă *incizie*, un bolnav nu are „fierbinţeală sau călduri“, ci *face febră*, *face temperatură* sau chiar *febricitează*. O umflătură este o *tumoare* sau o *tumoră*, *benignă*, adică „nevătămătoare“ sau

al XIX-lea“, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1956, p. 171 şi urm.; N. A. Ursu, *Formarea terminologiei geografice în limba romînă*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan“, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1958, p. 871—876.

[1] C. Diaconovici-Loga, *Gramatica romînească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, 1822, p. 142—143, după aceleaşi materiale.

[2] În legătură cu întreaga problemă a stilurilor, vezi „Voprosi iazîkoznaniia“, an. II (1954), nr. 1—4; Iorgu Iordan, *Limba romînă contemporană*, Tip. Ministerului Învăţămîntului, Bucureşti, 1956, p. 24; *idem*, *Limba literară, Privire generală*, în *loc. cit.*, p. 52, şi urm.; Mircea Seche, *Despre stilul sportiv*, în „Limba romînă“, an. VIII (1959), nr. 2, p. 80 şi urm.; vezi de asemenea şi I. R. Galperin, *Ocerki po stilistike angliiskogo iazika*, Moscova, 1958, p. 342 şi urm.

malignă — „primejdioasă". Un bolnav poate fi *deschis*, adică supus inciziei organelor de la suprafaţa unei regiuni care urmează să fie operată; el este *închis* adică „cusut" la sfîrşitul operaţiei ş.a.m.d.

Pentru un jurist, *acţiune* înseamnă o procedură referitoare la judecată, iar *a intenta o acţiune*, subînţeles: *de dare în judecată*, este totuna cu „a trage, a duce, a chema pe cineva (o persoană sau o instituţie) la judecată", „a da în judecată".

În domeniul finanţelor se vorbeşte rar de „împrumuturi", fiind preferate *creditele*, care nu „se fac" ci *se contractează* etc.

Unele cuvinte au aşadar semnificaţii deosebite în limbajul tehnic, cum se poate vedea uşor din exemplele anterioare, altele, fără a avea un înţeles aparte, sînt utilizate cu predilecţie de specialişti ca termeni savanţi, fiind adesea necunoscute marelui public. Din semnificaţiile şi termenii cu caracter tehnic se formează unităţile frazeologice specifice diverselor profesiuni sau domenii de activitate.

Modul cum funcţionează procedeele descrise arată că orice stil reflectă limba însăşi, căci structura gramaticală a acesteia este respectată. Prin urmare stilul limbii reprezintă în primul rînd o chestiune de vocabular, în care se includ şi unităţile frazeologice, expresiile şi locuţiunile tehnice. El are însă şi particularităţi sintactice, construcţii şi formule specifice. De aceea ar putea să fie definit şi ca o sumă de procedee lexicale şi sintactice cu ajutorul cărora se comunică un conţinut de idei legat de o activitate omenească oarecare.

O concluzie imediată este caracterul istoric al stilului limbii, care nu apare decît cel mai devreme cînd diviziunea muncii este destul de avansată pentru a se putea vorbi de o profesiune sau de un domeniu de activitate bine conturat. Într-o limbă şi o societate foarte primitivă este deci hazardat să căutăm stiluri lingvistice clare, căci la început ele nu sînt bine diferenţiate unul de altul şi numai treptat îşi definesc individualitatea, despărţindu-se din ce în ce mai lămurit de originea lor, fără să piardă însă vreodată toate elementele comune cu stilul din care s-au născut, de care sînt legate prin fondul lexical principal şi prin structura gramaticală a limbii.

Aceste caracteristici generale au dus la păreri diferite despre numărul şi limitele stilurilor. Unii cercetători le văd peste tot, în genurile şi chiar în speciile literaturii, în lucrările ştiinţifice ale fiecărei ramuri de cercetare în parte, în presă şi în publicaţii, cu un cuvînt oriunde se poate descoperi o tehnicizare cît de mică a limbii. După aceştia poeziile lirice au un stil lingvistic, cele epice altul, proza artistică altul, literatura dramatică altul, fabula altul, tragedia de asemenea etc. Tot astfel, lucrările de filozofie au un stil, cele de inginerie altul, cele de medicină altul ş.a.m.d. [1].

Înainte de a trece la enumerarea stilurilor limbii, e bine să ne oprim încă la o chestiune de principiu. Împărţirea unei limbi în stiluri nu depinde de voinţa noastră, ci este impusă de situaţia obiectivă, indiferent de eticheta tradiţională.

La începutul literaturii romîne găsim cîteva cărţi religioase, traduceri ale bibliei sau ale unor lucrări de explicare a bibliei. A spune numai din această cauză că limba romînă veche a avut un „stil al cărţilor bisericeşti" [2] înseamnă a da epitetul de stil unor volume, scrise în diverse feluri, pentru că sînt de diverse feluri. Sînt mai întîi evangheliarele, apoi psaltirile, cazaniile etc. Evangheliarele conţin nişte parabole atribuite lui Ioan, Luca, Marcu şi Matei. Ni se povesteşte, de exemplu, într-una, că un vameş, mare păcătos în viaţa de toate zilele, se umileşte în templu, iar lîngă el un fariseu se îngîmfează pentru că respectă întocmai preceptele religiei sale. La sfîrşit, autorul parabolei dă credincioşilor sfatul să fie modeşti ca vameşul. Într-alta, un samaritean milostiv dă peste un evreu jefuit de tîlhari, rănit şi pe jumătate mort şi, cu toate că neamurile lor sînt în duşmănie, el ajută pe evreu. Autorul trage concluzia că samariteanul a procedat uman. Ca orice parabole, şi acestea sînt nişte povestiri moralizatoare, bucăţi de literatură care urmăresc să emoţioneze pe cititor prin simboluri şi imagini, bucăţi scrise deci în stilul artistic. La fel sînt psaltirile, opere de poezie religioasă.

Alte cărţi bisericeşti sînt cazaniile, colecţii de explicare a povestirilor din evanghelie. Pentru a nu lăsa credincioşilor posibilitatea unor interpretări neconvenabile, biserica a stabilit

---

[1] Vezi Mircea Seche, în *loc cit.*, unde vorbeşte chiar despre un „stil-sportiv". După părerea mea, stilul sportiv nu este decît o variantă tehnică specială a stilului ştiinţific sau, cum îl numeşte Iorgu Iordan în *Stilistica limbii romîne*, Bucureşti, 1944, p. 341, un limbaj tehnic.

[2] D. Macrea, *Pe marginea discuţiilor despre limba literară*, în *loc. cit.*, p. 27.

cum trebuie înțeleasă fiecare parabolă. În cazanii nu mai este vorba de literatură artistică, ci de descifrarea sensului simbolurilor și imaginilor din parabole. Preoții de la noi, și în secolul al XVI-lea și după aceea, o știau foarte bine, căci ei au intitulat cazania „carte cu învățătură". Destinația cărților cu învățătură impunea folosirea altui stil, nu a celui beletristic; ele comunicau altceva, o clarificare a parabolelor și se serveau în acest scop de mijloacele retoricii și didacticii, de un stil, rudimentar desigur, dar științific în fond, diferit de cel din evangheliare.

La aceste varietăți stilistice se adaugă aceea a cărților în care se cuprind indicații de slujbă religioasă, tipicul. Prin urmare, cărțile religioase nu au în totalitatea lor un stil, ci mai multe, după cum se încadrează în literatura artistică, în exegeza teologică sau în administrația bisericească.

Nici în cazul cărților populare nu avem a face cu „un stil" ci cu un aspect arhaic al stilului beletristic. De asemenea, nici așa-numitul „stil istorico-cronicăresc" nu este justificat din punctul nostru de vedere, căci el este, de fapt, o variantă a stilului științific în formă primitivă.

Pentru ca afirmațiile din urmă să nu dea loc la nedumeriri, amintesc aici că, fiind o categorie istorică, orice stil al limbii evoluează. Stilul științific al cronicilor din veacul al XVII-lea nu poate fi la fel cu acela din tratatele de istorie de astăzi, dar aceasta nu înseamnă că, îmbogățindu-se și perfecționîndu-se, și-a schimbat esența, ci numai că s-a ridicat pe o treaptă superioară. Pentru ca esența unui stil să se schimbe, este necesar ca el să servească altor scopuri, exprimînd prin procedee specifice idei din alt domeniu de activitate omenească.

Iată de ce, în ultima analiză, numărul de stiluri ale unei limbi literare nu este prea mare. În consecință, putem considera că sînt numai trei stiluri fundamentale, și anume:

1. Stilul literaturii artistice sau, mai scurt, stilul artistic, denumit adesea „stil beletristic" și chiar „limbă a literaturii artistice", sub motiv că reprezintă ansamblul cel mai variat de procedee lingvistice. Ultima denumire nu mi se pare potrivită fiindcă dă naștere la confuzii, lăsînd impresia că menține sub altă formă identificarea limbii literare cu limba literaturii.

Caracteristica principală a acestui stil este că recurge la imagini ca procedeu general de comunicare.

2. Stilul științific, a cărui caracteristică principală rezidă în faptul că se recurge la raționamente pentru a se comunica ceea ce e de comunicat. Operele științifice sînt demonstrații logice. Indiferent de domeniul de cercetare la care se referă, ele nu fac apel la sentimentele cititorilor, nu le solicită sensibilitatea sau imaginația, ci rațiunea. Numai în cazuri rare și mai totdeauna parțial, omul de știință se adresează și inimii cititorilor, dorind să le atragă atenția asupra unor fapte.

3. Stilul administrativ, denumit adesea și „oficial" sau „cancelaristic-oficial". Denumirile din urmă îi reduc însă mult domeniul, căci el nu se întrebuințează numai în raporturile dintre oficialitate și particulari, ci și între particulari, la redactarea contractelor, a actelor de vînzare-cumpărare, de donație etc. Caracteristica lui principală este faptul că recurge la diverse formule pentru a comunica ceea ce are de comunicat. Aceste formule pot reprezenta, de cele mai multe ori chiar reprezintă, rezultatele unor raționamente, care nu se redau însă niciodată în toată desfășurarea lor ca în stilul științific.

Se consideră de multe ori că ideile comunicate prin presă au o formă de exprimare destul de bine închegată pentru a se stabili existența încă a unei unități stilistice, a așa-numitului stil publicistic. De fapt, un stil publicistic, din care unii tind să facă un intermediar între stilul artistic și cel științific, nu-și justifică existența, nefiind o unitate funcțională a limbii. Într-adevăr, publicațiile științifice se exclud de la început din discuție, fiindcă ele conțin studii și articole scrise în stilul științific. O parte dintr-o lucrare de specialitate este adesea publicată sub formă de studiu sau articol, fără nici o modificare de redactare față de felul cum fusese scrisă pentru a apărea într-o carte. Aceste publicații nu au deci un stil propriu-zis. Nici cotidianele și hebdomadarele nu au un stil aparte deosebit de stilurile fundamentale ale limbii. Articolele de fond din gazete se redactează într-o variantă stilistică, iar informațiile în alta. Primele sînt scrise în stil științific, mai rar beletristic sau administrativ, celelalte în stil administrativ. Tot astfel reportajele sau foiletoanele sînt redactate cînd în stil beletristic, cînd în stil științific, după cum e și subiectul.

Într-o situație deosebită pare a fi „stilul" gazetăresc, prin care se înțelege de asemenea un număr de procedee

specifice. Am văzut că diversele tipuri de publicaţii nu sînt scrise integral în acelaşi stil. E însă foarte limpede că, de exemplu, un articol de popularizare a unei idei sau descoperiri ştiinţifice, deşi se încadrează în stilul ştiinţific, nu prezintă cititorilor întreaga argumentare logică din studiile de acelaşi fel în care omul de ştiinţă emite o teorie nouă sau dă o interpretare nouă faptelor. Articolul de popularizare se rezumă la explicarea cea mai simplă cu putinţă a rezultatelor obţinute într-un domeniu de cercetare sau a unor ipoteze interesante. Între un asemenea articol şi un studiu ştiinţific propriu-zis nu apar însă deosebiri lingvistice de esenţă. Amîndouă compoziţiile acestea au caracterele stilului ştiinţific, deşi articolul de popularizare conţine mai multe comparaţii, imagini etc. decît studiile pe care le popularizează.

Un gazetar care se hotărăşte să arate cititorilor săi în ce stadiu se află o cercetare ştiinţifică este obligat de conţinutul de idei pe care vrea să-l redea cu mijloace proprii, să accepte măcar parţial „tirania" stilului ştiinţific, a cărui esenţă nu se pierde însă decît cînd autorul articolului renunţă la ideea de a populariza o cucerire a ştiinţei şi se apucă s-o elogieze într-o bucată de literatură artistică. Despre avionul TU 104 s-a scris foarte mult în presă, arătîndu-se prin articole de popularizare, prin reportaje cu caracter ştiinţific etc., ce calităţi are acest vehicul excepţional. Despre el a scris şi un mare reporter, Geo Bogza, un scurt eseu în „Contemporanul" nr. 50 (688) din 1959. Capacitatea de zbor, confortul, rapiditatea avionului TU 104 apar foarte viu prin imaginile din eseu, dar nu avem a face cu un articol de popularizare ştiinţifică, ci cu o bucată literară.

În sfîrşit, se pune întrebarea dacă limba literară vorbită nu ar trebui considerată un stil lingvistic. Împotriva unei atare interpretări se ridică faptul că, în calitate de instrument al conversaţiei, limba literară vorbită foloseşte elemente din toate stilurile, după împrejurări, după starea de spirit a vorbitorilor etc. Într-o conversaţie relativă la un caz medical, este de aşteptat să se întrebuinţeze foarte des termeni şi expresii medicale, chiar atunci cînd cei care le întrebuinţează nu sînt perfect dumiriţi asupra lor, între altele şi pentru că termenul tehnic exercită asupra unor vorbitori o puternică atracţie. Dar limba literară vorbită poate să conţină, pe lîngă termenii ştiinţifici, cuvinte de argou şi chiar de jargon, apropiindu-se

în această privinţă de procedeele obişnuite în stilul artistic, în care se pun la contribuţie toate faptele de limbă expresive.

Limba literară vorbită în ocazii solemne, de la o tribună publică sau de la catedră, este altceva. De data aceasta caracterul ei vorbit e, ca să spun aşa, artificial, fiindcă nu reprezintă decît copia orală a unei compuneri scrise sau măcar gîndite ca şi cînd ar urma să fie scrisă. Să se compare, de exemplu, diferenţele dintre expunerea orală a unui subiect pregătit dinainte, cu intervenţiile spontane în legătură cu acelaşi subiect. Bineînţeles că nici aici nu sînt permise uniformizările silite, şi caracterul literar al unei expuneri nu se desfiinţează prin utilizarea cîtorva expresii din limba vorbită. În concluzie, nu există un stil vorbit al limbii literare, există numai limbă literară vorbită [1]. Marea asemănare dintre aceasta din urmă şi stilul artistic nu trebuie să ne înşele, căci esenţa lor nu este aceeaşi. Pe cînd stilul artistic preferă imaginile, limba literară nu tinde în mod consecvent la aceasta, deşi, cum am văzut, nu lipsesc nici din ea imaginile.

Profesiunea sau activitatea celor care utilizează un stil sau altul pun pecetea specializării în fiecare moment pe limba literară. De aceea se vorbeşte şi despre „stilul" juridic. El atrage atenţia mai mult decît altele, pentru că pare destul de bine precizat spre a-şi merita numele de stil. Nu e greu însă să vedem că, în timp ce o carte de legi, o rezoluţie sau un cod de procedură sînt redactate în stil administrativ, căci în ele ni se prezintă cu mijloace lingvistice caracteristice rezultatele unor raţionamente, o lucrare de drept destinată explicării acestor rezoluţii, coduri etc. expunînd raţionamentele înseşi prin care se justifică, se explică şi se interpretează conţinutul acestui gen de opere, se încadrează în stilul ştiinţific.

S-ar părea că, delimitînd stilurile fundamentale ale limbii în felul arătat, am părăsit ideea iniţială, potrivit căreia orice stil reprezintă un ansamblu de procedee lingvistice specific unui domeniu de activitate omenească. În realitate nu am făcut decît să generalizăm, căutînd în toate procedeele un miez comun care să ne dea posibilitatea să ajungem la descoperirea esenţei acestor stiluri. Faptul că imaginea pentru stilul beletristic, raţionamentul pentru cel ştiinţific şi formula

[1] Vezi I. R. Galperin, *op. cit.*, p. 7 şi urm., vezi şi „Limba romînă", an. VIII (1959), nr. 2, p. 101 (recenzie de Gh. Bolocan).

pentru cel administrativ despart aceste unități funcționale ale limbii nu constituie o renunțare la utilizarea criteriului domeniilor de activitate omenească decît la prima vedere. Cele trei semne deosebitoare ale stilurilor decurg în mod organic din specializarea exprimării; de aceea ele și diferențiază stilurile.

Delimitarea aceasta nu exclude însă prezența variantelor, părți ale unui stil fundamental utilizate într-un domeniu oarecare. Între ele și stilul care le încorporează nu găsim însă deosebiri de esență, ci numai de material.

Stilurile fundamentale ale limbii se deosebesc nu numai din cauza elementului esențial care le dă o anumită structură, ele se deosebesc și prin practică. Pe cînd stilul administrativ are variante puține și nu prea îndepărtate una de alta, grație formulelor sale stricte, stilul științific are variante mai multe și dă mai mare libertate de mișcare celui care îl folosește, admițînd pînă și o anumită cantitate de imagini, iar cel beletristic este aproape neîngrădit sau, în orice caz, foarte liber. De aceea, stilul administrativ se deprinde ușor, stilul științific se învață și el cu oarecare sîrguință, dar stilul artistic cere, în plus, o anumită doză de sensibilitate, fantezie și imaginație. El se află la polul opus stilului administrativ, fiind din principiu refractar la formule lingvistice fixe, pentru că acestea îi îngustează domeniul.

Iată de ce, într-un anumit fel, utilizarea stilului artistic nu este la îndemîna oricui, în timp ce stilul științific și cel administrativ, neprezentînd dificultăți speciale, ajung să fie stăpînite bine de un mare număr de vorbitori. Pentru aceștia, ele constituie sau ar trebui să constituie partea cea mai interesantă a limbii literare, căci această parte se poate învăța.

* * *

Principiile expuse pînă aici se aplică și la limba romînă. În secolele dinainte de apariția textelor scrise romînește, în statele feudale din Romînia s-a întrebuințat ca limbă literară vechea slavă, în care s-au redactat pe teritoriul țării noastre documente oficiale și particulare și cîteva cronici. Totodată circulau, tipărite la noi sau în altă parte, numeroase cărți slavonești necesare clerului. Vechea slavă nu era însă o limbă literară desăvîrșită, fiindcă în ea nu se compunea la noi literatura artistică originală. Pe atunci, literatura

artistică originală se găsea numai în creațiile folclorice. La țară, în tîrguri și în cetăți, literatura populară era poate mai vie decît în vremurile ulterioare, tocmai fiindcă nu aveam încă literatură cultă. În aceste condiții, stilul artistic popular al limbii romîne pătrundea cu siguranță și în straturile sociale suprapuse din societate, la curtea domnitorului, la curțile boierești etc. Probe concrete pentru evul mediu timpuriu nu avem, dar marea circulație a cărților populare de mai tîrziu pe de o parte, și condițiile în care s-a ivit poezia noastră cultă ca simplă imitație a celei populare, pe de alta, sînt argumente puternice pentru a susține acest lucru. Creațiile populare circulă. Ele circulă în mod incontestabil mult mai intens decît primele producții culte scrise. Motivele folclorice se răspîndesc în cele mai ascunse sate și cătune, trecînd dintr-o regiune într-alta în formele concrete ale poeziei, ale basmului sau ale snoavei. Este evident deci că circulația numeroaselor variante ale unui motiv folcloric a avut și consecințe lingvistice în sensul unificării limbii. După cum observă A. J. Osoveţki într-un articol intitulat *Despre studiul limbii poporului rus*, deși o bucată folclorică este prezentată în dialectul celui care o execută, se constată totuși tendința creatorului ei de a depăși limitele graiului local, luînd elemente lingvistice și din alte dialecte, îndeosebi cuvinte. Prima parte a acestei observații a fost adusă ca argument împotriva existenței limbii literare în creațiile populare[1], dar, arătînd dorința creatorului popular de a ieși din limitele înguste ale unui dialect, autorul obiecției sprijină teza noastră cu un argument nesperat de puternic. Într-adevăr, la cele ce am spus cu alt prilej în legătură cu caracterul îngrijit al limbii din literatura populară trebuie să se adauge acum circulația motivelor și, mai ales, tendința despre care vorbește Osoveţki.

Așadar, înainte de apariția textelor romînești scrise s-au folosit două stiluri din vechea slavă: cel administrativ în documente și cel științific în cronicile întocmite la noi, iar din limba romînă numai stilul artistic popular. Paralelismul dintre stilurile celor două limbi nu dispare imediat după traducerea în romînește a cărților religioase, deși atunci el este

[1] B. Cazacu, *Istoria limbii romîne literare și problemele studierii ei*, în „Viața romînească", X (1957), nr. 7, p. 139, vezi acum și în *Studii de limbă literară, probleme actuale ale cercetării ei*, p. 17, unde se reproduce articolul din „Viața romînească".

zdruncinat din temelii. Evangheliarele, cazaniile, psaltirile, fiind însă redactate greoi, nu au mare succes și, la început, e nevoie de insistențe și declarații de dreaptă credință din partea editorilor pentru a fi acceptate. Stilul lor artistic, mult mai puțin evoluat decît cel popular, este accidental. El nu rezultă din alegerea întemeiată pe criterii artistice a cărților care se traduc.

Într-o formă primitivă, limba populară conținea însă și elemente din celelalte stiluri, în formulele orale de jurămînt întrebuințate în procesele juridice, în indicațiile referitoare la industria casnică, în limbajul meseriașilor ș.a.m.d., care nu sînt același lucru cu limba conversației. Dar forma scrisă a limbii noastre literare nu reprezintă valorificarea directă a acestor stiluri, ci rezultă din traduceri profund influențate de vechea slavă. Dacă romîna ar fi evoluat altfel, dacă ea ar fi fost din primele momente ale organizării cnezatelor de la noi limba oficială a statului, stilurile ei scrise nu ar fi trebuit să aștepte vreme atît de îndelungată pînă să întîlnească pe cele ale limbii creațiilor populare.

În această privință cel mai dezavantajat stil a fost cel artistic, pentru că deși era cel mai aproape de stilul corespunzător din creațiile populare, el nu regăsește izvorul popular decît abia la începutul secolului al XIX-lea, prin poezie. Stilul administrativ și cel științific se modernizează cam în aceeași vreme, dar ele au o prelucrare anterioară mai îndelungată și, mulțumită regulilor mai stricte cărora li se supun, evoluează foarte repede. Cine urmărește dezvoltarea generală a stilurilor limbii romîne literare, cînd aceasta iese din perioada sa veche, vede numaidecît că fiecare dintre ele se dezvoltă în alt ritm și pe baze întrucîtva diferite.

Cel mai repede se transformă stilul administrativ. Numai în decurs de 30—40 de ani, el trece de la un aspect arhaic la unul nou în mod pur și simplu surprinzător. La 1821, adresînd Rusiei un memoriu pentru reorganizarea Țării Romînești, boierii munteni scriu încă arhaic, greoi și confuz:

„Să se așaze în orașul Craiovei un județ al poliții, cu osebită poliție și cu toată orînduieala, precum este și în București i un vițecomandir spre îngrijirea miliții cei de paza mărginii. Însă județul acestui oraș i poliția și vițecomandir[ul] să fie adresariți la cei din București, carii să numesc ai țării.

Toate celelalte dregătorii, și mari și mici, să să schimbe pă fieșcare anu, ca să să împărtășască toți. Iar calemurile divanului, ale vistierii

și ale divanului Craiovei, cum și departamenturile de criminale să nu să schimbă [sic!] niciodată — fără pricină dovedită și fără judecată — fiindcă cu schimbare să zmintește cursul trebilor".

Din *Memoriul de la 1821 al boierilor din Brașov către Rusia pentru reorganizarea Țării Romînești*, Emil Vîrtosu, *1821, date și fapte noi*, București, 1952, p. 139—140.

Nici redactarea din *Regulamentul organic* nu este încă eliberată de arhaisme, deși fraza are mai multă cursivitate. Ultima observație nu se poate însă generaliza, pentru că memoriul unor particulari se redactează mai puțin atent decît o lege de organizare a statului, cum era *Regulamentul organic*. Comparația trebuie deci circumscrisă numai la elementele noi de vocabular (inclusiv unitățile frazeologice).

„Adunarea alcătuindu-se o dată, își va alege peste tot anul, după cele mai multe glasuri dintre mădularele sale, doi secretari și două ajutoare acestora, fără a-și pierde dritul de a vota și ei. Ea nu va putea chibzui nici o pricină de nu se vor afla strînși în sala adunării, cel puțin, două a treia părți din tot numărul votanților".

Regulamentul organic, București, 1832, p. 15.

Principala caracteristică a stilului administrativ în acest moment este utilizarea largă a perifrazelor. Sărăcia vocabularului pe de o parte, instabilitatea unităților frazeologice pe de alta cer ca ideile noi pe care vorbitorii țin să le exprime să fie tot timpul explicate, desfăcute în părțile lor componente, deci înfățișate analitic. Astfel, pentru a exprima ideea pe care mai tîrziu limba romînă o va reda fie prin „adunarea o dată alcătuită..." fie prin „după constituire, adunarea își va alege..." fie prin altă formă similară, în textul citat se pornește de la subiect, nu de la circumstanțial. În loc de „potrivit cu numărul voturilor membrilor săi", cum se va spune mai tîrziu, avem „după cele mai multe glasuri dintre mădularele sale", în fine, în loc de „va alege doi secretari și doi secretari ajutori" sau „și doi ajutori de secretari", avem formula din text.

Peste aproximativ treizeci de ani, la 1859, iată însă cum încep instrucțiunile relative la întocmirea catagrafiei Principatelor Unite, elaborate de Ministerul de Interne:

„Potrivit literei și spiritului articulului 84 din Regulamentul organic, care pune în comisia de catagrafie pe deputatul ales de către district în obștească adunare, guvernămîntul introduce acest element de autoritate în comisii și adoptează principiul de comisie pentru facerea catagrafiei. Prin urmare:

Art. 1. Se invită toți deputații Adunării elective de a binevoi a se întruni în comisii spre a săvîrși lucrarea catagrafiei".

Ministerul din lăuntru, *Instrucțiile pentru facerea catagrafiei* aprobate de consiliul ministrilor, la 3 iulie curgătoriu [1859], *Povățuiri pentru catagrafia Moldovei, ... publicate de Direcția centrală a statisticii din Ministerul interior al Moldovei*, Iași, 1859, p. 21.

Progresul rezidă în primul rînd în vocabular și, prin acesta, în sintaxă, care, datorită eliminării perifrazelor greoaie devine suplă, operînd cu unități sintactice mai bine închegate. Se poate deci afirma că stilul administrativ a luat formă modernă încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, căci exemplul din instrucțiunile relative la întocmirea catagrafiei nu este izolat. Cîțiva ani mai tîrziu, la 1867, într-o dispoziție a Societății academice romîne întîlnim aceeași expunere sigură, asemănătoare cu stilul actual:

„Societatea va pune, din fondurile sale, la dispoziținea fiecărui membru, cîte trei exemplare din dicționarele pînă astăzi publicate, și anume: 1. Dicționarul de Buda, 2. cel de la Blaj, 3. al lui Raoul, 4. al lui Polizu, 5. al lui Pisone.

La fiecare cuvînt se va da: 1. etimologia unde este posibilă, 2. însemnarea primitivă elucidată cu oarecare frazi, alegîndu-se de preferință proverbele poporali, 3. diverse alte însemnări, de asemenea elucidate prin frazi și proverbe poporali".

Archivu pentru filologia și istoria, an. IX (1867), p. 184.

Este evident deci că fragmentul din instrucțiunile Ministerului din lăuntru al Moldovei, la care m-am oprit înainte, nu reprezintă un accident, ci un moment din evoluția stilului administrativ.

Modernizarea stilului științific se produce paralel cu a celui administrativ. Evoluția diferă numai în amănunte, stilul științific fiind mai liber în exprimare. Astfel, la 1828, în binecunoscuta prefață a gramaticii sale, I. Heliade Rădulescu nu se sfiește să-și formuleze ideile prin expresii de conversație cotidiană, adesea neîngrijită: „uite-te minune!!! ăștia vor să ne lase săraci!... vino de spune-mi mie... ce faceți voi ăștia iscusiții ce ați ieșit acum cu filozofiile voastre?... ține-te de dînsele (de regulile ortografice vechi) ca orbul de gard..." etc. Deși iritarea polemică a autorului nu este o scuză, ea explică vulgaritățile din text. Nu este o scuză pentru că, în aceeași vreme, Petru Maior scrie mult mai sobru în *Dialogul pentru începutul limbii romîne* din prefața „Dicționarului" de la Buda, cu toate că este la fel de combativ ca și I. Heliade Rădulescu:

„Vrednică de rîs este cuvîntarea aceasta. Limba latină, cînd era mai în floare, și tocmai în veacul ce se zice de aur, fu prin coloniile

romane băgată în Francia sau în Galia și în Spania; și nu lung timp după aceea în Dacia. Cine poate dară visa că limba latină stricată să fi pornit către Galia, către Spania și către Dacia?"

Lexiconul budan, Buda, 1825, p. 57—58.

Nu intenționez să trag de aici concluzii asupra talentului celor doi autori, căci nu aceasta urmărim; este vorba de a arăta ce poziție ia unul față de modul cum se redă un conținut de idei științifice și ce poziție ia celălalt. În general, ardelenii, mai deprinși cu nota polemicii științifice, se abțin de la expresii violente, fără ca aceasta să însemne că sînt mai puțin fermi sau că, din cînd în cînd, nu se lasă și ei atrași de expresia populară tare.

Stilul științific nu trebuie însă judecat numai global, ci și în varietățile sale, căci polemica, de exemplu, îi dă o notă expresivă care îl scoate din făgașul său obișnuit. De aceea, o expunere neutră ca următoarea, făcută de August Treboniu Laurian în legătură cu istoria, este infinit mai semnificativă pentru evoluția generală a acestui stil:

„Dacii de asupra Dunării își apără libertatea cu bărbăție și în starea lor cea barbară se arată un poplu vrednic de a ține cumpăna cu Roma. Decebal regele lor nu numai că nu se supune lui Domițian, ci îl și bate înfricoșat, și nu numai că assecurează libertatea regatului său, ci și face tributariu pe statul cel mai mare și mai putinte din lume".

Magazin istoric pentru Dacia, vol. I, 1845, p. 15.

În același sens mi se pare că trebuie interpretat și fragmentul de mai jos, din *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională* din 1843 al lui Mihail Kogălniceanu, cu toate că autorul este mult mai persuasiv:

„Studiul istoriei, domnilor mei, a fost în toate timpurile ocupația de predilecție a oamenilor gînditori. Niciodată însă n-a avut importanța și universalitatea de care se bucură astăzi. La cei vechi, ea era partea numai a politicilor, a oștenilor, a filozofilor, din pricina scumpetei manuscripturilor. Astăzi însă ori și unde națiа este ceva mai înaintată, istoria este cetirea obștească a tuturor stărilor, pîn și celor înjosite".

Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, ediție critică adnotată de A. Oțetea, București, 1946, p. 638.

În sfîrșit, ca dovadă că stilul științific luase înfățișare modernă în perioada la care mă refer, citez un fragment dintr-o lucrare scrisă de un cunoscut profesor muntean, I. Genilie:

„Orice stat, țară și parte din ele încă, au un semn de cunoștință, care se numește marcă, a căria figură se pune pe steagurile, monedele,

armele lui ş. cl. Pavilonul sau pandiera şi steagul sînt pînze lungi care au pe sine marca şi colorele [sic !] naţionale şi se întrebuinţează, spre cunoştinţă, la consoli, oştiri, corăbii s. al."

I. G e n i l i c, *Principe de geografie şi astronomie sau începuturi de geografie politică, fisică şi astronomică pentru tinerimea şcoalelor publice* Bucureşti, 1847, p. 52.

Să nu uităm însă, că în manuale, stilul ştiinţific are prin forţa împrejurărilor caracter didactic şi e, în consecinţă, mai simplu, aceste lucrări fiind destinate a fi învăţate. Iată un scurt fragment dintr-o broşură tradusă de Dionisie Roman, ierodiacon şi profesor la Buzău, şi tipărită la 1837 în acest oraş:

„I.[ntrebare]: Ce sînt norii şi cum să formează?

R.[ăspuns]: Soarele, prin căldura sa, schimbă apa într-un abur prea supţire şi uşor, ce să înalţă în aer: poate cinevaşi a-ş face o idee mai curată de acest fenomen apropiind de foc o coală de hîrtie udă sau o batistă, atunci va vedea că iese din batistă sau hîrtie abur pînă rămîne uscată, aceasta să poate vedea şi cînd după o ploaie repede vara să iveşte soarele, căci atunci pămîntul scoate o mulţime de aburi".

Biblioteca tinerilor începători sau culegere de întîiele cunoştinţe trebuincioase pentru învăţătura copiilor ce încep a citi, tradusă din franţuzeşte de ierodiaconul Dionisie Romano, profesor naţional în Buzău, tipărită în tipografia Sfintei episcopii, Buzeul, no 1, 1837, mai 14.

Fără îndoială că stilul ştiinţific era numai la începuturile modernizării sale, dar, după cum cred că se vede, el nu va mai suferi de aici înainte modificări la fel de mari ca cele la care fusese supus cu cîteva decenii în urmă, trecînd de la aspectul arhaic la cel modern.

După cum îmi comunică N. A. Ursu, în articolul-program publicat în nr. 1, din 15 noiembrie, al gazetei „Medicul romîn", an. I (1859) dr. Severin constată într-o formulare prin ea însăşi semnificativă că stilul ştiinţific e format la această dată:

„Deja şcoala de medicină naţională începe a scoate ajutori de medici şi limba medicală la noi a luat nişte proporţiuni în adevărat colosale; va fi mişcat orice romîn cu sentimente care va asculta predîndu-se cursurile de medicină tot cu aceeaşi preciziune, tot cu aceeaşi eleganţă, ca şi în limba franceză".

Dacă în privinţa stilului administrativ şi a celui ştiinţific nu este greu să ne hotărîm, căci prin natura lor însăşi aceste două aspecte ale limbii literare se fixează mai uşor, avînd reguli mai stricte, cu stilul artistic lucrurile sînt ceva mai complicate. El se prezintă de la început ca o parte a limbii în care libertatea de exprimare este mult mai mare decît în celelalte. Regionalismele, cuvintele şi expresiile populare,

arhaismele şi locuţiunile învechite, cîteodată chiar creaţiile personale, toate sînt permise, dacă servesc scopului şi în măsura în care îl servesc. De aceea, în prima jumătate a secolului trecut, cînd literatura se dezvoltă mai ales în Muntenia şi Moldova, ceea ce ne izbeşte în scrierile vremii este marele număr de forme şi cuvinte regionale. Stilul artistic al literaturii culte întîlnea stilul corespunzător din creaţiile populare. Momentul acesta e însă repede depăşit. Presa, care se dezvoltă prodigios între 1828 şi 1848, a introdus inovaţii moderne şi le-a răspîndit, dar ea nu a slujit deopotrivă toate stilurile, căci bucăţile literare originale sînt puţine, iar traducerile care suplineau lipsurile literaturii naţionale moderne se află şi ele de-abia la început. Pe de altă parte, periodicele nu se străduiau să evite regionalismele, nu numai pentru că redactorii lor nu ar fi ştiut totdeauna cum s-o facă, dar şi pentru că publicul căruia i se adresau, deşi nu era prea numeros, nu se reducea la literaţi şi oameni de ştiinţă.

Cercul „prenumeranţilor" de la gazete se lărgise şi la funcţionari, la comercianţi, meşteşugari etc. cărora trebuia să li se dea ceva apropiat de graiul lor ca să cumpere gazetele, pentru că — să nu uităm — ele aveau nevoie să se vîndă ca să-şi asigure existenţa. Regionalismele din presă sînt deci în mare măsură concesii, uşor de făcut de altminteri, căci nu supărau pe nimeni; publicaţiile se citeau atît de intelectualii versaţi ai vremii cît şi de oamenii cu mai puţină cultură. Aşa se explică faptul că, în timp ce gazetele pentru toată lumea merg în direcţia admiterii regionalismului, la „Gazeta Teatrului naţional", periodic destinat unui public mai mult ori mai puţin de specialitate, regionalismul este evitat în mod mult mai consecvent decît la „Curierul romînesc" sau la „Albina" [1]. Un pasaj ca cel pe care îl reproduc mai jos din lucrarea lui Gh. Bulgăr *Despre limba şi stilul primelor periodice romîneşti* mi se pare lămuritor:

„Abia este un an de cînd s-au început regulat reprezentaţiile rumîneşti şi limba noastră a dobîndit atîtea traducţii din cei mai vestiţi poeţi franţezi şi nemţi, cum şi bucăţi originale. Teatrul rumînesc pe lîngă şcoalele naţionale a deschis un drum foarte întins literaturii noastre şi s-au făcut o deprindere literară la toţi tinerii care ies din şcoală... În vreme de un an, limba rumînească a dobîndit peste patruzeci de bucăţi

[1] Vezi G h. B u l g ă r, *Despre limba şi stilul primelor periodice romîneşti*, în „Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea", vol. II, 1958, p. 87.

dramatice din care unele s-au tipărit, altele sînt sub tipar și altele așteaptă teascurile vacante ca să se tipărească".

Necesitățile de răspîndire a culturii prin presă au impus foarte devreme și explicarea înțelesului cuvintelor străine, a așa-numitelor neologisme. Presa romînească, dezvoltîndu-se în momentele de creștere a spiritului democratic și revoluționar, își îndeplinește rolul de mobilizator al spiritului public punînd în curent pe toată lumea cu ideile noi. Iată de ce cînd ne referim la stilul primelor gazete romînești e bine să ținem seama și de destinația lor și să nu punem semnul egalității între un text administrativ și un articol de gazetă, tratîndu-le pe amîndouă ca și cînd vocabularul și sintaxa lor nu ar fi fost diferențiate chiar de autorii lor.

Caracterul democratic al primelor gazete romînești merge mînă în mînă cu cel al literaturii vremii, socotită și ea de către intelectualitatea progresistă un mijloc de ridicare a conștiinței patriotice a maselor, un factor artistic viu prin care se pregătește trecerea societății romînești de la feudalism la o epocă nouă. Nu mă refer aici, bineînțeles, la cazurile particulare, la concepțiile unui scriitor sau altul, ci la atmosfera generală, la indiscutabilul avînt revoluționar care cuprinde din ce în ce mai puternic societatea romînească la începutul secolului trecut, încă înainte de revoluția de la 1848, și cred că nu e nevoie să insist asupra acestui lucru atît de binecunoscut astăzi. Literatura fiind atunci puternic influențată de idei progresiste, de concepția că ea are misiunea să trezească în poporul romîn sentimentele nobile de eliberare națională, utilizează ca instrument de comunicare a acestor idei limba simplă a maselor populare, apropiindu-se de literatura acestora și întemeindu-se pe ea.

Urgența apropierii este atît de clară încît, nefiind timp pentru prelucrarea îndelungată, elementul popular și cel regional pătrund nestînjenit în stilul beletristic cult, care se întîlnește cu cel popular în special prin eforturile scriitorilor din Muntenia și Moldova. Intelectualitatea din Ardeal își făcuse o tradiție din cercetările științifice, de aceea ea nu are reprezentanți de seamă în literatura din primele decenii ale secolului trecut, afară de I. Budai Deleanu, al cărui talent era însă necunoscut de contemporanii lui.

Așadar, la începutul secolului al XIX-lea, limba romînă literară prezenta două direcții de dezvoltare deosebite: una

de eliminare a regionalismului din stilul administrativ și cel științific și a doua, de acceptare a lui în stilul beletristic. Vor ceda primele două sau va ceda ultimul, în care se observă influența puternică a scriitorilor moldoveni? Vor reuși talentații reprezentanți ai dialectului moldovean să schimbe cursul limbii literare în sensul aducerii ei la structura fonetică și fonologică a acestui dialect? Dialectul moldovean nu mai putea determina o asemenea schimbare din cauza tradiției scrisului, pe de o parte, a constituirii regulilor după care se conduc stilul administrativ și cel științific și a adaptării cuvintelor străine în formă muntenească, pe de altă parte. Nu mai rămînea decît posibilitatea introducerii unor detalii prin care dialectul moldovean ar fi putut să fructifice limba literară, detalii reprezentînd forme regionale pe care numai stilul beletristic le putea primi mai ușor. În acest sens s-a și dezvoltat influența dialectului moldovean. Datorită lui, stilul beletristic a devenit unul dintre domeniile limbii literare în care regionalismul, și în special cel din Moldova, este considerat un element destinat să valorifice artistic o bucată literară.

Stilul beletristic are deci o poziție aparte în limba romînă literară, datorită modului cum s-a produs modernizarea lui în primele decenii ale secolului trecut. El este singurul în care regionalismul se consideră justificat pentru valoarea sa artistică.

Am încercat să schițez aici problemele pe care le ridică stilurile limbii romîne literare în momentul modernizării lor. Trecerea lor de la o etapă de dezvoltare la alta durează 30—40 de ani, producîndu-se atît de repede încît dă impresia că acum se formează limba literară însăși, și nu că stilurile vechi îmbracă haină nouă, își precizează variantele și se perfecționează.

VI. STILUL ARTISTIC ŞI VARIETĂŢILE LUI

Dintre stilurile fundamentale ale limbii, am ales pe cel artistic spre a-l discuta mai pe larg, fiindcă el a dat şi dă încă naştere la multe controverse.

Prima întrebare la care ne oprim este legată de însăşi denumirea acestei unităţi funcţionale a limbii. De ce „stil", şi nu „limbă"? Termenul „limbă" întrebuinţat pentru „stilul" artistic are marele dezavantaj de a nu evita confundarea acestuia din urmă cu limba literară. Firește că numai atît nu ajunge pentru a schimba un nume, dacă el ar fi potrivit din alte puncte de vedere.

Argumentul de bază al celor care susţin că e mai bine ca acestui stil să i se zică limbă a literaturii artistice rezidă în observaţia că el utilizează elemente din toată limba, atît din cea literară propriu-zisă cît şi din dialecte, din argou şi chiar din jargon. Bucurîndu-se de o mare libertate de mişcare, stilul artistic apare ca oglinda întregii limbi dintr-o epocă, spre deosebire de oricare dintre celelalte stiluri, îngrădite de nenumărate restricţii lingvistice. Din stilul administrativ, de pildă, este cu desăvîrşire exclusă vorbirea familiară, regionalismele sînt teoretic interzise din orice variantă a stilului ştiinţific etc., în timp ce în operele de literatură artistică ele sînt admise în mod curent.

Ideea care decurge de aici este că stilul artistic reprezintă o unitate superioară tuturor celorlalte. Se spune chiar, ca ilustrare a acestui fapt, că scriitorii buni sintetizează în operele lor întreaga limbă a vremii lor, lucru imposibil pentru ceilalţi intelectuali, constrînşi să se folosească de stiluri cu posibilităţi structurale mult mai reduse.

Această observaţie corespunde fără îndoială realităţii şi aşază pe drept cuvînt stilul artistic pe o treaptă superioară, care i se cuvine din multe puncte de vedere. Dar situaţia lui

specială nu îndreptăţeşte în acelaşi timp şi denumirea de „limbă", pentru că el continuă să fie o parte a limbii literare, ceea ce reiese foarte lămurit din însăşi condiţia lui de existenţă care îi cere să aibă ca orice alt stil o exprimare îngrijită, cu toate că include şi elemente neliterare.

Amestecul faptelor de limbă cultivată, îngrijită, cu regionalisme, cu termeni populari, de argou sau de jargon nu trebuie însă considerat o condiţie, ci numai o posibilitate de realizare a stilului acestuia. Nenumărate opere de literatură nu recurg la acest amestec, iar utilizarea unor mijloace de exprimare atît de variate nu constituie, la drept vorbind, o problemă de structură lingvistică a stilului artistic. Vreau să spun că atunci cînd un scriitor, dorind să-şi caracterizeze mai bine personajele, apelează la regionalisme, la cuvinte de argou etc. el pune în opera sa un fapt crud, un fel de instantaneu de limbă care îl scuteşte de descrieri analitice, dă impresia de realism şi este, pe deasupra, economic.

Dar folosirea artistică a elementelor pe care scriitorul le ia din vorbirea neliterară nu poate reprezenta o caracteristică intrinsecă a stilului artistic, pentru că ele fac corp aparte, rămînînd exterioare în zdrobitoarea majoritate a cazurilor. E, ca să facem o comparaţie, acelaşi lucru cu costumele actorilor la teatru, care nu preocupă pe dramaturg decît cînd slujesc la o anumită desfăşurare a evenimentelor, la concretizarea psihologică sau socială a personajelor. Nu este deci exagerat să se considere această parte din stilul artistic drept o formă specială a culorii locale.

Fiind obligat să redea mulţimea de trăsături caracteristice vieţii, care se concretizează, pe lîngă un anumit mod de exprimare a lor, prin comportare, prin îmbrăcăminte, mimică, gesturi etc., imposibil de reprodus într-o schiţă sau o nuvelă altfel decît prin cuvinte, prozatorul, de pildă, este obligat să redea aceste fapte numai cu ajutorul limbii.

Modul cum se îmbină cele mai indicate exprimări spre a crea culoarea locală despre care am vorbit este o problemă de estetică literară. Exact după cum decorul sau costumele unei piese de teatru nu fac parte din compoziţia ei literară, ci din regie, tot astfel regionalismele, argoul, jargonul etc. nu intră în structura lingvistică propriu-zisă a stilului artistic.

Mi se pare interesant să ilustrez constatarea din urmă printr-un exemplu. În schiţa *Justiţie*, I. L. Caragiale scoate

efecte comice foarte puternice din deplasarea bruscă de la stilul administrativ al judelui de ocol la vorbirea familiară a Leancăi, „comersantă de băuturi spirtoase", și a „prevenitului". Aluziile hazlii se nasc din amestecul intenționat a ceea ce este oficial cu ceea ce este familiar, intim; cu toate acestea, limba celor trei personaje nu constituie decît una dintre modalitățile posibile de caracterizare a situației.

Adesea se întîmplă chiar mai mult. Scriitorii înșiși adoptă parțial comportamentul lingvistic al personajelor lor, transpunîndu-se temporar într-unul dintre ele sau în mai multe pe rînd. Ori de cîte ori procedează astfel, ei recurg la vorbirea interioară, la așa-numitul stil indirect liber, suprapunînd vorbirea unui personaj peste propriul lor mod de a-și comunica ideile. Din acest moment particularitățile limbii personajelor fac impresia că s-au integrat în stilul artistic. Totuși, caracterul convențional al scurtelor identificări dintre scriitor și personajele lui nu dispare și nici nu e bine să dispară atîta timp cît artistul nu renunță la narațiune.

Analiza arată deci că în stilul artistic există două părți cu valori distincte: una constituită din procedee proprii scriitorilor și a doua, din procedee luate din alte stiluri sau aspecte ale limbii.

Prin urmare, stilul artistic are o latură internă, căreia îi vom spune, de aici înainte, componenta sa internă și una externă, căreia îi vom spune componenta sa externă. Făcînd parte din structura internă a acestui stil, pentru că rezultă din contopirea într-un tot unitar a faptelor de limbă, prima ar putea fi numită și componenta principală, de structură, iar cealaltă, care se articulează cu precedenta numai pe baze estetice, ar puteă fi considerată un factor special de realizare a culorii locale.

Prin stabilirea celor două componente, acest stil devine mai ușor analizabil, căci trăsăturile lui specifice reies din relațiile dintre componentele sale. Avem în această privință două situații generale: 1) cînd nu se mai face apel sub nici o formă la componenta externă; 2) cînd acest factor este solicitat mai mult sau mai puțin permanent. A treia situație, deși posibilă teoretic vorbind, nu se realizează în genere, fiindcă nu s-a scris și nici nu se scrie decît în mod cu totul excepțional numai cu ajutorul regionalismelor, argoului, jargonului etc., ceea ce demonstrează și existența unei structuri specifice

a stilului beletristic și caracterul particular al utilizării componentei sale externe, care se conturează astfel ca fiind facultativă.

Pentru cultivarea stilului artistic al limbii, pentru elaborarea lui estetică, a recurge des și a utiliza multe fapte din componenta exterioară înseamnă a rezolva într-un mod facil problema formei lingvistice de expunere a ideilor. Nu trebuie însă să extindem această judecată în planul literar, pentru că, de pildă, un roman ca *Morometii*, deși se încadrează perfect în ceea ce am considerat mai înainte drept o rezolvare facilă a exprimării lingvistice, nu poate fi condamnat din punct de vedere literar numai pentru că autorul a exagerat cu muntenismele, familiarismele și trivialitățile puse în gura personajelor sale. Dar pentru evoluția stilului artistic romînesc, soluția lui M. Preda nu constituie un moment de progres, îmi permit s-o spun, întemeindu-mă pe logica de dezvoltare a acestui stil.

Exemplul amintit mai sus, la care s-ar putea adăuga și altele, este tulburător prin semnificația pe care ar putea s-o aibă. Lăsînd la o parte tot ce privește valoarea conținutului de idei al unei cărți ca cea citată, se ridică întrebarea dacă stilul artistic actual al limbii romîne nu se află cumva la începuturile sale, dacă nu trebuie să admitem că de-abia de aici înainte se impune elaborarea unor reguli mai stricte, potrivit cărora să se restrîngă masiv întrebuințarea factorului său extern, căci, cînd e vorba despre trecut, se afirmă foarte ușor că în epoca în care a scris, de pildă, I. L. Caragiale, procesul de constituire a normelor unice ale limbii romîne nu se încheiase încă [1], fiindcă marele dramaturg se folosește și el adesea de elemente din acest factor extern.

Pentru a cîntări justețea acestei afirmații, e nevoie de o explicație suplimentară. În perioada inițială sau în momentele sale de mari restructurări, stilul artistic e copleșit de ceea ce am considerat factor extern. Într-o asemenea vreme, numărul mare de regionalisme, de cuvinte și expresii populare se datorește necesității imperioase de exprimare a unor idei pentru care limba nu dispune încă de mijloace cultivate suficiente. Poeți ca Gr. Alexandrescu, D. Bolintineanu sau C. Conachi nu pot fi deci învinuiți că s-au adresat prea des izvorului lingvistic popular local și că nu l-au prelucrat îndeajuns,

[1] Vezi Th. Hristea, *Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale* în „Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea" vol. II, 1958, p. 227.

fiindcă ei nu aveau cum să procedeze altfel. Într-un fel, Gr. Alexandrescu o şi spune în *Epistola către Voltaire*, referindu-se la starea limbii romîne din prima jumătate a secolului trecut, puţin pregătită pentru nevoile poeziei. Încercările anterioare ale lui Varlaam şi mai ales ale lui Dosoftei nu urmaseră metrica şi versificaţia romînească şi erau izolate total de renaşterea poeziei romîneşti de la începutul secolului al XIX-lea. Prin urmare, la această dată, factorul extern al stilului artistic nu servea încă la indicarea culorii locale; funcţia aceasta a lui nu se diferenţiase bine. Componenta externă apare deci ca rezultat al unei perioade mai lungi ori mai scurte de prelucrare. Despre existenţa ei nu se poate vorbi decît din momentul utilizării ei conştiente în scopuri estetice.

Am urmărit pînă aici numai întrebuinţarea aspectelor neliterare ale limbii în componenta externă, care mai are însă o latură, întrebuinţarea celorlalte stiluri şi variante stilistice; aceasta se încadrează însă mult mai clar în mijloacele estetice ale stilului artistic.

A doua componentă, componenta internă, este într-o situaţie deosebită, fiind în primul rînd obligatorie pentru orice variantă a stilului artistic, iar în al doilea rînd, mai atent elaborată atît prin seria figurilor retorice cu caracter general, de mult cunoscute, clasificate şi explicate ca: metafora, metonimia, sinecdoca, hiperbola, litota, comparaţia etc., cît şi prin realizarea lor concretă de la operă la operă, şi mai ales, de la scriitor la scriitor. Din cauze pe care le vom vedea îndată, lingvistica este însă puţin interesată de figurile retorice, numite adesea şi figuri de stil, printr-un termen în care „stil" are înţelesul din vechile tratate de compoziţie literară.

Figurile retorice sînt în majoritatea cazurilor procedee estetice numai cu aparenţa unor fapte de limbă propriu-zise, căci elementele care intră într-o comparaţie, într-o metaforă sau într-o metonimie nu-şi schimbă prin aceasta sensul lingvistic. Cînd Eminescu face, de exemplu, metafora *pădure de argint*, el nu modifică înţelesul cuvintelor *pădure*, *de* şi *argint*. Cel mult dacă, din punct de vedere lingvistic, ne-am putea opri la presupunerea că *de argint* a înlocuit pe *argintiu*.

Rareori se întîmplă ca unul din cuvintele dintr-o asemenea figură să capete un înţeles nou.

Problema a fost analizată de V. Pisani în capitolul *Semantica* al *Etimologiei* sale, din care citez:

„. . . pot să spun cuiva că este *Napoleon* pentru a indica astfel capacitatea lui de a acţiona ca acest personaj; pot de asemenea să numesc *Napoleon* o pictură pe care o am acasă şi care reprezintă fizionomia acestui personaj istoric. Şi într-un caz şi în celălalt, cuvîntul *Napoleon* este întrebuinţat ca numele unui personaj care ne interesează şi numai de aceea el capătă sensul pe care i-l dau în actul vorbirii. Dar cînd s-a întrebuinţat prima dată cuvîntul *Napoleon* spre a denumi moneda cunoscută pe care era gravată figura împăratului, numele nu a mai fost atribuit acestuia personal, ci valorii, formei [monedei]; pe scurt, cînd am avut o noţiune nouă a monedei atunci s-a creat un cuvînt nou a cărui formă a fost *Napoleon*, iar conţinutul „monedă de 20 de franci" [1].

Identificarea momentană în comparaţie sau în metaforă a două obiecte nu duce aşadar prin ea însăşi la schimbarea înţelesului cuvintelor întrebuinţate. Tot Pisani observă chiar că, în unele comparaţii, sensul cuvîntului nu numai că nu se modifică, dar e necesar să rămînă neschimbat. Aşa se petrec lucrurile şi cu o serie de figuri retorice, în care spre a avea o schimbare lingvistică este necesar să se înlocuiască atribuirea vremelnică a unei valori semantice prin ceva constant, adoptat ca atare de majoritatea vorbitorilor.

Distanţa dintre figurile retorice şi procedeele lingvistice este atît de mare uneori, încît compararea lor ar fi pur şi simplu o pierdere de vreme. Cum s-ar putea, de exemplu, pune în legătură litota şi diminutivele, deşi ambele servesc la exprimarea unei diminuări a realităţii?

Ar fi însă nedrept să trecem cu vederea figurile de acest fel în care se observă şi fapte de limbă, pentru că adesea de aici par a rezulta modificări lingvistice. De exemplu, de aproximativ 70—80 de ani, sinecdoca din grupul de cuvinte *pahar de apă* este respinsă de un număr din ce în ce mai mare de vorbitori ai limbii romîne, care preferă *pahar cu apă* pentru denumirea vasului plin şi *pahar de apă* pentru denumirea lui gol. S-a produs o schimbare provocată de analiza logico-semantică făcută de vorbitori, dar cauza acesteia nu este sinecdoca, ci polisemantismul prepoziţiei *de*; sinecdoca e numai modul de manifestare a procesului.

---

[1] V. Pisani, *Etimologhiia*, Moscova, 1956, p. 143—144.

Vechile semantici, de exemplu cunoscuta lucrare a lui A.Darmesteter, intitulată *La vie des mots*, ca și *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne* de L. Șăineanu, s-au oprit pe larg la figurile retorice, văzînd în ele cauzele sau cel puțin procedeele psihologice de schimbare a sensului cuvintelor. Autorilor acestor studii, evoluția semantică li se părea determinată într-un fel sau altul de metaforă sau de metonimie, de sinecdocă sau de catahreză etc. Lingvistica modernă s-a îndepărtat mult de explicațiile de acest gen și, cu toate că nu a adus totdeauna interpretări noi, a reușit să pună la îndoială valabilitatea celor vechi, făcînd astfel primul pas spre o semantică mai bine întemeiată științific. Atracția spre procedeele retorice manifestată de vechile semasiologii a constituit o fază de tatonări, de delimitare a acestei discipline față de celelalte. Istoria lingvisticii nu o va putea ignora, dar nici nu o va putea accepta ca atare numai din această cauză. Iată deci motivele care mă fac să conchid că figurile retorice nu privesc lingvistica.

Dar atunci, stilul artistic, fără componenta sa externă, care am văzut că ține de estetică, fără figurile retorice prin care se realizează imaginile artistice, mai poate fi el o unitate funcțională a limbii? Nu reprezintă oare el un conglomerat de procedee estetico-literare altoite pe un fond lingvistic?

Eliminînd cele două serii de caracteristici estetice, în stilul artistic rămîne numai fondul de limbă pe care acesta din urmă îl are în comun cu toate celelalte stiluri. Mai este el atunci unitar? Este, în măsura în care elementele lui alcătuitoare converg spre același scop și faptele care provin din alte stiluri sau aspecte neliterare ale limbii se combină pentru a comunica un conținut artistic.

Făcînd distincție între valoarea figurilor retorice din stilul științific și valoarea celor din stilul artistic, R. A. Budagov observa pe bună dreptate că „într-o operă științifică pot fi întîlnite la tot pasul «digresiuni artistice», comparații, apostrofe adresate cititorului ș.a. și cu toate acestea funcția vorbirii figurate va fi aici alta decît într-o schiță, într-un roman sau un poem“ [1].

Într-adevăr, pe cînd într-o lucrare științifică, deci implicit în stilul științific, limbajul figurat reprezintă o digresiune, cum foarte nimerit se exprimă romanistul sovietic, într-o

[1] R. A. Budagov, *Despre stilurile limbii*, „Voprosî iazîkoznaniia“ nr. 3 (1954), p. 61.

operă literară el formează o parte integrantă, constitutivă, din stilul artistic al lucrării respective, deși, cum am văzut, nu constituie un element lingvistic propriu-zis.

Varietățile stilului artistic

Considerațiile precedente au prevenit — cred — pe cititor asupra dificultăților de găsire a unor criterii strict lingvistice cu ajutorul cărora să se poată defini varietățile stilului artistic. Dacă urmărim dozajul de procedee estetice, părăsim de la început terenul lingvisticii, dacă descriem numai limba literară care străbate prin aceste varietăți, neglijînd aspectul artistic, e totuna cu a prezenta gramatica și vocabularul ei, deci ieșim din cadrele stilului pe care vrem să-l caracterizăm. Ar rămîne să cercetăm numai figurile retorice datorită cărora s-au produs schimbări în valoarea unor elemente de limbă dinafara stilului artistic, pentru că trecerea unor figuri de felul acesta de la un scriitor la altul, predilecția pentru anumite procedee artistice într-o perioadă oarecare nu constituie o chestiune de limbă, ci — cel mult — de istorie a culturii.

Modificarea limbii generale în urma utilizării anumitor figuri retorice nu a putut fi demonstrată. Nu o voi rediscuta prin urmare aici, după cum nu mă voi opri nici la preferințele pentru procedeele artistice deseori utilizate.

Criteriul sau criteriile lingvistice necesare la definirea varietăților stilului artistic, neaflîndu-se în domeniile enumerate mai sus, trebuie oare să fie căutat în sectoarele principale ale limbii, în fonetică, în morfologie etc.? Numai unul dintre acestea ar putea să ne intereseze, sintaxa, dar nici el singur, ci combinat cu modul în care se compune o bucată literară. Categoriile sintactice ale limbii nu se schimbă cînd se exprimă cu ajutorul lor un conținut artistic de idei. Propoziția principală rămîne tot principală, regenta și subordonata, tot regentă și subordonată, acordul e și în limba literară în genere la fel ca în stilul artistic etc. Cînd se schimbă totuși ceva, aceasta este proporția, preferința pentru o frază lungă ori pentru una mai scurtă, înclinarea spre o anumită simetrie în construcția frazei etc.

Esența sintaxei limbii comune fiind aceeași cu a limbii literare scrise, preferințele unui scriitor, eventual ale unui grup de scriitori, pentru diverse tipuri de frază se încadrează în sintaxa limbii literare la data cînd ea este utilizată. Faptele

care determină alegerea unui mod de folosire a elementelor sintaxei nu sînt numai de natură individuală. Există şi un factor comun. El este reprezentat de cele două modalităţi generale de compoziţie literară, naraţiunea şi dialogul.

Naraţiunea cere în principiu ca faptele povestite să fie prezentate curgător. Principala ei obligaţie tehnică este succesiunea logică a propoziţiilor şi, evident, a ideilor. Întreruperile prin dialog se pot face des, ele pot fi oricît de lungi, cu condiţia însă de a nu acoperi niciodată comunicarea în întregime, căci altminteri povestirea se transformă într-o bucată dramatică, piesă de teatru, scenariu etc. Această varietate a stilului artistic — varietatea cursivă — se opune aşadar uneia dramatice, în care domneşte dialogul. O varietate mixtă, care ar rezulta din combinarea într-un tot unitar a celor două precedente, se exclude de la sine, căci ori scriitorul povesteşte ce s-a întîmplat, ori dramaturgul, fără a spune nimic el însuşi, împinge personajele să producă evenimentele în faţa noastră. Este foarte adevărat că personajele se pot erija în povestitori, narînd faptele petrecute fără ştiinţa spectatorului sau înfăţişîndu-i stările sufleteşti pe care el nu le-ar înţelege altfel, după cum şi povestitorul poate juca un rol dramatic, povestind, de pildă, la persoana întîi. Cu toate acestea nu se ajunge la crearea unei varietăţi noi stilistice, care să fie altceva decît cea cursivă şi decît cea dramatică şi să aibă în acelaşi timp o unitate de funcţiune.

E. Riesel a propus trei variaţii pentru stilul artistic şi anume: 1) stilul dramei, 2) al poeziei, 3) al prozei artistice. Autoarea consideră că „în interiorul stilului poeziei are loc o nouă fărîmiţare într-o serie de subspecii, care au de asemenea legile lor speciale“ [1].

Varietatea stilului artistic al poeziei poate fi admisă dacă ne referim numai la structura tehnică şi la mijloacele concrete de exprimare lingvistică, deci dacă folosim pentru clasificare un criteriu care limitează şi mai mult lucrurile.

Împărţirea numai în două a stilului artistic la care m-am oprit are la bază ideea că limbajul poeziei se poate încadra fie în varietatea cursivă, fie în cea dramatică şi că în oricare dintre ele s-ar găsi la un moment dat, nu are o funcţiune a

[1] E. Riesel, în „Inostranîie iazîki v şkole“, nr. 2 (1952), p. 14—15; vezi şi R. G. Piotrovski, *Despre cîteva categorii stilistice*, „Voprosî iazîkoznaniia“, nr. 1 (1954), p. 56.

sa proprie. Evident însă că dacă facem, de pildă, din concentrarea mijloacelor de exprimare artistică ale poeziei o trăsătură distinctivă, stilul poeziei se individualizează mai puternic, dar graniţele dintre subspeciile stilului artistic sînt atît de mobile încît e greu să se distingă grupări din ce în ce mai mici, fără să apelăm la un criteriu nou de clasificare, pe măsură ce subîmpărţim varietatea stilistică principală. Avem aici, pentru a relua o reuşită imagine a lui L. V. Scerba despre limba literară, imagine adesea amintită cu ocazia discutării în U.R.S.S. a problemei stilurilor, o serie de cercuri concentrice, din ce în ce mai mici, pornind de la varietatea principală stilistică spre subdiviziunile sale. Adesea, aceste cercuri se pot şi întretăia.

Apropierile şi chiar întrepătrunderile celor două varietăţi principale ale stilului artistic sînt normale, căci prin ele se încearcă oglindirea cît mai fidelă a realităţii. De aceea, către sfîrşitul secolului trecut şi din ce în ce mai puternic în zilele noastre, scriitorii romîni îşi iau libertatea de a dramatiza naraţiunea prin utilizarea tot mai deasă a vorbirii interioare, paralel cu repetate întreruperi ale cursivităţii. Deja Delavrancea nu mai era mulţumit de fraza legată cursiv, cu subordonare şi coordonare explicită, preferînd să juxtapună comunicări scurte, fără conjuncţii sau adverbe, într-o succesiune mai mult sau mai puţin fericit dramatizată. Să se compare, spre exemplu, următoarele două fragmente din nuvelele sale, primul din ediţia din 1877, al doilea din 1911:

Ed. 1887	*Ed. 1911*
În spatele meu auzii nişte hîrjîituri pe geamuri, ascuţite, spăimîntătoare; *cînd* mă întorsei spre fereastră, văzui un corp negru *care* aluneca d-a lungul geamurilor *care* cădea şi *iarăşi* se ridica.	În spatele meu auzii nişte hîrjîituri pe geamuri. Mă întorsei spre fereastră. Ceva negru aluneca d-a lungul geamurilor, cădea şi iarăşi se ridica.

În studiul său despre *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea* din care am reprodus fragmentele de mai sus, Al. Niculescu pune această renunţare la cursivitatea naraţiunii pe seama impresionismului francez şi a apropierii lui Delavrancea de „structura expresiei din vorbirea populară“ [1]. Explicaţia a doua îmi pare convingătoare, mai ales că o spune

[1] Al. Niculescu, *Structura frazei în stilul lui B. Delavrancea*, în „Contribuţii la istoria limbii romîne literare“, vol. I, Bucureşti, 1956, p. 235.

Vechile semantici, de exemplu cunoscuta lucrare a lui A. Darmesteter, intitulată *La vie des mots*, ca și *Încercare asupra semasiologiei limbii romîne* de L. Șăineanu, s-au oprit pe larg la figurile retorice, văzînd în ele cauzele sau cel puțin procedeele psihologice de schimbare a sensului cuvintelor. Autorilor acestor studii, evoluția semantică li se părea determinată într-un fel sau altul de metaforă sau de metonimie, de sinecdocă sau de catahreză etc. Lingvistica modernă s-a îndepărtat mult de explicațiile de acest gen și, cu toate că nu a adus totdeauna interpretări noi, a reușit să pună la îndoială valabilitatea celor vechi, făcînd astfel primul pas spre o semantică mai bine întemeiată științific. Atracția spre procedeele retorice manifestată de vechile semasiologii a constituit o fază de tatonări, de delimitare a acestei discipline față de celelalte. Istoria lingvisticii nu o va putea ignora, dar nici nu o va putea accepta ca atare numai din această cauză. Iată deci motivele care mă fac să conchid că figurile retorice nu privesc lingvistica.

Dar atunci, stilul artistic, fără componenta sa externă, care am văzut că ține de estetică, fără figurile retorice prin care se realizează imaginile artistice, mai poate fi el o unitate funcțională a limbii? Nu reprezintă oare el un conglomerat de procedee estetico-literare altoite pe un fond lingvistic?

Eliminînd cele două serii de caracteristici estetice, în stilul artistic rămîne numai fondul de limbă pe care acesta din urmă îl are în comun cu toate celelalte stiluri. Mai este el atunci unitar? Este, în măsura în care elementele lui alcătuitoare converg spre același scop și faptele care provin din alte stiluri sau aspecte neliterare ale limbii se combină pentru a comunica un conținut artistic.

Făcînd distincție între valoarea figurilor retorice din stilul științific și valoarea celor din stilul artistic, R. A. Budagov observa pe bună dreptate că „într-o operă științifică pot fi întîlnite la tot pasul «digresiuni artistice», comparații, apostrofe adresate cititorului ș.a. și cu toate acestea funcția vorbirii figurate va fi aici alta decît într-o schiță, într-un roman sau un poem“ [1].

Într-adevăr, pe cînd într-o lucrare științifică, deci implicit în stilul științific, limbajul figurat reprezintă o digresiune, cum foarte nimerit se exprimă romanistul sovietic, într-o

[1] R. A. Budagov, *Despre stilurile limbii*, „Voprosî iazîkoznaniia“ nr. 3 (1954), p. 61.

operă literară el formează o parte integrantă, constitutivă, din stilul artistic al lucrării respective, deși, cum am văzut, nu constituie un element lingvistic propriu-zis.

Varietățile stilului artistic

Considerațiile precedente au prevenit — cred — pe cititor asupra dificultăților de găsire a unor criterii strict lingvistice cu ajutorul cărora să se poată defini varietățile stilului artistic. Dacă urmărim dozajul de procedee estetice, părăsim de la început terenul lingvisticii, dacă descriem numai limba literară care străbate prin aceste varietăți, neglijînd aspectul artistic, e totuna cu a prezenta gramatica și vocabularul ei, deci ieșim din cadrele stilului pe care vrem să-l caracterizăm. Ar rămîne să cercetăm numai figurile retorice datorită cărora s-au produs schimbări în valoarea unor elemente de limbă dinafara stilului artistic, pentru că trecerea unor figuri de felul acesta de la un scriitor la altul, predilecția pentru anumite procedee artistice într-o perioadă oarecare nu constituie o chestiune de limbă, ci — cel mult — de istorie a culturii.

Modificarea limbii generale în urma utilizării anumitor figuri retorice nu a putut fi demonstrată. Nu o voi rediscuta prin urmare aici, după cum nu mă voi opri nici la preferințele pentru procedeele artistice deseori utilizate.

Criteriul sau criteriile lingvistice necesare la definirea varietăților stilului artistic, neaflîndu-se în domeniile enumerate mai sus, trebuie oare să fie căutat în sectoarele principale ale limbii, în fonetică, în morfologie etc.? Numai unul dintre acestea ar putea să ne intereseze, sintaxa, dar nici el singur, ci combinat cu modul în care se compune o bucată literară. Categoriile sintactice ale limbii nu se schimbă cînd se exprimă cu ajutorul lor un conținut artistic de idei. Propoziția principală rămîne tot principală, regenta și subordonata, tot regentă și subordonată, acordul e și în limba literară în genere la fel ca în stilul artistic etc. Cînd se schimbă totuși ceva, aceasta este proporția, preferința pentru o frază lungă ori pentru una mai scurtă, înclinarea spre o anumită simetrie în construcția frazei etc.

Esența sintaxei limbii comune fiind aceeași cu a limbii literare scrise, preferințele unui scriitor, eventual ale unui grup de scriitori, pentru diverse tipuri de frază se încadrează în sintaxa limbii literare la data cînd ea este utilizată. Faptele

Delavrancea însuşi, care îşi închipuia că un scriitor face bine preluînd aidoma vorbirea populară. Nu e potrivit să deschidem aici o discuţie asupra acestui procedeu. Mi-am îngăduit să spun şi în altă parte că stilul care imită discontinuitatea vorbirii cotidiene necultivate nu merită totdeauna laude, fie şi numai pentru motivul că este facil. Cînd citim însă, tot în Delavrancea: „Un cal a căzut lîngă copac. Al cazacului. Se întorc pe jos. Cine a învins? Nu se ştie“ [1] etc. nu mai putem avea îndoieli asupra caracterului vădit artificial la care duce abuzul de transcriere a vorbirii socotite populare. Dar reuşita sau nereuşita unui scriitor sau a altuia nu schimbă situaţia generală a varietăţii stilistice de care ne ocupăm. Cu mai multă îndemînare, printr-o proporţionare mai măsurată, întreruperea cursivităţii are efecte artistice remarcabile. Ceea ce vreau să subliniez aici este însă altceva, este faptul că varianta cursivă a stilului artistic este deschisă în perioada recentă la influenţa stilului dramatic. Prin intermediul aşa-numitului stil indirect liber, varianta cursivă se apropie foarte mult de cea dramatică. Semnificativă din acest punct de vedere este evoluţia tehnicii stilistice la Mihail Sadoveanu care, după *Dumbrava minunată*, dă tot mai mult loc stilului indirect liber în operele sale, îmbinîndu-l adesea cu fraza scurtă şi cu pauzele sugestive [2].

Varietăţile de bază ale stilului artistic se deosebesc în multe privinţe. Varianta dramatică este mult mai independentă. Ea recurge rar la cea cursivă, iar în epoca noastră utilizarea monologului ca element narativ în piesele de teatru este în vădită descreştere, ceea ce arată că preferinţele moderne merg spre extinderea procedeelor dramatice, care sînt mult mai uşor admise în varietatea cursivă. Astăzi, monologuri ca cele din *Răzvan şi Vidra*, din *Vlaicu Vodă* sau din *Despot Vodă* ni s-ar părea anacronice. Analiza atentă ar arăta cu siguranţă că situaţia din stilul artistic reflectă ritmul trepidant al vieţii contemporane, dezvoltarea capacităţii noastre de înţelegere a unor lucruri complicate, o gîndire socială mai vie şi mai interesată de ce se produce în jurul ei.

În varietăţile stilistice stabilite aici, comunicarea literar-artistică se încadrează şi ea, însă numai în linii mari. Genurile

[1] Al. Niculescu, *op. cit.*, p. 231.

[2] I. Coteanu, *Despre tehnica stilului la Mihail Sadoveanu, De la Varlaam la Sadoveanu*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958, p. 462 şi urm.

literare, care au particularităţi de stil specifice, se subordonează celor două varietăţi ca părţile faţă de întreg. Schiţa, nuvela, romanul, de o parte, poezia lirică sau epică, de alta, fabula sau analogia pot prezenta numeroase diferenţe stilistice de detaliu, dar ele intră fără greutate în varietăţile descrise.

Stilul individual ca stil artistic

Deşi apare într-o oarecare măsură în toate utilizările limbii literare, într-unele mai mult, în altele mai puţin, stilul individual nu devine interesant decît ca manifestare a celui artistic a cărui esenţă trebuie s-o cuprindă într-un fel sau altul. De aceea, pentru a stabili modul cum se reflectă stilul general în cel individual, e necesar nu numai să cunoaştem esenţa celui dintîi, ci să vedem şi cum se concretizează el în fiecare caz în parte, punînd în lumină nu ce e comun între stilul general şi cel individual, ci procedeele preferate de un autor sau altul. Acest capitol al cercetării, primul ei act, căruia i-aş spune i n v e n t a r i e r e a materialului specific, are în vedere de la început o triere a faptelor pe baza principiului că stilul individual constituie un mod particular de realizare a celui artistic general.

Profilul stilistic al unui scriitor reiese însă chiar din statistica materialului astfel inventariat. Ocupîndu-se de acest fel de statistică, P. Guiraud a arătat că indicii de utilizare a adjectivului calificativ la Racine nu numai că deosebesc pe Racine de contemporanii lui, dar, ceea ce este mai important, variază într-un procent oarecare de la o operă la alta [1].

Determinarea f r e c v e n ţ e i materialului lingvistic constituie al doilea moment al cercetării. El reprezintă începutul de interpretare a faptelor, fiind prin excelenţă modul ştiinţific de stabilire a relaţiilor specifice dintre aceste fapte. I n t e r p r e t a r e a lor se eliberează astfel de balastul impresiilor subiective. Ea devine consecinţa logică a momentelor precedente, încununarea lor, dînd totodată şi răspuns la întrebarea: în sarcina cărei ramuri a filologiei cade studiul descris?

Dacă este adevărat că stilul individual conţine esenţa celui general căruia îi este subordonat, atunci e limpede că

[1] Vezi P. Guiraud, *Les caractères statistiques du vocabulaire*, Paris, 1954, p. 30.

procedeele individuale capătă interes numai pentru acea parte a filologiei care are obligaţia să descopere în ele un conţinut anumit de idei şi o concepţie artistică determinată, iar această parte a filologiei este critica literară.

Faptul că un scriitor mare sintetizează limba din epoca sa nu schimbă natura obiectului de cercetare, nu modifică punctul de vedere, perspectiva criticii literare şi lingvisticii. Lingvistica se serveşte de materialul sintetizat de un mare scriitor pentru a explica din punctul ei de vedere structura limbii literare, eventual a stilului artistic, evoluţia lor etc., adică fără a lega în mod necesar o exprimare individuală de o intenţie artistică individuală. Pentru această ramură a filologiei, din elementele prin care se ilustrează cazurile generale trebuie să se elimine coeficientul individual; căci ea caută generalul în individual, de aceea îşi permite să pună semnul egalităţii între materialul lingvistic provenit de la marii scriitori şi cel găsit în opere de importanţă artistică mică sau chiar foarte mică. După cum în gramatică şi în dicţionare se utilizează exemple individuale pentru ilustrarea cuvintelor şi regulilor de gramatică, tot astfel din cercetările asupra limbii şi stilului, lingvistica îşi alege material pentru necesităţile ei. Numai făcînd abstracţie de valorile individuale, de arta exprimării dintr-o bucată literară, numai renunţînd la descoperirea cauzelor particulare datorită cărora un scriitor a preferat un cuvînt în locul altuia, o construcţie sintactică în locul alteia, numai astfel lingvistica îşi poate păstra autonomia ca ştiinţă. Altminteri s-ar transforma într-o anexă a esteticii literare.

Cîte odată se aduce în favoarea trecerii studiilor despre limba şi stilul scriitorului la lingvistică argumentul funcţiei expresive a limbii [1], pe care lingvistica nu ar avea motive s-o neglijeze, de vreme ce se include în limbă. Funcţia expresivă face parte într-adevăr din limbă, dar ea nu apare numai la scriitori şi nici măcar numai în limba literară. Argoul şi limbajul familiar sînt, de pildă, mult mai expresive decît limba şi stilul scriitorilor. Una este deci să se studieze această funcţie pe plan lingvistic, în calitate de bun comun pentru toţi vorbitorii, şi alta este să se descrie aspectul ei particular la scriitori.

[1] Vezi B. Cazacu, *Despre cercetarea limbii şi stilului scriitorilor*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", Editura Academiei R.P.R., Bucureşti 1958; p. 148.

Obiectul de cercetare denumit mai înainte „limba şi stilul" scriitorului se prezintă cu totul altfel cînd îl definim ca mijlocul principal de aprofundare a unei concepţii artistico-literare. De data aceasta, e necesar să excludem din sfera noastră de preocupări toate faptele care nu servesc direct la explicarea cazului particular, adică tocmai ceea ce înainte ne interesa în mod deosebit. Perspectiva s-a inversat pur şi simplu. În cercetările cu caracter lingvistic alegem din limba şi stilul unui scriitor tot ce priveşte limba generală, în studiile nelingvistice se alege numai ceea ce conturează personalitatea artistică, deşi obiectul cercetării, judecat din punct de vedere abstract, nediferenţiat, pare a fi acelaşi, limba.

Deosebirea de optică apare foarte clar în studiile recente despre limba şi stilul scriitorilor. Iată, de pildă, cum explică un critic literar, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, înclinarea lui Creangă de a-şi prezenta personajele în atitudini sugestive:

„Nu numai obiectele lumii înconjurătoare solicită atenţia creatorului, ci şi oamenii. Şi în viziunea asupra oamenilor se descoperă ascunsă toată concepţia despre viaţă. Omul e valoros dacă depune un efort oarecare creator. De aceea, cei mai mulţi din oamenii universului lui Creangă sînt prinşi în mişcare neîntreruptă; atenţia lui nu se opreşte în mod deosebit asupra unuia fiindcă el îi vede în acţiune şi rămîne cu imaginea unui gest, a unei atitudini pe care o reproduce fugar, dar nu mai puţin sugestiv.

Baba « umbla val-vîrtej » să-i găsească feciorului mireasă, Chirică « se acăţăra pe stîlpul porţii de teama cîinilor » sau se punea « ciobăneşte într-un genunchi să îmbuce » " [1] etc.

Neîndoielnic, aceasta este critica literară, şi nu ar fi fost altceva nici dacă, vorbindu-ni-se despre prezentarea în mişcare a personajelor din opera lui Creangă, s-ar fi făcut şi mai strîns legătura dintre această intenţie şi numărul sau calitatea verbelor care o exprimă. Printr-o asemenea legătură nu s-ar fi adus însă în plus decît un număr de indicaţii tehnice de natură lingvistică, fără să se schimbe mai nimic din observaţia fină de critică literară făcută de autoare în pasajul citat.

[1] Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Însemnări pe marginea stilului lui Creangă*, *De la Varlaam la Sadoveanu*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1958, p. 268—269.

În general, cei care se ocupă de limba şi stilul scriitorilor se văd nevoiţi să ajungă la critică literară. Într-un studiu recent despre interiorizarea naraţiei la Camil Petrescu, scris de un lingvist, Al. Niculescu, se spune printre altele:

„Şi în domeniul verbului se manifestă tendinţa scriitorului de a reda trăirile eroilor săi. Personajele sale participă intens, pasional, la efectuarea acţiunii, vibrînd în fiecare moment al ei, din toate fibrele sufleteşti. De aceea autorul, spre a scoate în evidenţă starea de spirit a personajelor sale, înlocuieşte adeseori verbele introducătoare ale vorbirii directe sau ale celei indirecte prin verbe sentiendi care înregistrează conţinutul afectiv al intervenţiei lor [a personajelor n.n.] în dialog“ [1].

Autorul are poate dreptate, dar afirmaţia sa că, vrînd să indice intensitatea participării personajelor la acţiune, Camil Petrescu preferă verbele care exprimă o simţire, este tot de natură literară, deşi e făcută în termeni lingvistici: „vorbire directă“, „vorbire indirectă“, „verbe sentiendi“ etc. Specificul literar al lui Camil Petrescu iese mai bine în evidenţă astfel, dar, încă o dată, nu printr-un studiu lingvistic.

Direcţia aceasta de cercetare aduce cu sine aprofundarea procedeelor prin care critica literară descifrează personalitatea artistică a scriitorilor. Ea este binevenită, cu condiţia numai de a nu cuprinde întregul sector al criticii literare, transformîndu-se în singura metodă de analiză, căci atunci ar înăbuşi problemele conţinutului ideologic al operei literare. Sînt însă de mare ajutor pentru critica literară unele descoperiri ale lui T. Vianu, de pildă aceea că N. Bălcescu dă profunzime de basorelief povestirii lui utilizînd în mod diferenţiat prezentul şi imperfectul, că epitetul eminescian se dezvoltă într-un anumit fel sau că stilul lui Odobescu rezultă dintr-o convergenţă determinată de fapte de limbă, în special de sintaxă [2] etc. Tot astfel observaţia lui B. Cazacu despre oralitatea stilului lui Mihail

[1] Al. Niculescu, *Interiorizarea naraţiunii în stilul lui Camil Petrescu*, în „Cercetări de lingvistică“, an. III (1958), Cluj, p. 41.

[2] Vezi T. Vianu, *Arta prozatorilor romîni*, Bucureşti, 1941, p. 443—449; *idem*, *Observaţii asupra limbii şi stilului lui Al. I. Odobescu*, în „Contribuţii la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea“, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, 1956, p. 113 şi urm.; *idem* *Problemele metaforei şi alte studii de stilistică*, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1957, p. 254 şi urm.

Sadoveanu [1] şi unele indicaţii ale lui Gh. Bulgăr despre propoziţiile subordonate [2] etc. servesc şi ele critica literară.

Există însă o direcţie de cercetare a aceloraşi probleme, mult mai apropiată de lingvistică. Este vorba de studii care consemnează starea limbii în operele literare, constată, de pildă, că la Eminescu scrierea cu *i* în cuvinte ca *rîd* (verb), *rîs*, *rîu* etc. corespunde unei realităţi de pronunţare [3], că poetul foloseşte gerunziile ca adjective în perioada de tinereţe cînd se află sub influenţa lui Eliade sau, în fine, că poezia lui conţine fapte de limbă populară din diferite regiuni ale ţării. În alte cercetări se fac observaţii similare în legătură cu elementele regionale, populare etc. în limba personajelor comediilor lui I. L. Caragiale [4], în legătură cu vocabularul în lucrările lui D. Cantemir [5] etc.

Perspectiva în mod evident deosebită a celor două tipuri de studii implică şi metode diferite de cercetare.

Arta de exprimare a unui scriitor este prezentată mai mult prin contextele ei particulare, prin ansamblul de elemente de limbă destinat să evidenţieze unul dintre aceste elemente. Cînd, de exemplu, vrînd să scoată în lumină noutatea comparaţiei din versurile lui Eminescu: *Şi cînd răsai nainte-mi ca marmura de clară* şi *(S-o admiri) Ca pe o marmură de Paros* ni se spune că „*marmură* înseamnă două lucruri destul de deosebite: o dată ceva clar, strălucitor, altă dată ceva artistic, perfect“ şi că de aici reies două nuanţe s e m a n t i c e deosebite pentru fiecare întrebuinţare a cuvîntului *marmură*, ne putem declara sau nu de acord cu această interpretare ling-

[1] Vezi B. C a z a c u, *Aspecte ale oralităţii stilului lui Mihail Sadoveanu*, în „Limba romînă“, an. IV (1955), nr. 5, p. 17 şi urm.; vezi şi *Măiestria prezentării scenice la Mihail Sadoveanu* şi *Arta descriptivă a lui Mihail Sadoveanu*, în „Limbă şi literatură“, an. III (1957), p. 19 şi urm.

[2] Vezi G h. B u l g ă r, *Izolarea subordonatelor în proza artistică contemporană*, în „Studii de gramatică“, vol. I, Editura Academiei R.P.R., Bucureşti, p. 165 şi urm.

[3] Vezi discuţia la G. I s t r a t e, *O problemă controversată: literarizarea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice — filologie“, an. VII (1956), Iaşi, fasc. I, p. 1 şi urm.

[4] Vezi I o r g u I o r d a n, *Limba «eroilor» lui I. L. Caragiale*, „Societatea de ştiinţe istorice şi filologice“, Bucureşti, 1957.

[5] Vezi A l. R o s e t t i, *Observaţii asupra limbii lui Dimitrie Cantemir în* „Istoria ieroglifică“, Academia R.P.R. „Buletin ştiinţific, Secţiunea de Ştiinţă a limbii, literatură şi arte“, t. I, nr. 1—2, Bucureşti, 1951, p. 17 şi urm.

vistică, ceea ce este însă sigur este faptul că asocierea imaginii iubitei cu aceea a unei statui de marmură, diafană în primul caz, desăvîrşită ca frumuseţe în al doilea, reprezintă o noutate în registrul de comparaţii al poeziei romîneşti, iar lucrul acesta are foarte mare importanţă pentru înţelegerea evoluţiei artistice a acestei ramuri a literaturii noastre. Îmbinarea nouă a cuvintelor, atmosfera delicată a unei construcţii, pe care rareori o poate cineva reproduce la fel de bine, armonia imitativă a cuvintelor etc., toate acestea alcătuiesc o tehnică literară realizată prin cuvinte, ceea ce implică din partea criticului literar nu atît „atitudinea lingvistică", cerută de autorul mai înainte citat, cît o serie de cunoştinţe lingvistice, o deprindere de a analiza posibilităţile generale ale limbii de a-şi concretiza funcţia ei expresivă. Aplicarea la cazurile particulare, interpretarea faptului dat dintr-o operă literară priveşte însă critica literară.

Printre puţinii care au declarat că procedeele specifice stilului artistic formează o problemă a esteticii menţionez pe Al. Dima, pentru felul net de expunere a ideii:

„Întreg sistemul limbii (sunetele, lexicul, structura gramaticală) e mînuit cu scopul de a desemna elementele individuale ale realităţii prin care se exprimă esenţa ei... Căci, după cum se ştie, în timp ce tendinţa firească a limbii e spre generalizare, abstractizare, arta recomandă dimpotrivă — ca etapă provizorie, dar necesară — individualizarea" [1].

* * *

Încheind observaţiile privitoare la stilul artistic constatăm că:

1. Acest stil constituie o unitate a limbii literare, prin cantitatea elementelor sale specifice şi, mai ales, prin funcţiunea lor. El este alcătuit din doi factori, dintre care unul, denumit în analiza noastră componenta externă, este facultativ şi reprezintă utilizarea artistică a faptelor luate din alte stiluri sau din aspectele neliterare ale limbii (dialecte, argou, jargon, vorbire populară). Al doilea factor, pe care l-am denumit componenta internă, e alcătuit din fondul de limbă literară comun tuturor unităţilor funcţionale ale limbii şi din procedeele estetice ale exprimării literare, care devin specifice prin numărul şi funcţiunea lor.

2. Raportul dintre cei doi factori constitutivi arată că stilul artistic e din ce în ce mai perfecţionat, pe măsură ce ajunge să apeleze mai puţin la factorul extern, înglobîndu-l în structura sa propriu-zisă, adică introducînd elementele acestuia în componenta internă.

3. Stilul artistic are două varietăţi de bază, care se stabilesc în raport cu modalităţile literare de prezentare a ideilor. Una dintre aceste varietăţi este cea c u r s i v ă, cealaltă este varietatea d r a m a t i c ă.

4. Una dintre problemele stilului artistic este folosirea sa individuală. Scriitorii utilizează procedeele generale mai sus arătate, în funcţie de genul literar în care compun, aşa încît stilurile individuale formează în mod normal obiectul de cercetare a acelei ramuri a criticii care se ocupă de estetica exprimării literare.

[1] Al. Dima, *Cîteva procedee fundamentale ale limbii artistice* în „Limba romînă," an. IV (1955), nr. 2, p. 40.

VII. CONCLUZII

Capitolele precedente au analizat un număr de probleme ale limbii literare în genere şi cîteva aspecte mai importante ale romînei literare. Este necesară o încheiere în care să se arate pe scurt ce principii şi ce rezultate merită să fie reţinute din expunerea anterioară:

1. Ideea care stă la baza cercetării unei limbi literare este cuprinsă în definiţia: „limba literară reprezintă aspectul cel mai îngrijit al limbii comune". Pentru a putea spune care este acest aspect, trebuie, mai întîi, să ştim cu cine se află el în opoziţie, ce nu este sau ce considerăm că nu este îngrijit şi din ce cauză. În fiecare moment de evoluţie a limbii, aspectul ei mai puţin îngrijit îl constituie vorbirea cotidiană, acel limbaj al conversaţiei zilnice lipsit de solemnitate şi de control amănunţit, căruia vorbitorii nu-i dau mare atenţie, nefiind preocupaţi nici de pronunţare, nici de stricta alegere a cuvintelor şi a formelor gramaticale.

Limbajului conversaţiei, considerat ca aspect mai puţin îngrijit, i se opune limbajul prelucrat, elaborat într-o măsură mai mică sau mai mare, după situaţii.

Opoziţia aceasta este fundamentală, fiindcă se menţine în tot cursul existenţei limbii. La ea se adaugă ulterior altele: opoziţia dintre vorbirea regională, locală, dialectală şi cea neregională şi aceea dintre forma scrisă şi cea nescrisă, orală. Dar atît prima cît şi a doua sînt secundare, derivînd din opoziţia fundamentală îngrijit — neîngrijit sau, altfel zicînd, din opoziţia obişnuit —solemn.

Demonstrarea caracterului secundar al ultimelor două se face simplu. Pentru ca vorbirea locală să se opună uneia nelocale, este necesar ca de la o vreme să se ivească un model lingvistic pe care societatea să înceapă să-l respecte integral sau parţial. Treptat, el cîştigă teren, în dauna vorbirilor locale.

Procesul se produce întîi spontan. Vorbirea centrelor mai importante, tîrguri, oraşe, este considerată de ceilalţi membri ai comunităţii lingvistice cu un respect real, spre deosebire de vorbirea din satul vecin pe care ei o ironizează adesea. După aceea, după ce se trece la răspîndirea prin scris a modelului lingvistic, pe lîngă faptul că prestigiul lui creşte, apare şi opoziţia nouă scris — nescris. Uneori, în ţările în care cultura scrisă nu s-a dezvoltat iniţial într-un singur centru sau în centrele aceluiaşi dialect, se formează aşa-numitele dialecte literare, care dispar însă încetul cu încetul în măsura şi în ritmul în care se produce centralizarea administrativă.

Datorită importanţei punerii pe hîrtie a ideilor, aspectul scris al limbii reprezintă un act important, implicînd o grijă specială de exprimare. De aceea, el face impresia că este chiar condiţia fundamentală a existenţei limbii literare. Dar scrierea, deşi are mare însemnătate pentru evoluţia ulterioară a limbii, nu constituie prin ea însăşi trecerea de la neliterar la literar, căci ea este numai concretizarea vorbirii îngrijite prin semne grafice.

2. Consecinţa faptului că la baza oricărei limbi literare se află opoziţia dintre utilizarea ei în conversaţie şi utilizarea ei foarte atentă, dintre aspectul obişnuit şi cel elaborat, este vechimea limbii literare, care apare de cînd se poate dovedi existenţa acestei opoziţii, de cînd se observă o cît de mică schimbare cu caracter convenţional a limbii de conversaţie. De aceea, după părerea unor lingvişti, cu deosebire a celor care se ocupă de situaţia din antichitate, limba cultivată şi literară se găseşte peste tot, urcînd poate chiar pînă la originea graiului şi în orice caz foarte mult înaintea scrisului.

Prelucrarea limbii apare în mod indiscutabil în poezia şi în proza populară, în proverbe, în zicători etc. Acest lucru nu a fost negat în mod direct de nimeni, dar s-a spus că el nu este suficient pentru a avea limbă literară şi ar mai trebui ca în creaţiile folclorice să nu existe nici regionalisme, cu alte cuvinte s-a cerut încă o condiţie.

Dar dacă această condiţie ar fi şi ea îndeplinită, nu am mai avea a face cu o limbă literară la începuturile ei. Ea nu s-ar mai găsi atunci în faza sa primitivă, ci ar fi o limbă literară evoluată.

Aşadar, pe cînd pentru cei care văd în limba literară un fenomen social perfectibil, în continuă mişcare, este de

ajuns să se constate un minim de elaborare, o cantitate oarecare de elemente îngrijite, pentru ceilalţi sînt necesare nenumărate elemente de acest fel. Pentru aceştia din urmă limba literară din trecut trebuie să semene cît mai mult cu limba literară de astăzi ca să-şi merite numele. Sîntem deci în faţa a două concepţii care diferă profund prin modul de înţelegere a ideii de perfectibilitate, de evoluţie, de mişcare. Ceea ce determină pe unii lingvişti să nu accepte numai un minim de elaborare este, pe de o parte, perspectiva falsă pe care o creează analiza şi descrierea fenomenului în funcţie de starea lui actuală, iar pe de altă parte, absenţa în cazul limbii române a unor norme restrictive clar formulate înainte de epoca modernă. Împrejurările istorice de dezvoltare a culturii româneşti nu au permis înfiinţarea timpurie a unor foruri academice de cultivare a limbii. De-abia la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, în Transilvania începe, cu şcoala ardeleană, să se fixeze norme ale limbii literare. Binecunoscutul curent cultural ardelean arată prin varietatea soluţiilor propuse şi prin aplicarea lor că reprezentanţii lui voiau să determine adoptarea unui anumit fel de a scrie ca aspect literar al limbii române. Indiferent de rezultate, şcoala ardeleană a trezit şi a alimentat aproape un secol interesul intelectualităţii de la noi pentru problemele limbii.

3. În calitate de categorie istorică, limba literară are deci cel puţin trei faze principale de evoluţie: una, ca aspect oral în creaţiile folclorice, a doua, ca aspect arhaic de limbă literară scrisă şi vorbită şi a treia, ca aspect modern, actual, de limbă scrisă şi vorbită.

Determinarea acestor faze principale precum şi a acelora care depind de ele se face pentru fiecare limbă în parte în funcţie de condiţiile ei proprii de dezvoltare istorică. În general însă, istoria limbii literare nu este decît concretizarea esenţei ei manifestată prin stiluri. Necesităţile, obligaţiile, drepturile statului şi ale locuitorilor săi trebuie cuprinse şi formulate cît mai exact posibil în legi, în norme de conduită politică, socială şi economică, aşa încît exprimarea lor se fixează printre cele dintîi, paralel cu dezvoltarea exprimării ştiinţifice.

În limba română literară distingem în funcţie de principiile enunţate aici următoarele cinci etape de evoluţie:

a) Etapa anterioară scrierii în româneşte, cînd limba română literară se afla numai în creaţiile folclorice. În această

vreme, datorită folosirii vechii slave în calitate de limbă oficială, se produce un fel de împărţire a stilurilor fundamentale ale limbii întrebuinţîndu-se stilul administrativ şi cel ştiinţific al vechii slave în relaţiile oficiale din stat, iar stilul artistic al limbii române în creaţiile folclorice. Pe de o parte, vechea slavă nu reuşeşte să-şi formeze la noi un stil artistic pentru că nu se compune literatură românească în această limbă, pe de altă parte, româna nu are încă posibilitatea să-şi impună toate stilurile sale, care existau în formă orală şi primitivă, adică numai parţial prelucrate, pentru că societatea feudală românească adoptase pentru nevoile ei de organizare limba veche slavă. Nici stilul ştiinţific al acesteia din urmă nu se dezvoltă în mod consecvent şi nu cunoaşte la noi perioade de înflorire, deşi este utilizat în cele cîteva cronici slavone care descriu fapte din ţările române.

Etapa descrisă este deci puţin importantă pentru limba română şi, dacă merită totuşi atenţie, aceasta se datoreşte numai faptului că prin ea se explică de ce limba română scrisă în secolul al XVI-lea este atît de greoaie. Dacă ar fi început prin transpunerea limbii literare din creaţiile folclorice şi nu prin traduceri, fără îndoială că nu s-ar fi prezentat astfel.

b) A doua etapă cuprinde secolul al XVI-lea. Acum apar în formă rudimentară stilurile limbii literare culte în scrierile religioase, stilul administrativ în documente, scrisori, acte etc. Se formează deci un început de stil administrativ românesc.

Limba română nu are în această vreme unitate, dar cum deosebirile regionale sînt foarte mici, ea se prezintă totuşi mai puţin diferit decît în secolele următoare. Existenţa unor dialecte literare în această perioadă nu era deci posibilă.

c) Etapa următoare, a treia, cuprinde secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea. Limba vorbită se diversifică. Dialectul moldovenesc îşi formează unele trăsături noi, în primul rînd extinde palatalizarea labialelor, iar dialectul bănăţean face acelaşi lucru cu dentalele, menţinînd şi pe *ń*. Limba literară, ca limbă scrisă, începe şi ea să reflecte noile fenomene lingvistice, dar nu în măsura şi nici în ritmul în care acestea se dezvoltau în popor. Două cauze par a fi oprit-o să redea în detaliu modificările celei vorbite şi să se diversifice astfel în dialecte literare: faptul că progresul palatalizării labialelor în Moldova fusese relativ lent în secolul al XVII-lea, iar pe de altă parte în dialectul moldovean se scrisese fără labiale palatalizate una

dintre cele mai importante cărți pentru cultura romînească veche, *Cazania* lui Varlaam. Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, regiunea munteană are din nou supremația lingvistică prin *Noul Testament* de la Bălgrad și *Biblia* de la București.

Edițiile și prelucrările *Cazaniei* lui Varlaam, apoi calendarele și cărțile populare tipărite în Muntenia sau în Transilvania completează, mai tîrziu, răspîndirea limbii literare elaborate în Muntenia.

Către sfîrșitul secolului, prin școala ardeleană, începe modernizarea stilului științific.

d) Etapa a patra, care cuprinde integral secolul al XIX-lea, este mai variată decît precedenta, căci pînă pe la 1840 asistăm la tranziția limbii literare la forma modernă. După 1860-1870 interesul pentru problemele limbii literare scade[1], semn că se ajunsese la o înțelegere generală. De la această dată, limba literară, care luase înfățișare modernă încă din deceniul al patrulea al secolului, pășește pe drumul unei perfecționări rapide.

Ceea ce caracterizează prima perioadă a acestei etape sînt eforturile scriitorilor munteni și moldoveni de stabilire a unui stil artistic unitar, pe care însă cei mai mulți dintre ei, și în primul rînd I. Heliade Rădulescu, îl confundau cu limba literară. Problema era pe de o parte să se lege stilul artistic al limbii culte de acela din creațiile folclorice și, în general, de limba populară, pe de altă parte să se împiedice tendințele de diversificare lingvistică determinate tocmai de apropierile limbii literare de aspectul popular, dialectal. Un timp s-a crezut că normele acestei dezvoltări pot fi luate din limba veche. I. Heliade Rădulescu a recurs deseori la acest argument.

Judecînd însă discuțiile din această vreme prin prisma noastră, adică fără a confunda limba literară cu stilul ei artistic, băgăm repede de seamă că, de fapt, primejdia îndepărtării limbii literare de vechea ei bază era mult mai mică decît se credea în focul argumentărilor din jurul lui 1830—1840, căci stilul administrativ și cel științific luaseră forme stabile. Ele împiedicau modificarea profundă a limbii literare.

[1] Vezi G. Istrate, *Părerile lui Coșbuc despre limba literară*, în „Omagiu lui Iorgu Iordan", Editura Academiei R.P.R., București, 1958, p. 443.

e) Etapa actuală are, în mod natural, multe trăsături comune cu precedenta. Cea mai izbitoare dintre ele este accentuarea dreptului cîștigat de stilul artistic de a utiliza regionalismul în scopuri artistice, fiindcă, pe lîngă moldovenisme, a căror prezență se explică prin marile calități ale unora dintre scriitorii moldoveni, pătrund sau au tendința de a pătrunde în stilul artistic ardelenisme și bănățenisme. Fenomenul se produce cu mai multă discreție decît în secolul trecut, dar este real și are o serie de cauze care par a asigura acestor regionalisme o lungă perioadă de presiune asupra stilului artistic.

Ele s-au impus într-o oarecare măsură prin G. Coșbuc, prin I. Slavici, mai aproape de vremea noastră prin L. Rebreanu și au astăzi un reprezentant talentat în persoana lui M. Beniuc. Acesta le-a abordat chiar cu oarecare ostentație artistică, legîndu-și mesajul poetic de peisajul someșan și declarîndu-se în artă fiu al Ardealului. Succesul lui a dat impuls tinerilor și Dan Deșliu, de pildă, a mers pe aceeași cale.

Talentul lor incontestabil și al altora pe care nu-i mai înșir aici nu e însă suficient ca să asigure pătrunderea ardelenismelor în stilul artistic și, mai ales, să le facă să exercite presiunea despre care vorbeam.

Legîndu-și poezia de crezul socialismului, M. Beniuc a pus-o în contact cu realitățile noi, cu dezvoltarea economiei socialiste, cu industria și cu muncitorii ei. Datorită importanței industriei grele în economia națională, eforturile muncitorilor din această ramură de producție au stat și stau în atenția generală. Cum cele mai importante centre industriale grele sînt în Ardeal, în care intră și Banatul, mulți termeni tehnici cu colorit regional ardelenesc au devenit repede cunoscuți și s-au răspîndit prin popularizarea succeselor obținute de mineri, de metalurgiști etc.

Dar, în felul acesta, nu se primejduiește unitatea limbii literare? Nu ne îndepărtăm de fixarea ei cît mai strictă? Cum se poate ca tocmai în perioada de construire a socialismului, cînd ne așteptăm la dispariția din limba literară a particularităților lingvistice locale, să se manifeste tendințe contrarii de intensificare a presiunii exercitate de elementul regional?

Pătrunderea unor regionalisme noi în stilul artistic nu primejduiește stabilitatea limbii romîne literare, datorită în primul rînd faptului că această limbă are printre caracte-

ristice sale cele mai importante pe aceea că stilul său artistic este deschis la influența populară, care trebuie să reflecte prin vocabular renașterea generală din epoca noastră. Schimbările profunde din structura socială, culturalizarea maselor țărănești și muncitorești, ridicarea din popor a unui mare număr de intelectuali cu alt orizont și cu alte dorințe decît în trecut, intensitatea și rapiditatea acestor transformări revoluționare se oglindesc în stilul artistic nu numai printr-un nou conținut de idei al literaturii, ci și printr-o îmbogățire a lexicului. Nu este vorba de o restructurare a limbii literare și nici măcar a stilului artistic, ci de o reapropiere a scrisului de izvoarele sale populare.

Fenomenul lingvistic descris atinge aproape exclusiv stilul artistic. El nu apare în celelalte stiluri, care resping regionalismul în mod consecvent. Situația se explică ușor, dacă ținem seama de faptul că regionalismul este pentru literatură un procedeu artistic.

CUPRINSUL

		Pag.
I.	Introducere	5
II.	Calitatea de categorie istorică a limbii literare	11
III.	A avut limba romînă dialecte literare?	28
IV.	Baza limbii romîne literare	39
V.	Modernizarea romînei literare. *Apariția stilurilor moderne*	51
VI.	Stilul artistic și varietățile lui	70
VII.	Concluzii	88

Redactor responsabil de carte: Anca Udișteanu, Tehnoredactor M. Damian, Corector Gh. Argint

Dat la cules 14.01.961. Bun de tipar 16.03.961 Tiraj 3000+145 exemplare. Hîrtie semivelină de 65 gr/m.p. Format 54×84/16. Coli editoriale 5,43. Coli tipar: 6 A.: 01118/960. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare 4R. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 4.

Tiparul executat la Întreprinderea Poligrafică nr. 4, Calea Șerban Vodă nr. 133, București — R.P.R. 75